İNŞİKÂK SURESİNİN TARİHSEL VE METİNSEL ANALİZİ

Celalettin MERT

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2020

İNŞİKÂK SURESİNİN TARİHSEL VE METİNSEL ANALİZİ

Celalettin MERT

T.C
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR
2020

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Celalettin Mert tarafından hazırlanan "İnşikâk Suresinin Tarihsel ve Metinsel Analizi" başlıklı bu çalışma …/…/2020 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan…….
Prof. Dr. Ali Rıza GÜL
(Danışman)

Üye…….
Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ

Üye…….
Doç. Dr. İlhami GÜNAY

ONAY
..../ ..../ 2020

Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Enstitü Müdürü

……./……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Celalettin MERT

ÖZET

İNŞİKÂK SURESİ'NİN TARİHSEL VE METİNSEL ANALİZİ

MERT, Celalettin

Yüksek Lisans-2020

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Kur'ân'ın kendi ifadesiyle bütünüyle müteşabih olması, ayetlerin birbirine uygunluk arzetmesi ve bir ayetin başka bir ayetle desteklenmesi gibi manaları ifade etmektedir. Bu olgu Kur'ân'da geçen herhangi bir konunun, çelişkiden arınmış bir şekilde sağlam temellere oturtulması neticesine götürmektedir. Bu itibarla bir surenin içerdiği konulara bütün cihetleriyle vakıf olabilmek için o surenin müstakil olarak ele alınması bazen yeterli olmayabilir.

İnşikâk suresi de içerdiği kıyamet ve ahiret gibi konular sebebiyle, insanların İslam'a tebliğ etme hususunda, Kur'an'ın kullandığı üslubu ve indiği dönemdeki muhataba bıraktığı etkiyi görmeleri açısından önem arzetmektedir. Bu noktada surenin içerdiği konuların diğer sure ve ayetlerle birlikte değerlendirilmesi ve bu doğrultuda tarihsel ve metinsel analizinin yapılması gerekmektedir.

Bu düşünceyi esas alarak başlanılan çalışmanın birinci bölümünde İnşikâk suresi, genel özellikleri itibariyle tanımlanmıştır. Surenin adı ve Mushaftaki yeri belirtildikten sonra tarihi arka planı analiz edilip nüzul sebebi araştırılmıştır. Bu bağlamda surenin hedefi ve mesajları tespit edilmiştir. Yine bu bölümde sure dil ve dilin zenginlikleri olan tenasüb, insicam, belagat ve kıraat yönleriyle incelenmiş, üslubu hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise surenin içerdiği konular tespit edilip başlıklar halinde sınıflandırılmıştır. Bu konular klasik ve modern dönem müfessirlerinin yorumları doğrultusunda bütünlük oluşturacak şekilde işlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın sonunda müşriklerin hal ve hareketlerinin surenin inmesine doğrudan etki ettiği anlaşılmıştır. Surenin anlatım tarzının Kur'ân'ın kendine has olan üslubunu yansıttığı görülmüştür. Surenin ana gövdesini oluşturan kıyamet ve ahiret gibi konuların, Kur'ân'ın geneline uygunluk arzettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnşikâk, Kıyamet, Ahiret, Hesap, Tefsir.

ABSTRACT

HISTORICAL AND TEXTUAL ANALYSIS OF SURAH AL-INSHIQĀQ

MERT, Celalettin

Master Thesis 2020

The Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

The Qur'an is entirely in its own words, it means the verses that are compatible with each other, supporting one verse with another verse. This statement leads to the conclusion that any subject mentioned in the Qur'an is placed on solid foundations, free from contradiction. In this respect, it may not be sufficient to treat that sura individually in order to become familiar with the issues that a sura contains.

Due to the issues such as doomsday and the hereafter, the time of construction also has importance in terms of communicating people to Islam in terms of seeing the style used by the Qur'an and its influence on the addressee. At this point, the surah should be evaluated together with other suras and verses in terms of the topics it contains and historical and textual analysis should be done accordingly.

In the first part of the study, which was started based on this idea, the duration of the construction was tried to be introduced in terms of its general characteristics. After specifying the name of sura and its place in Mushaf, its historical background was analyzed and the reason for the nuzus was investigated. In this context, the target and messages of the sura were determined. Again in this section, the language and the richness of language are examined in terms of tenasub, insijam, rhetoric and recitation, and information about its style is given. In the second part of the study, the topics included in the sura are determined and divided into titles. These issues have been tried to be processed in a way that will create integrity in line with the comments of the classical and modern period scholars. It is seen that the main body of the surah consists of apocalyptic, hereafter and calculus.

At the end of our research, it has been understood that the behavior and actions of the polytheists directly affected the coming of the surah. It has been observed that the narration style of the Surah reflects the unique style of the Qur'an. It has been determined that the issues such as the doomsday and the hereafter that make up the main body of the Surah are compatible with the general Qur'an.

Keywords: Inshiqāq, Apocalypse, Hereafter, Account, Tafsir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
KISALTMALAR ix
ÖNSÖZ x
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı 2

1. BÖLÜM
GENEL ÖZELLİKLERİ İTİBARİYLE İNŞİKAK SURESİ

1.1. ADI VE KUR'ÂN'DAKİ YERİ 5
1.2. TARİHİ ARKA PLANI VE NÜZÛL SEBEBİ 6
1.3. METİNSEL YAPISI VE ÜSLUBU 8
1.3.1. Cümle Yapısı 9
1.3.2. Üslubu 12
1.4. AMACI VE MESAJLARI 18
1.5. TENASÜB VE İNSİCAMI 20
1.5.1. Mushaf Tertibi Bakımından Münasebeti 20
1.5.1.1. Mutaffifîn Suresi ile Münasebeti 21
1.5.1.2. Burûc Suresi ile Münasebeti 22
1.5.2. Nüzul Tertibi Bakımından Münasebeti 23
1.5.2.1. İnfitar Suresi ile Münasebeti 24
1.5.2.2. Rûm Suresi ile Münasebeti 24
1.5.3. Diğer Surelerle Münasebeti 25
1.6. ÖNEMLİ BAZI LAFIZLAR VE KAVRAMLAR 27
1.7. BELAGAT YÖNÜ 33
1.7.1. İstiâre 34
1.7.2. Tıbâk 35
1.7.3. Mukabele 36
1.7.4. Kinaye 36
1.7.5. Cinâs 37
1.7.6. Tehekküm 37

1.7.7. Seci 38
1.8. KIRAAT VECİHLERİ 38

2. BÖLÜM
ANA KONULARIYLA İNŞİKÂK SURESİ

2.1. KIYAMET 42
2.1.1. Sura Üfleme 44
2.1.1.1. Gökyüzünde Meydana Gelecek Olaylar 46
2.1.1.2. Atmosferde Meydana Gelecek Olaylar 48
2.1.1.3. Yeryüzünde Meydana Gelecek Olaylar 50
2.1.1.4. İnsanın Durumu 53
2.1.2. Sura İkinci Üfleme 56
2.1.2.1. Yeniden Dirilme 56
2.1.2.2. Toplanma 59
2.1.2.3. Hesaba Çekilme 61
2.1.2.3.1. Kitabın Sağdan Verilmesi 63
2.1.2.3.2. Kitabın Arkadan Verilmesi 65
2.1.2.4. Mîzan 66
2.2. AHİRET 67
2.2.1. Azap 69
2.2.2. Mükafat 73
2.3. MÜŞRİKLER 77
2.3.1. Müşriklerin Ahiretteki Durumları 77
2.3.2. Müşriklerin Dünyadaki Durumları 79
2.4. ALLAH 82
2.5. YEMİN 86
2.6. SECDE 89

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 92
KAYNAKÇA 96

KISALTMALAR

b.	**:** bin
B.y.	**:** Basım yeri yok
bk.	**:** bakınız
C.	**:** Cilt numarası
c.c.	**:** celle celâluhû
Çev.	**:** Çeviren
DİA	**:** Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	**:** Editör
Erişim	**:** Erişim tarihi
Haz.	**:** Hazırlayan
Hz.	**:** Hazreti
İFAV	**:** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
KSÜ	**:** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.Ü.	**:** Marmara Üniversitesi
nşr.	**:** neşriyat
ö.	**:** ölümü
MEB	**:** Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	**:** radiyallahu anh
s.a.v.	**:** sallallahu aleyhi ve sellem
Sad.	**:** Sadeleştiren
t.y.	**:** tarihi yok
T.C.	**:** Türkiye Cumhuriyeti
TDV	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	**:** Tercüme eden
thk.	**:** tahkik
vd.	**:** ve diğerleri

ÖNSÖZ

Kur'ân'ı Kerim Allah'ın (c.c.) insanoğluna ebedî saadete ermesi için gönderdiği en son ilahî kitaptır. Bu durum aynı zamanda Kur'ân'a evrensel bir boyut kazandırmıştır. Dolayısıyla başta ilimle uğraşanlar olmak üzere bütün Müslümanların Kur'ân'ın nüzul dönemini, o dönemde hitap ettiği kitleyi, muhataba karşı takındığı üslubunu kavrayıp bu doğrultuda günümüz insanlarına rehberlik etmesi gerekmektedir.

Bu anlayış doğrultusunda Hz. Peygamberin (sav) vefatından günümüze kadar müfessirler belirli bir metot çerçevesinde birçok eser te'lif etmişlerdir. Bu çalışmalara ek olarak kimi alimler Kur'ân'ın tamamını tefsir etmek yerine müstakil olarak bazı sure veya ayetleri yorumlamakla yetinmiştir. Modern dönemde de bu çalışmalar hız kesmeyerek devam etmiştir. Özellikle akademik çevrede, bu alanda oluşan külliyat, günümüz teknolojisinin insanoğluna sağladığı verilerle birlikte ele alınarak, belirli bir sure, ayet veya konu çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur. Bunun neticesinde çalışılan sure veya ayet hakkındaki bilgiler derli toplu bir şekilde okuyucuya sunularak bu alanda büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Bir diğer yönden ise yapılan bu çalışmalar, Kur'ân mesajının ve bu mesajdan elde edilen ilkelerin, günümüz dünyasında pratik hayatta uygulanması noktasında katkı sağlamıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucu, içerisinde kıyamet, ahiret, hesap gibi insanoğlunun uhrevi hayatını doğrudan ilgilendiren İnşikâk suresi hakkında müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması ve bu alanda yapılan çalışmalara bir nebze de olsa katkı yapma istek ve arzusu, bizi böyle bir çalışmaya sevkeden en önemli etkenler olmuştur. Bu çalışmayla birlikte hem bu alandaki eksiklik giderilmiş olacak hem de kıyamet ve ahirete dair Kur'ân perspektifi ortaya konmuş olacaktır. Aynı zamanda klasik dönem müfessirlerimizin özellikle evrenin sonuna dair görüşleri görülmüş olacaktır.

Bu vesile ile öncelikli olarak çalışmanın bu aşamalara gelmesinde yaptığı tavsiye ve yönlendirmelerle büyük emeği bulunan, bu konuyu çalışma hususunda bana gerekli imkan ve fırsatı veren ve desteğini esirgemeksizin danışman hocalığımı yapan Prof. Dr. Ali Rıza GÜL'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Tezin genel kontrolü ve diğer aşamalarında kıymetli vakitlerini ayırarak yardımını esirgemeyen ve sık sık tezin gidişatı hakkında beni arayıp soran Müftü Yusuf Karali

Dini Yüksek İhtisas Merkezi eğitim görevlisi Ahmet DOYDUK'a, akademik anlamda tecrübe ve görüşlerinden istifade ettiğim Dr. İsa ONAY'a, üzerimde emeği bulunan bütün hocalarıma minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışma süresince dualarını ve desteğini esirgemeyen sevgili eşime teşekkür ediyorum.

Celalettin MERT

Eskişehir-2020

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatı, fetihler, diğer milletlerin İslam'a dahil olması, farklı kıraatler gibi sebepler Kur'ân'ın tefsir edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle sahabe döneminden başlayarak günümüze kadar tefsir faaliyetleri yürütülmüştür. Bunun neticesinde birçok tefsir eseri te'lif edilmiş, bu alanda bir külliyat oluşmuştur. Her ne kadar oluşan bu külliyat bilgiyi talep eden kişi için zenginlik arzetse de bazen araştırmacının, bir sure veya ayet hakkında istenilen bilgiye ulaşması, vakit veya mevcut bulunan imkanlar itibariyle mümkün olmamaktadır. Müstakil sure tefsiri ve bu alanda yapılan çalışmalar, bu zorluğu bir nebze de olsa kolaylaştırarak bilgiyi talep eden kişiye vakit ve kolaylık sağlamaktadır.

Bu alandaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla çalışmayı planladığımız İnşikâk suresi konu bakımından zengin bir suredir. Sure, genel itibariyle ahiret inancı ve kıyamet gibi insanın tasavvur etmekte zorlandığı derin ve zor konuları içermektedir. Bu gibi zor konuları, Kur'ân'ın muhataba aktarma tarzı ve muhatapta bıraktığı etki tebliğ açısından önem arzetmektedir. Bu doğrultuda ilahi hitap tarzının indiği dönemdeki insanlara etkisini ve Allah'ın (c.c.) insanları terbiye metodunu ortaya koyarak bu metodu günümüzde tebliğ faaliyetlerinde etkili bir şekilde kullanmak çalışmamızın hedefini teşkil etmektedir.

Kur'ân'da kıyamet ve ahiret inancına dair meselelere farklı sure ve ayetlerde temas edilmiştir. Bu sureler ve ayetler, bütünü tamamlayan birer parça gibidir. Nitekim bir surede sura üflemekten bahsedilmişse diğer surede bunun arkasından meydana gelecek olay zikredilmiştir. Bir surede göklerin yarılacağından bahsedilirken diğer surede bu yarılma ile beraber gökyüzünde meydana gelecek diğer olaylar anlatılmıştır. Bir surede insanların mahşer günü bölük bölük mahşer meydanına çıkmaları zikredilirken diğer surede toplanmanın sonunda hesabın görülmesi ve bu hesap sonunda insanların karşılaşacakları durumlar ele alınır. İnşikâk suresi de ahiretle ilgili sureler zincirinin önemli halkalarından biridir. Nitekim surenin içerdiği yemin, rab ve secde gibi konular insanoğlunun kıyamet ve ahiret hayatı karşısında takınacağı tavrı belirleme hususunda önem arzetmektedir. Dolayısıyla bu surenin ilgili diğer sure ve ayetlerle birlikte tarihi ve metinsel

analizinin yapılması, kıyamet, ahiret ve surenin içerdiği diğer konulara dair Kur'ân perspektifini önemli ölçüde ortaya koyacaktır.

Yapacağımız bu çalışmayla sure, bütün yönleriyle detaylı bir şekilde incelenecektir. Araştırma neticesinde sureden çıkarılacak temel hedefler ile Kur'ân'ın temel hedefleri arasında mukayese etme imkanı sağlanacaktır. Dolayısıyla araştırma, Kur'ân'ın insanları terbiye etme ve İslam'a davet etmedeki metodunu daha iyi anlamamız ve günümüz Müslümanlarına bu yönde kılavuzluk etmemiz bakımından da önem arzetmektedir.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Bir metni analiz etmek demek, metinde anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri kavramaya çaba sarfetmek; bunların dilin sunduğu imkanlar vasıtasıyla bize nasıl aktarıldığını ve ifade edildiğini keşfetmeye çalışmak demektir. O halde bir metin analiz edilirken o metnin tarihi arkaplanı ve bağlantıları ortaya konularak hem muhtevasıyla hem de bu içeriğin ifade ediliş tarzıyla ilgilenilir. Diğer bir deyişle bir metin analiz edilirken iki şey araştırılır. Bunlardan biri metnin içeriği (muhteva/fond), diğeri ise metnin biçimidir (şekil/form). Dolayısıyla tutarlı bir metinde biçim ile içerik sıkı sıkıya birbirine bağlıdır ve bunlar birbirini etkiler.[1] Yine edebi analiz yapılırken metnin meydan geldiği tarih, metin içerisindeki elementler önem arzetmektedir. Özellikle bu çalışma Kur'ân'dan bir sure üzerinde olduğunda metnin nüzul sebebinin ortaya konması gerekmektedir. Bununla beraber surenin içerdiği dil unsurlarını (münasebet yönü, üslubu, edebi sanatlar, kıraat vecihleri, garîb kelimeler) araştırmak gerekmektedir.[2]

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmayı planladığımız araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle İnşikâk suresi; adı, Mushaftaki yeri, tarihi arkaplanı ve nüzul sebebi ortaya konularak tanıtılacak, sonrasında ise surenin biçimsel analizine geçilecektir. Diğer bir ifadeyle surenin üslubu, belagat yönü, içerdiği kıraatler, önemli lafızlar ve kavramlar gibi konular ele alınarak sure

[1] Bu konuda bk. Rıza Filizok, *Anlam Analizine Giriş*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001); Adem Çalışkan, "Üslûp Ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 29-52.
[2] Bu konuda bk. Ali Rıza Gül vd. (ed.), *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 12-302.

kapsamlı bir şekilde tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu konular işlenirken tefsir usûl konularına değinilecek ve burada geçen kavramlardan faydalanılacaktır.

İkinci bölümde ise sure, içerik yönünden analiz edilecektir. Bu bölümde surenin muhtevasında bulunan konular kısımlara ayrılıp, Kur'ân bütünlüğünde ele alınacaktır. İlk bölümde elde edilen kavramlar konuyla ilgili Kur'ân'da geçen diğer kavramlarla beraber tafsilatlı bir şekilde işlenecektir. Sure, diğer sureler ve ayetler ile farklı kaynaklardan istifade edilerek mukayese edilecek ve Kur'ân'ın kıyamet ve ahirete dair bakış açısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Özellikle kıyamet ve ahiret konuları işlenirken, surede geçen ilgili ayetlerin öncesi ve sonrası tespit edilerek, kıyametin kopuşundan ahiret hayatına kadar olan süreç kronolojik sıraya riayet edilerek tespit edilecek; bu konular okuyucuya bir bütün olarak verilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın önemli bir kısmını literatür çalışması oluşturacaktır. Ulaşılması mümkün olan bütün kaynaklara ulaşılıp, bu eserlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda surenin içerdiği konular tasnif edilip, bu konular Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alınacaktır.

Sureler arasındaki münasebet yönünü eserlerinde etraflı bir şekilde ele alan Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Alûsi (ö. 1270/1854) ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1878-1942) tefsirlerine araştırmamızın birinci ve ikinci bölümde sıkça başvurulacaktır. Surede bulunan nahiv, kıraat ve belagat gibi konular ele alınırken Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Zemahşeri (ö. 538/1144), Nesefî (ö. 710/1310), İbn-i Âşûr (ö. 1879-1973) gibi eserlerinde bu ilimleri toplu bir şekilde sunarak araştırmacıya büyük bir imkan sağlayan müfessirlerin görüşlerinden istifade edilecektir. Ayrıca surenin belagat yönü araştırılırken bu alanda müstakil olarak telif edilmiş eserlerden faydalanılacaktır.

Sure, nahiv ilmi açısından incelenirken, surenin cümle örgüsü dikkate alınarak, müfessirlerin önemli gördüğü ve manaya etkisi olan yerlere temas edilecek, kelime kelime irâb edilmeyecektir. Yine surenin nüzûl sebebi hakkında Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Kurtûbî (ö. 671/1273) ve Mâturîdi'nin (ö. 333/944) tefsirlerinin yanı sıra diğer eserlerde geçen bilgilerden faydalanılacaktır.

Kelimelerin analizi yapılırken özellikle dil bilimi ile öne çıkmış olan İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Râgıp el-İsfahâni'nin eserleri bibliyografyaya eklenecektir.

Konuların ve kelimelerin izahında klasik dönem eserlerinin faydalanılacağı gibi çağdaş döneme ait olan Seyyid Kutub (ö. 1966), Mevdûdî (ö. 1979), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Elmalılı, Süleyman Ateş gibi müfessirlerin eserlerine de başvurulacaktır.

Çalışmamızda ayetlerin Arapça metinleri gerekli görüldüğü takdirde kullanılacaktır. Ancak çalışmanın ana konusunu oluşturan İnşikak suresinin metni, ilgili konuların geçtiği yerlerde mealleri ile birlikte yazılacaktır.

1. BÖLÜM
GENEL ÖZELLİKLERİ İTİBARİYLE İNŞİKAK SURESİ

Çalışmamızın bu bölümünde İnşikâk suresini genel özellikleri itibariyle tanımlamaya çalışacağız. Buna göre surenin isimlendirilmesi, Kur'ân'daki sıralaması, tarihi arka planı, nüzul sebebi, ilm-i münasebet bakımından kendinden önceki, sonraki ve diğer surelerle olan ilişkisi hakkında bilgiler vereceğiz. Bunun yanı sıra sureyi dil itibariyle de analiz edeceğiz. Suredeki önemli lafızlar tespit edip bu lafızlar üzerinde etimolojik araştırmalar yapacağız. Surenin metinsel yapısı ve üslup özelliklerini de inceleyeceğiz. Yine suredeki edebi kullanımlar ve kıraat vecihleri hakkında bilgiler vereceğiz.

1.1. ADI VE KUR'ÂN'DAKİ YERİ

Bilindiği üzere Kur'ân'da surelerin sıralanışı hakkında alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı alimler sıralamanın bir içtihat neticesinde (ictihâdî) olduğunu savunurken bazıları da Cebrail'in Hz. Peygambere vahiy getirdiği zaman ayet ve harflerin tertibini öğrettiği gibi surelerin de yerlerini bildirdiğini (tevkîfî) iddia etmiştir. Diğer bir gurup ise bu tertîbin kısmen ictihâdî kısmen de tevkîfî olduğu görüşünde mutabık kalmıştır.[3] Bu ihtilafın diğer bir yönü ise surelerin mushâf tertibinin dışında bir de iniş sırası olduğu gerçeğidir. Buna göre İnşikâk suresi Mushaf tertibinde seksen dördüncü, iniş sırasına göre ise seksen üçüncü suredir. İnfitâr suresinden sonra, Rûm suresinden önce Mekke'de inmiştir.[4]

Mushaf tertibi hususunda mevcut olan ihtilaf, surelerin isimlendirilmesi konusunda da vardır. Bazı alimler bu isimlendirmenin ictihadî bazıları da tevkifî olduğunu savunmaktadır.[5] Bunun yanısıra sureler isimlendirilirken içerdiği konu, ele aldığı kıssa, sure içerisindeki bir lafız, surede anlatılan kavim ve kabileler gibi nedenler esas alınmıştır.[6] Bazen de surenin ilk kelimesi sureye verilmiştir. Buna göre sure, kaynaklarda genel olarak adını ilk ayetinde geçen "inşakkat" fiilinin mastarı

[3] Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: İFAV Yayınları 2018), 104-106.
[4] Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/582.
[5] Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 102.
[6] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 59.

olan "inşikâk" adıyla anılır. Sureye "ize's-semâü'nşakkat" ve "inşakkat" adları da verilmiştir.[7]

Surenin ayet sayısı Basra ve Şam ekollerinde yirmi üç, bunların dışındakilerinin sayımlarında yirmi beştir. Sure yüz yedi kelime ve dört yüz kırk harf içermektedir.[8]

İnşikâk suresi Mekkî bir sure olduğu için üslup ve içerik bakımından bu dönemde inen surelere benzerlik göstermektedir.[9] Bu itibarla tarihi arkaplanının da araştırılıp ortaya konması hem nüzul sebebini tespit etme açısından, hem de indiği dönem ve toplumu tanıma açısından önem arzetmektedir.

1.2. TARİHİ ARKA PLANI VE NÜZÛL SEBEBİ

Esbâbu'n-nüzûl terim olarak, Hz. Peygamberin risalet döneminde meydana gelen ve Kur'an'ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir suresinin inmesine sebep olan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Hz. Peygambere sorulan soru[10] manasına gelmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere Kur'ân'da inen bazı ayet veya surelerin tarihi bir arkaplanı bulunmaktadır. Dolayısıyla Allah bunları bir sebebe binaen indirmiştir. Bu sebepleri insan aklı bazen idrak edip açıklayabilmekte bazen de idrak edememektedir. İşte Kur'an'ın ayetlerini de bu yönden iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, Kur'an'ın çoğunluğunu teşkil eden, herhangi bir sebebe bağlayamadığımız ve doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz ayetlerdir. İkincisi ise bir sebebe binaen inen ayetlerdir.[11]

Bir surenin veya ayetin nüzul sebebini bilmek, surenin indiği dönem hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Bu da bizim, sure veya ayet ile kendisinin inmesine sebep olan olay arasında bağ kurarak o sure hakkında daha yerinde yorum yapmamızı sağlamaktadır.

Üzerinde çalışma yaptığımız surenin nüzûl sebebi, Mekke müşriklerinin ahiret inancı ile doğrudan ilgilidir. Kur'ân'da, müşriklerin ahiret inancının var

---

[7] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/582.
[8] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, sad. Doç. Dr. Sıtkı Gülle, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008), 9/341.
[9] M. Kamil Yaşaroğlu, "İnşikâk Suresi", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/343.
[10] Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.
[11] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115.

olduğuna işaret eden ayetler[12] bulunmakla beraber, bu ayetler, onların kıyameti muhtemel bir durum olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Yine müşriklerin kıyameti, yeniden dirilmeyi, hesabı vb. ahiret konularını yalanladıkları ayetler bir hayli fazladır. Dolayısıyla bu kıyaslama bizi Kur'ân'ın nüzûl ortamında, müşriklerin ahirete inanmadığı sonucuna götürmektedir.[13] Ahiret inancına sahip olan az bir kesimin ise bu inançlarında birtakım bozulmalar olduğu anlaşılmaktadır.[14]

Müşriklerin insan yaşamının sadece bu dünya ile sınırlı olduğu inanışına işaret eden ayetler de Kur'ân'da mevcuttur. "Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz." (En'âm, 6/29), "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder..." (Câsiye 45/24) gibi ayetler müşriklerin bu durumuna işaret etmektedir.

Yine müşrikler ahireti inkar etme hususunda bazen Allah'ın adını zikrederek "Allah, ölen bir kimseyi diriltmez" (Nahl 16/38; Kehf 18/48; Tegâbun 64/7) diye yemin ederler, bazen de akli deliller sunarak "Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?" (Ra'd 13/5), "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?" (Yâsin 36/78) gibi sorularla bu iddialarını ispatlamaya çalışırlardı.[15]

Bu bilgilere eş değer olarak İnşikâk suresinin nüzûl sebebi hakkında Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) tefsirinde şu bilgiler yer almaktadır:

> Bu sure, Ebu Seleme ile el-Esved ibn Abdu'l-Esed (veya el-Esved ibn Hilal el-Manzûmî) hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki bu iki kardeşten Abdullah b. Abdu'l Esed Allah'a iman ediyordu. Diğerinin ismi ise Esed idi ve o kafirdi. Esed Abdullah'a, "Muhammed'e iman ediyor musun?" dedi. Kardeşi ise, evet cevabını verdi. Esed, "Yazıklar olsun sana. Muhammed biz ölüp toprak olduktan sonra ahirette diriltileceğimizi söylüyor. Bu dünyanın da yok olacağını söylüyor. Bana o gün bu dünyanın hallerinden haber ver" dedi ve bu olay üzerine İnşikâk suresi indi.[16]

Surenin nüzûl sebebi olduğunu düşündüğümüz olayın rivayetine benzer bir olay da Te'vilatü'l-Kur'ân'da şu şekilde yer almaktadır:

---

[12] Nahl 16/62; Kehf 18/36; Fussilet 41/50.
[13] Muhammed Selman Çalışkan, "Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki", *İslami İlimler Dergisi* 11/1 (Bahar 2016), 71.
[14] Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Milel ve Nihal* 13/1, (2016), 109.
[15] Çalışkan, "Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki", 71-72.
[16] Ebü'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/364.

> Biri müslüman diğeri kâfir olan iki kardeşin olduğu bir haberde zikredildi ki bu haberde kafir müslümana, "Öldükten sonra diriltileceğimizi mi zannediyorsun?" diye sordu. Müslüman ise, "Bilakis. Seni ve senden önce ümmetleri yaratana yemin olsun" diye cevap verdi. Bu sure onlara dirilme vaktini açıklamak için indi.[17]

Bunun yanı sıra surede zikredilen bazı ayetlerin de müstakil olarak nüzul sebebi bulunmaktadır. "Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, sevinçli olarak ailesine dönecektir." (İnşikâk 84/7-9) ayetlerinin Ebu Seleme ibn Abdu'l-Esed ya da Ubey b. Halef'e hitaben nazil olduğu söylenir.[18]

Surede yer alan, "Onlara Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar." (İnşikâk 84/21) ayetinin nüzul sebebi, müşriklerin müminlere karşı olan hal ve hareketleri hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Ayetin nüzûl sebebi olarak şu olay zikredilmektedir; "Hz. Peygamber bir gün 'secde et ve yaklaş' (Alak 96/16) ayetini okur. O ve yanındaki mü'minler secde ederler. Kureyş'li müşrikler ise başlarının üzerinde alkış tutup ıslık çalarlar. Bu olay üzerine bu ayet iner."[19]

Surenin tarihi arka planı ve nüzûl sebebi bu şekildedir. Surenin Mekke'de inmesi ve müşriklerle mücadele etmesi gibi durumlar surenin üslubuna da yansımıştır.

1.3. METİNSEL YAPISI VE ÜSLUBU

Kur'ân'ı Kerim'in ayırt edici özelliklerinden biri kendisiyle mücadele eden muhataplara meydan okumasıdır.[20] Kur'ân'ın bu meydan okumasında, Arap dilini etkin bir şekilde kullanması ve bu söylemle rakipleriyle mücadele etmesi, sıradan bir dil tartışması olarak görülmemelidir. Çünkü herhangi bir toplumun herhangi bir dönemde kullanmış olduğu dil, o toplumun entelektüel düzeyini yansıtmaktadır.

---

[17] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, *Tevilatu'l-Kur'an*, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/123.
[18] Ebî Abdullah Muhammed b. Hamdullah el-Ensâri el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008), 10/4587.
[19] Ebussuûd Muhammed b. Mustafa el-Imadî el-Hanefî, *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l Kerîm*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 8/355.
[20] Mennâ' Halîl Kattân, *Mebâhis fî ulûmu'l-Kur'ân*, (Riyâd: Mektebet-i Meârif lin-Neşri ve't-Tevzî', 2000), 14.

Dolayısıyla bir topluma dil üzerinden meydan okumak, o topluma akli düzeyleri açısından da meydan okumak anlamına gelmektedir.[21]

Kur'an'ın indiği dönemde Arap toplumu, belagat ve fesahatta ileri seviyede idi. Yazılı kültürden ziyade sözlü kültür egemendi. Özellikle yazım araç ve gereçlerinin kısıtlı olması Kur'an'ın indiği toplumun sözlü kültüre daha yatkın olduğunu desteklemektedir. Dolayısıyla Kur'ân, muhatapların bu durumları da dikkate alınarak yirmi üç sene zarfında, sözlü bir hitap olarak indirilmiştir.[22] Bu zaman zarfında müşrikler çoğu kez Kur'ân hususunda Hz. Peygamber ile mücadeleye girmişse de Kur'an'ın üslubunu aşamamışlardır.

Biz de bu başlık altında öncelikle İnşikâk suresinin metnini, dil kuralları açısından inceleyip cümle örgüsünü ortaya koyacağız. Daha sonra ise bu cümle örgüsünden hitaba yansıyan üslubu ele alacağız.

1.3.1. Cümle Yapısı

İnşikâk suresi *izâ* (إِذَا) edatı ile başlamaktadır. Bu edatın edatın metinsel işlevi, surenin yorumu bakımından önem arzetmektedir. Şöyle ki, birinci ayetten beşinci ayete kadar olan ayetler şart ifade etmektedir. Bu şarta bir cevap gerekmektedir ki bu konuda alimler ihtilaf etmişlerdir.[23]

Bazı müfessirler şartın cevabının *femülâgîh* (فَمُلَاقِيهِ) olduğunu söylemişlerdir. *Yâ eyyühennâsü* (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ) ibaresinin ise itirazi cümle olduğunu ifade etmişlerdir. Bu halde ayetin takdiri, "kıyamet günü geldiğinde insan amelini karşısında bulacaktır" şeklindedir.[24]

Kadı Beydâvî (ö. 685/1286), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Nesefî (ö. 710/1310) ise burada Allah'ın cevap olarak gelecek ayeti kapalı bıraktığını ifade

[21] Fehmi Ahmet Polat, "Mekkî Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil", *Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu,* ed. Mesut Okumuş vd. (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 149.
[22] Mustafa Karagöz, "Dilin İşlevleri Açısından Kur'an'ın Üslûbu", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Eylül 2007), 173.
[23] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 11/6965
[24] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6965.

ederek bu ayetlerin tehvîl yani korkutma ifade ettiğini söylemişlerdir. Ya da bu surenin benzerleri olan Tekvîr ve İnfitâr suresinde bilinen şeylerle yetinilmiştir.[25]

Bazı müfessirlere göre ise mana takdîm ve te'hîr olmak üzere hamledilmiştir. Yani cevap önce zikredilmiş, şart ise sonra gelmiştir.[26] Böylelikle zikredilen hususa muhatabın dikkati çekilmek istenmiştir.[27] Kur'ân'da farklı mevzularda geçtiği için mana anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cümle "Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve gök yarıldığı ve… sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın"[28] olarak takdir edilmiştir.[29]

Ferrâ (ö. 207/822) ise burada mananın bilindiği için cevabın terkedildiğini söylemektedir. Çünkü Kur'ân'ın birçok yerinde bunun anlamı geçmektedir. Ferra örnek olarak; "اِنَّاۤاَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِۚ" "Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik." (Kadir 97/1) ayetinde *hû* (هُ) zamirinin manasının ifade edilmemesini vermektedir.[30] Bu zamirin ifade ettiği kavram Kur'ân'dır.

Kisâî (ö. 189/805) ise cevabın "فَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهٖۙ" olduğunu ifade etmekte "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَان" ayetinin ise itirazi cümle olduğunu ifade etmektedir. Bu taktirde mana; "gök yarıldığı zaman şunlar ve şunlar oldu; her kime kitabı sağından verilirse o şöyledir, kime de kitabı arkasında verilirse o şöyledir" şeklindedir.[31]

Surede geçen "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ" terkibi nidâ, "اِنَّكَ كَادِحٌ" cümlesi ise nidânın cevabı yani münadâdır. Devamında gelen "فَاَمَّا مَنْۙ" cümlesi ise nidanın cevabına atfedilmiştir. *Fa* harfi ise isti'nafiyedir. Surenin sekizinci ayeti olan " فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًاۙ" ise kendinden önceki ayette geçen *men* "مَنْ" şartının cevabıdır. Burada zikredilen *fa* harfi ise şartın cevabı için bir bağlantıdır. *Sevfe* ise gelecek zamanı ifade etmektedir. Dokuzuncu ayet olan "وَيَنْقَلِبُ اِلٰى اَهْلِهٖ مَسْرُورًا" cümlesi ise *vav* harfiyle şartın cevabına atfedilmiştir. Aynı şekilde "وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهٖۙ" ayetinde geçen *vav*, atıf harfidir ve cümle şartın cevabına yani birinci "مَنْ اُوْتِيَ" cümlesine atfedilmiştir.

---

[25] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, (Beyrut: Dâr Sader, 2001), 2:1142; İmam ebî Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf,* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 4/712; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* (Beyrût: Dâr-u İbni Kesîr, 2018), 3/619

[26] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6965.

[27] Mâturîdî, *Tevilatu'l-Kur'an, 17/124.*

[28] "يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِۚ اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْۙ"

[29] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6965.

[30] Ebî Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 2011), 2/965.

[31] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,* 11/6965.

Bunun cevabı ise on birinci ayette geçen "فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا" cümlesidir. *Fa* harfi ise iki cümleyi birbirine bağlamaktadır.[32]

Surenin on üçüncü ayeti, ta'lîl cümlesidir ve irabda mahalli yoktur. Burada geçen *inne* (إِنَّ) nin ismi *hû* (هُ) zamiri, haberi ise *kâne* (كَانَ) ile başlayan cümledir. On dördüncü ayette de diğer bir ta'lîl cümlesidir. Burada ise *inne* (إِنَّ) nin haberi *zanne* (ظَنَّ) fiili ile başlayan cümledir. Surenin onbeşincinci ayetinde yer alan belâ (بَلَى) harfi cevaptır. Bu harf kendinden önceki cümlenin manasını olumsuzdan olumluya çevirir. Devamında gelen "إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا" cümlesinin irabdan mahalli yoktur. Bu cümle kendinden önce geçen *belâ* (بَلَى) kelimesinden sonra takdir edilen cümlenin ta'lîlidir. Sanki ayette şöyle denmek istenmiştir: "Bilakis, Allah'a dönecek. Çünkü onun Rabbi onu görüp gözetiyordu."[33]

Surenin on altıncı ayeti yemin ile başlamıştır. "فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" ayetinde yer alan *fa* (ف) harfi isti'nâfiyyedir. *Lâm* (ل) harfi ise zâid yani fazlalık harfidir. *Uksimu* lafzı yemin lafzı olup *be* (ب) harf-i ceri bu kelimeye bağlıdır. *Şafak* kelimesi ise bu harf-i cer sebebiyle mecrur olmuştur. Surenin devamı olan on yedi ve on sekizinci ayetler *vav* (و) harfi ile *şafak* kelimesine atfedilmiştir. On dokuzuncu ayet ise bu yemine cevap niteliğindedir. Buradaki *lâm* (ل) harfi yemin lâmıdır. "لَتَرْكَبُنَّ" lafzı ise yeminin cevabıdır.[34]

Surenin yirminci ayeti "فَمَا لَهُمْ" lafızlarıyla başlamıştır. Buradaki *fâ* (ف) harfi fasîha fâsıdır yani zikredilmeyen cümleleri özetler. Dolayısıyla ayetin başına "Onların durumu kıyamet günü böyle olacakken" takdiri yapılmıştır. *Mâ* (ما) ise istifhâm (soru) harfidir. "لَا يُؤْمِنُونَ" cümlesi hal cümlesidir ve yirmi birinci ayet *vav* (و) harfi ile bu cümleye atfedilmiştir. Buradaki *izâ* (إِذَا) harfi şart manası taşıyan zarftır. Bu şartın cevabı ise "لَا يَسْجُدُونَ" cümlesidir. Yirmi ikinci ayet *bel* (بَل) edatıyla başlamıştır ki bu idrab harfidir. Devamında gelen ve *ellezîne* (الَّذِينَ) ile başlayan cümle ise isti'nâfiyyedir. Yirmi üçüncü ayet de *vav* (و) harfi ile bu cümleye atfedilmiştir. Buradaki *vav* (و) harfinin hâl ifade etmesi de muhtemeldir.[35]

Yirmi üçüncü ayette yer alan "فَبَشِّرْهُمْ" ifadesindeki *fâ* (ف) harfi takdir edilmiş bir şartın cevabı ile bağlantılıdır. Bu halde cümlenin takdiri, "Müşrikler bu yalanlama

[32] Muhiddîn Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü*, (Beyrut: Dâr-u İbni Kesîr, 2009), 8/262; Mahmut Sâfî, *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'r-Reşîd, t.y.), 6/2632.
[33] Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü 8/262*; Sâfî, *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an, 5/2632.*
[34] Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü 8/264*; Sâfî, *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an, 5/2633.*
[35] Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü 8/265*, Sâfî, *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an, 5/2634.*

durumuna devam ederlerse onları elim bir azapla müjdele!" şeklindedir. Surenin sonuncu ayetine yer alan *illâ* (إِلَّا)[36] edatı ise istisna-i munkatıdır. Kendinden önceki ayette geçen *hüm* (هُمْ) zamirinden inanan ve salih amel işleyen kimseler istisna edilmiştir. Mana şu şekilde takdir edilir; "Öyle ise sen onlara elem dolu bir azabı müjdele ancak inanan ve salih amel işleyenler müstesna!"[37]

1.3.2. Üslubu

Kur'ân'ın muhataplarına karşı kendine has bir üslubu vardır. Üslûbu'l Kur'ân denilince, Kur'an'da geçen kelimelerin seçimi ve cümlelerin yapısı veya diziliminde, Kur'an'ın kendine özgü olarak takip ettiği yöntem kastedilir.[38] Bu yöntemi bilmek ise Kur'ân'ı anlamak ve daha isabetli yorum yapmak için son derece önem arz etmektedir.[39]

Kur'ân'ın üslubu incelenirken, sözlü hitap ile yazılı metin arasında bir takım farkların mevcut olduğunu unutmamak gerekir. Bunlardan en önemlisi yazılı metinde, yazarın tek başına olması ve hedef kitleden anında geri dönüşüm alamamasıdır. Yazılı metinin aksine sözlü hitapta ise hitap eden muhatabı kızdırır, sevindirir, müjdeler, teselli eder veya muhatabın o anki durumuna göre söylemine şekil verir. Muhataptan anlık tepki aldığı için bazen aynı kelimeleri veya cümleleri tekrarlayabilir, isterse hitap şeklini değiştirir.[40]

Diğer taraftan Kur'an'ın harflerinde ve harekelerinde, kelimelerinde, ayet sonlarındaki fâsılalarında kulağa hoş gelen bir dinletisi vardır.[41] Özellikle Mekki surelerde ifadeler net ve vurucudur. Bazı ayetlerin tekrar edilmesi, huruf-u mukattâlar, soru ve cevaplar, kasem, tekit, istifham, bazı darb-ı mesel veya kıssalardaki soyut kavramların somut hale getirilmesi gibi anlatımlar Kur'ân'ın kendine has anlatım özelliklerindendir.[42] Ayetteki maksadın mecaz, istiare ve kinaye

[36] "إِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ" (İnşikâk 84/25)
[37] Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü, 8/266*; Sâfî, *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an*, 5/2634.
[38] M. Abdülazîm ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-İrfân*, (Beyrut: Dâru'l-İhya et-Türâs el-Arab, 1911), 2/199.
[39] Dücane Cundioğlu, *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 1998), 115.
[40] Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 13-14.
[41] Demirci, *Tefsir Usûlü*, 134.
[42] Suat Mertoğlu, "Üslûbu'l Kur'ân", *DİA,* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42/382.

gibi edebi sanatlarla ifade edilmesi, çeşitli sanatsal ifade tarzlarının kullanılması da Kur'an'ın üslup özelliklerindendir.[43]

Üzerinde çalışılan İnşikâk suresi de Kur'ân'ın üslubunu, yukarıda yazdıklarımız doğrultusunda yansıtmaktadır. Sureye dikkatleri celbeden bir üslupla başlanmış, ayet tekrarı yapılmış, kasem ifadeleri kullanılmıştır. Böylelikle muhataba, o toplumun dil ve anlam unsurlarını yansıtan ifadelerle hitap edilmiştir.

Kur'ân'ın üslup özelliği surenin ilk ayetinde kendini hissettirmektedir. Sureye, dinleyenlerin dikkatlerini üzerine çeken ifadelerle başlanılmıştır. Çünkü surenin ilk harfi olan *izâ* (إِذَا) lafzı, cevap harfidir, cümleye başlama (isti'nâfiye) harfi değildir. *İzâ* (إِذَا) nın cümleye kattığı anlam tıpkı huruf-u mukattâların cümleye kattığı anlama benzemiştir. Zira Kur'an'ı anlamamak için kafirlerin onu dinlemeyi terk etmeleri ve yüz çevirmeleri, kafirlerin adetlerindendi. Kur'ân, bu gibi işaret ve rumuzlarla, dinleyeni düşünmeye ve akletmeye sevketmek istemiştir.[44] Bu anlatım ise Kur'ân'ın eşsiz üslubundandır.

Surenin ilk beş ayeti ve devamında gelen ayetlerin sonundaki fasılalar da surenin üslubunu bizlere yansıtmaktadır. Birinci ayetten beşinci ayete kadar, ayetlerin sonunda gelen *inşakkat* (انْشَقَّتْ), *huggat* (حُقَّتْ), *müddet* (مُدَّتْ), *tehallet*(تَخَلَّتْ), *huggat* (حُقَّتْ) lafızlarının sonunda gelen *te* (ت) harfi muhatabın kulağında hoş bir seda bırakmaktadır. Fasılalardaki bu ahenk ve uyum, mana cihetinden incelendiğinde muhatabın dikkatinin çekilmesini amaçlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim surenin ilk beş ayetinden sonra gelen ayetler insanın yeryüzündeki hayatının artık sona erdiğini ve bu sona eriş ile birlikte insanın hesaba çekileceğini bildirmektedir. Burada lafzen muhatabın dikkati celbedilmekle beraber mana cihetinden ise muhatap adeta ikaz edilmektedir. Şöyle ki, o gün gelmeden insanın dünyada iken yaptıklarına dikkat etmesi, salih ameller işlemesi, Allah'ın emirlerine uyması, nehiylerinden kaçınması öğütlenmektedir. Zira bunları yapmadığı takdirde artık dönüşün olmayacağı ve cehenneme atılacağı ifade edilmektedir.

Aynı anlatım üslubu surenin 16-18'inci ayetlerinde de mevcuttur. Bu ayetlerde zikri geçen *eş-şafak* (الشَّفَقِ), *ittesak* (اتَّسَقَ), *vesak* (وَسَقَ) lafızlarının sonun yer alan *kaf* (ق) harfi, ayetler arasında bir uyum ve ahenk oluşturmaktadır. Burada da aynı şekilde muhatabın dikkati çekilmek istenmiştir. Nitekim sonrasında gelen

[43] Karagöz, "İşlevleri Açısından Kur'an'ın Üslûbu", 205.
[44] Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 17: 124.

ayetler son derece keskin ve vurucudur. Allah müşrikleri sert bir dille uyarmakta ve onların zulümlerini, kalplerinde gizlediklerini, hakkı yalanladıklarını yüzlerine vurmaktadır.

Kur'ân'ın üslup özelliklerinden bir diğerini de yemin ayetleri oluşturmaktadır. Surenin 16'ncı ayeti olan "فَلَآ أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ" cümlesi, yemin cümlesidir. Arapça'da her yemin cümlesine bir cevap gerekir. Burada ise cevap surenin on dokuzuncu ayeti olan "لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ" cümlesidir. Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde mahlukata yemin edilmiştir. Güneş (Şems 91/1), incir, zeytin (Tin 95/1), zaman (Asr 103/1) gibi varlıklar bunlar arasında zikredilebilir. İnşikâk suresinin 16-18'inci ayetlerinde ise, şafağa, geceye ve içinde topladıklarına, dolunay hâlindeki aya yemin edilmiştir. Allah'ın bu tür varlıklara yemin etmesi, bunların Allah'ın varlığına, birliğine, yüceliğine delalet etmesi sebebiyledir. Bu tür yemin ayetleriyle insanların bu varlıklardan ibret alması hedeflenmiştir.[45] Burada Kur'ân'ın bir üslup özelliği olarak yemin mevzusuna değindik. Çalışmanın ikinci bölümünde yemin konusuna ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

Kur'an'ın üslup özelliklerinden biri de tergîb ve terhîb sanatıdır. Tergîb, "bir işi yapmaya teşvik etmek, rağbet ettirmek"[46] manasına gelirken, terhîb ise "korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak"[47] manasına gelir. Bu kelimeler genellikle bir arada kullanılır. Terğib, dinin emrettiği güzel ve faziletli şeyler söz konusu olduğunda yapılır. Anne babaya iyilik etmek, ahiret için çalışmak, Allah'a itaat etmek bu davranışlardan bazılarıdır. Terhîb ise genelde İslam'ın sakındırdığı şeyler hakkında Kur'an'da kullanılan üsluptur. Örneğin faiz yiyenlerin Kur'ân'da "Allah'a ve onun rasulüne savaş açmaları" (Bakara, 2/279) ve "kabirlerinden şeytanın çarpmış olduğu kimselerin uyandıkları gibi uyanmaları" gibi ifadeler (Bakara, 2/275) terhîb türü kullanımlardandır. Bu bağlamda İslam'da inkar edenlere verilecek ceza ile inananlara verilecek ödül arasında denge yolu tutulmuş ve bu ikisinin insanlara duyurulmasına da tergîb ve terhîb denilmiştir.[48]

Kur'an'da genellikle terhîb zikredildiğinde öncesinde veya sonrasında tergîb de zikredilmiştir. Bunun için inanlarla beraber inanmayanların zikredildiği ayetlere

[45] Sadık Kılıç, "Yemin Olsun ki", *İhtar Yayıncılık*, (Ekim 1996), 17.
[46] İsfahânî, "rgb", 358; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, "rhb", *Lisânü'l-Arab*, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 4/183.
[47] İsfahânî, "rhb", 366; İbn Manzûr, "rhb", *Lisânü'l-Arab*,4/267.
[48] Mehmet Görmez, "Tergīb ve Terhîb", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508.

bakılınca bir gurubun müjdelenerek ümitlendirildiği, diğer gurubun ise korkutulduğu anlaşılacaktır.[49]

Bu doğrultuda İnşikâk suresine bakacak olursak, terğib ve terhîb üslubu kullanılmış ve bu ikisi arasında bir denge gözetilmiştir. Allah, şafağa, geceye ve içinde topladıklarına, dolunay hâlindeki aya yemin ettikten sonra inanmayanların hallerinden bahsederek onların azaba uğrayacaklarını haber vermiştir. Hemen ardından gelen ayette ise inanıp salih amel işleyenler arkası kesilmeyen nimetlerle müjdelenmiştir. Burada inanmayanlar azapla korkutulurken, inananlar ise cennet nimetleriyle müjdelenerek teşvik edilmiştir. Tergîb ve terhîb hususunda ayetler arasında denge gözetilirken, lafızlar arasındaki denge de dikkat çekmektedir. Çünkü bir tarafta "azap" lafzı, "elem" lafzıyla vasıflanarak azabın şiddeti artırılırken diğer tarafta ise "nimet" lafzı, "bitmez, tükenmez" lafızlarıyla vasıflanmış ve nimetin kıymeti de artırılmıştır.

Kur'ân'da bazı ayetlerin tekrarlandığını ve bunun da Kur'ân'ın üslup özelliklerinden biri olduğu ifade etmiştik. Kur'an'da tekrar konusuyla ilgili olarak Zerkeşî (ö. 794/1392) şöyle demiştir:

> Araplar günlük konuşma dillerinde müphem bir hususu tavzih etmek, bir hususun altını çizerek belirtmek veya daha etkili bir şekilde dile getirmek istediklerinde sözlerini tekrar ederlerdi. Böylelikle tekrarlanan söz, yemin ifadesiyle eşdeğer bir anlam ve önem kazanırdı. Sonuç olarak Kur'an Arapların lisanıyla nâzil oldu ve bu lisanda tekrar üslubu mevcuttu.[50]

Kur'an'da yer alan tekrarlar değişik şekillerde gelebilir. Bu tekrarlar bazen aynı surede yer alan ayetlerin tekrarlanması şeklindedir. Örneğin, Tekâsür suresinde yer alan "Hayır; ileride bileceksiniz!" (Tekâsür 102/3) ayeti gibi. Bazen de aynı ayet farklı surelerde tekrarlanmıştır. "Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar." (Bakara 2/6) (Yâsin 36/10) ayetinin hem Bakara hem de Yâsîn surelerinde tekrarlandığı gibi. Bazen de bir olay veya kıssa Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde tekrarlanmıştır. Burada şu noktaya işaret etmek gerekir ki Kur'ân'da geçen bu tekrarlar bağlam olarak önem arzettiği gibi bahsi

[49] Ebû İshak eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'ş-Şerîa*, (Beyrut:B.y., 1994), 2/322.
[50] Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, 2008), 3/9.

geçen ayetin öncesi ve sonrasıyla birlikte değerlendirildiğinde, te'kîd, ta'zim, tenbîh, tehdit, gibi manalar ifade edebilir.[51]

İnşikâk suresinde de zikri geçen anlatım metodu yer almıştır. Nitekim surenin ikinci ve beşinci ayetlerinde "Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-" (İnşikâk, 83/2) buyrulmuştur. Ayetin bu şekilde tekrar etmesi Allah'ın mahlukatı üzerinde hakim olduğunu ve hiçbir varlığın onun emrinden çıkmayacağını yinelemek içindir. Dolayısıyla burada yapılan tekrarın, ta'zîm ve te'kîd manaları vardır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi surede geçen bu tekrarların Arapların söylemiyle "yemin" ifade etmesi de muhtemeldir.

Kur'ân'ın kullandığı anlatım üsluplarından birisi de istifhâmdır. İstifhâm terim olarak "daha önceden bilgisi olmayan bir şey hakkında bilgi talep etmek"[52] manasına gelmektedir. İstifham edatları ise; *e* (ا), *hel* (هَل), *mâ* (ما), *metâ* (مَتَى), *eyyâne* (أيَان), *keyfe* (كَيْف), *eyne* (أيْن), *ennâ* (أنَّى), *kem* (كَم), *eyyü* (أيّ) edatlarıdır.[53] İstifhâm asıl manasının yanında kelamın öncesi ve sonrasına göre birtakım farklı manalar ifade edebilmektedir. Nefy, inkar, takrir, tevbîh, tahkir, taaccüb, tesviye, temenni gibi manalar istifhamın ifade ettiği bu kullanımlardan bazılarıdır.[54] Yine istifham muhatabın dikkatini çekerek onu sürekli düşünmeye sevkeder. Kur'ân'da bir düşünceyi kabul veya reddetmek veya yukarıda saydığımız manaları ifade etmek için istifham üslubu kullanılmış, böylece edebi anlatıma zenginlik kazandırılmıştır.[55]

Üzerinde çalıştığımız surenin 20'nci ayetini oluşturan "Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?" cümlesi, Kur'an'ın istifham üslübuna örnek teşkil etmektedir. Allah inanmayanlara iman etmeleri için gerekli olan güç, kudret ve iradeyi verdikten sonra iman etmelerine herhangi bir engel olmadığı halde iman etmemelerini,[56] onların hallerinden sorarak haber vermektedir. Buradaki istifham taaccüb (şaşırma, hayret) manasına gelmektedir. Çünkü inanmayanların bu tutumları şaşkınlık veren bir durumdur. Arapçada *mâ ef'alehû* (ما أفْعَلَهُ), ve *ef'il bihî* (أفْعِلْ بِهِ)

[51] Ahmet Yazıcı & Mustafa Kara, "Murselât Suresinde Tekrar Eden Âyetler Üzerinde Bağlam Etkisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1, (Haziran, 2015), 180.
[52] Ali Cârim & Mustafa Emîn, *el-Belâğâtül'-vâdıha*, (Lübnan: Müessetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 2017) 162.
[53] Cârim & Emîn, *el-Belâğâtü'l-vâdıha,* 163-164.
[54] Cârim & Emîn, *el-Belâğâtü'l-vâdıha,* 166.
[55] İsa Kanik, "Kur'ân'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Nisan 2018), 78-79.
[56] Mâturîdî, *Tevilatu'l-Kur'an, 17/135.*

gibi belirli edatlar taaccüb ifade ettiği gibi istifham üslubu da bazen taaccüb ifade edebilmektedir.[57]

İnşikâk suresinde idrâb üslubu da yer almaktadır. İdrab ile kastedilen *bel* (بَلْ) edatıdır. İdrab sözlükte "dönüş yapmak, vazgeçmek"[58] anlamına gelir. Sîbeveyh (ö. 180/796) bu edatın "sözdeki bir şeyi bırakıp başka bir şeyi alma" manasına geldiğini ifade etmiştir.[59]

İdrabın farklı alanlarda çeşitli kullanımları olmuştur. Bazen ilk cümlenin hükmünü iptal edip ikinci bir anlam bildirmesi özelliğiyle idrab-ı iptali olarak nitelenmiştir. Bazen birinci cümledeki anlam ikinci cümlede idrab sayesinde başka bir manaya taşınmıştır ki buna idrab-ı intikâl denir. Bazen de idrab ibarede yer almayan hazfedilmiş bir cümleden yapılmıştır. Bu da idrab-ı mahzûfi olarak değerlendirilmiştir.[60]

İnşikâk suresinin 22'nci ayetinde "daha doğrusu, inkâr edenler (Kur'an'ı) yalanlıyorlar." buyrulmuştur. Buradaki *bel* (بَلْ)[61] edatı da Kur'ân'da kullanılan idrab üslubundandır. Şöyle ki 21'inci ayette geçen "Onlara Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar" ifadesi müşriklerin kendilerine secde etmeleri emredildiği vakit Kur'ân'a karşı tutundukları tavrı bildirmektedir. Devamında gelen ayette ise müşriklerin secde etmek bir yana Kur'ân'ı yalanladıkları ifade edilmiştir. Burada geçen *bel* edatı müşriklerin secde etmeme tavrını bir adım daha ileri taşıyarak onların Kur'ân'ı yalanladıkları manasına taşımıştır. Bu anlatım da idrab-ı intikâle örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak sure, Kur'ân'ın kendine has olan üslubunu tam manasıyla yansıtmaktadır. Seyyid Kutub (ö. 1906-1966) fi Zılâli'l-Kur'ân adlı tefsîrinde surenin bu anlatımı hakkında şunları söylemektedir:

> Bütün bu temaslar, tasvirler, tesirler, beyanlar kısa bir surede birkaç satır içinde vecîz bir şekilde ifade edilir. Bu durum ancak böyle harikulâde bir kitap için mevzu bahistir. Bu gibi mevzuları çok geniş bölümlerde ele almak dahi zor olduğu gibi bu tesir ve kuvvette anlatabilmek de mümkün değildir. Fakat Kur'an üslubunda bunlar son derece kolay bir

[57] Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku's-sarfî*, (Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 2014), 88.
[58] Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1981), 56.
[59] Ebû Bişr Amr b. Osman es-Sîbeveyh, *el-kitâb*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 1/149.
[60] Mustafa Kayhan, "Kurân'da İdrab Üslûbu", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12 (Eylül 2017), 119.
[61] "بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ"

tarzda ifadesini bulur, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah Teâlâ'nın beyanı, hitap ettiği bütün kalpleri en hassas noktalarından tesiri altına alır.[62]

En başta da ifade ettiğimiz gibi Kur'ân'ın üslubunu bilmek, sureleri ve ayetleri, anlama ve yorumlama açısından önem arzetmektedir. Kur'ân'ın bu anlatımının diğer bir yönü ise belli bir amaç doğrultusunda muhataba birtakım mesajlar vermektir.

1.4. AMACI VE MESAJLARI

Tefsir usûlü alimleri şekil ve muhteva bakımından sureleri incelemiş ve surelerde Mekkî ve Medenî ayrımını yapabilmek için bir takım şartlar belirlemişlerdir. Bunun neticesinde; içinde secde ayeti veya *kellâ* (كَلَّا) lafzının bulunduğu, *yâ eyyühe'n-nâsü* (يا ايها الناس) hitabı bulunup, *yâ eyyühellezîne âmenû* (يا ايها ا لذين آمنوا) hitabı olmayan (Hac suresi hariç), Bakara suresi dışında içinde peygamberlerin kıssalarından ve geçmiş ümmetlerden bahseden, Ali İmrân ve Bakara suresi hariç *elif lâf râ* (الر), *elif lâm mîm* (الم), *hâm* (حم) gibi tehecci harfleriyle başlayan surelerin Mekkî sureler olduğu kanaatine varmışlardır.[63] İnşikâk suresinin yukarıda saydığımız özelliklerin birçoğunu taşımaktadır. Dolayısıyla surenin Mekke dönemine ait olduğu hususunda ihtilaf yoktur."[64]

Kur'ân'ın evrensel mesajını anlamak ve insanlara tebliğ etmek için, surelerin indikleri ortamı, üsluplarını, hitap ettiği muhatabların özelliklerini bilmek büyük önem arzetmektedir. Bu açıdan Mekkî sureler genel olarak kısa ve vecizdirler. Çünkü hitap ettiği kesim fesahât ehli kişilerdir. Bu sureler, milletin ve ferdin terbiyesi için, sık sık peygamberler ve onların kavimlerinden örnek vererek, tedrici olarak toplumu ıslah etmeye çalışmıştır. Tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi konularda hitap ettiği kitlenin bozuk olan akidelerini, açık ve aklî deliller getirmek suretiyle ispat ederek onları doğru yola iletmeyi amaç edinmiştir.[65] İnşikâk suresinin de genel olarak amaç ve hedefi, Mekkî surelerden olması sebebiyle bu doğrultudadır. Bunun yanısıra özel olarak surenin ayetler incelendiğinde, gerek indiği dönemdeki muhataplarına gerekse şimdiki muhataplarına birtakım mesajlar içermektedir.

---

[62] Seyyid Kutub, Fî *zilâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2004), 6/3865.
[63] Kattân, *Mebâhis fî ulûmu'l Kur'ân*, 62-63.
[64] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 9/341
[65] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 61-62.

Sure, kıyamet ve ahiret gibi konuları içermesi sebebiyle bir takım gaybî olaylardan bahsetmektedir. Buna göre kıyamet günü ile alakalı ilk beş ayetinde zikredilen göğün yarılması, yerin uzatılması ve içindekileri dışarı atması gibi meseleler, insan zihninin tasavvurunu yapmakta zorlandığı olaylardır. Bu noktada insanın, kıyamet gününü ve o günde yaşanacak olayları tefekkür ederek ibret alması hedeflenmiştir. Zikredilen ayetlerin peşisıra, "Ey insanlar!" lafzıyla ise tüm insanlığa hitap edilmiştir. Bu da bizlere inanan ve inkar eden ayırt edilmeksizin tüm insanların kıyamet günü ile mutlak olarak karşılaşacakları mesajını vermektedir.

Surede gökyüzü ve yeryüzünden bahsedilirken "Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-" (İnşikâk 84/2) ifadeleri kullanılmıştır. Zikri geçen bu iki nesne, cansız ve aklî kabiliyetleri olmayan varlıklardır. Dolaysıyla bu ayetlerle, canlı ve akıl sahibi olan insanın, gökyüzü ve yeryüzünün Allah'a olan bu itaatini ibret alarak, onun emir ve yasaklarına riayet etmesi hedeflenmiştir.

Surede hitap lafızlarından sonra "Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın" cümlesi geçmektedir. İnsanın dünyada iken didinmesinin hayır ve şer olmak üzere iki yönü vardır. İnsan hangi yönde amel yaptıysa ahirette bu çabasıyla karşılaşacaktır.[66] Dolayısıyla sure insanı salih amel işlemeye yönlendirmektedir.

Surede inanan ve inkâr edenlere yönelik hitap tarzı da dikkat çekmektedir. Mü'minlere yönelik ifadelerde mü'minlerin ahirette hesaplarının kolay olacağı (İnşikâk 84/8), cennette ise sonsuz nimetlerle mükafatlandırılacağı (İnşikâk 84/25) bildirilmektedir. İnkârcılara yönelik ifadeler ise daha sert olmakla birlikte onların ahiretteki hesaplarının çetin olacağı (İnşikâk 84/11-12) gibi, cehennemde de azap içinde kalacakları vurgulanmıştır. Bunun nedeni inkarcıların dünyadaki hal ve hareketleridir. Buna göre sure, kulları, şirke götürecek hal ve hareketlerden sakındırmayı hedeflemektedir. Nitekim salih amel ve itaatin terkedilmesiyle beraber dünyaya ve onun insanı saptıran, Allah'ı unutturan şehevi lezzetlerine dalmak, imandaki noksanlığın bir eseridir.[67] Bu da dünyada kişinin inkârcılara benzemesine, ahirette ise bazı nimetlerden mahrum kalma tehlikesine götürmektedir.

---

[66] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/620.

[67] Ebubekir Câbir el-Cezâiri, *Eyseru't-tefâsîr likelâmi'l-aliyyi'l-kebîr*, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009) 5/545.

Surenin verdiği diğer bir mesaj ise secde ile alakalıdır. Nitekim Kur'ân okunduğunda secde etmemek müşriklerin özelliklerindendir (İnşikâk 84/21). Dolayısıyla mü'min, müşriklerin takındığı bu üslubu takınmamalı ve secdeden uzak durmamalıdır.

1.5. TENASÜB VE İNSİCAMI

Tenasüp, sözlükte, "birbirine yaklaşmak" anlamına gelmektedir. Araplar, "فلان يناسب فلانا" ibaresini kullanırlar. Bu ibareyle "bu ona yakın, ona benzer, onun gibidir" demek isterler. Münasebet kelimesi ise, iki kişi veya kişiler arasında ilişki, rabıta, yakınlık anlamına gelmektedir.[68] Suyûti (ö. 911/1505) tenasübün lügat anlamını "lügatta birbirine yaklaşmak ve birbirine benzemektir" şeklinde tanımlamıştır.[69] Tefsir terminolojisinde ise münasebet veya tenasüb; ayetler ve sureler arasında icmali-tafsili, umum-husus, aklî-hissî-hayali ve bunların dışındaki alaka çeşitlerinden biriyle veya sebep-müsebbep, illet-ma'lul, benzerlik-zıtlık gibi zihni bağlarla mana irtibatını göstermek için kullanılmakta olan bir ilmi terimdir.[70] Tefsir ilminde bu disipline "el-münâsebe beyne'l-âyât, et-tenâsüb beyne'l-âyât ve's-süver, tenâsübü'l-ây ve's-süver, münâsebâtü'l-Kur'ân" da denilmektedir.[71] Biz de araştırmamızda İnşikâk suresini; Mushaf tertibi, nüzûl sırası ve diğer surelerle olan benzerliklerini ve bağlantılarını münasebetü'l Kur'ân açısından inceleyeceğiz.

1.5.1. Mushaf Tertibi Bakımından Münasebeti

Münasebet ilminde genellikle surenin kendinden önceki ve sonraki sureler arasındaki ilişki incelenir. Dolayısıyla bu bölümde İnşikâk suresinin, Mushaf tertibi bakımından surelerle münasebeti incelenecektir. Daha önce zikrettiğimiz gibi İnşikâk suresi Kur'ân'da Mutaffifîn suresinden sonra, Burûc suresinden önce yer almaktadır.

---

[68] Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân,* (Kâhire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 2008), 1/74.
[69] Celaleddîn es-Suyutî, *el-İtkân,* (Beyrut:Dâru'l-Kitâbü'l-Arab, 2010), 695.
[70] Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân,* 1/74.
[71] Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver", *DİA,* (İstanbul:TDV Yayınları, 2006), 31/569.

1.5.1.1. Mutaffifîn Suresi ile Münasebeti

Mutaffifîn suresi inşikâk suresi gibi mekki bir suredir. Şöyleki "Tatfîf suresi" de denilen *veylü'l-li'l-mutaffifîn* "وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ" suresi Mekke'de inen son suredir."[72] Bu bakımdan İnşîkak suresi ile aralarında münasebet vardır.

Âlûsî (ö. 1270/1854), Rûhu'l Meânî'de Celaleddin Suyûtî'nin bu surenin kendinden önceki ve sonraki surelerle olan ilişkisini şu şekilde açıkladığını bildirmiştir:

> İnce nükte yönlerinden bir yön ile bu iki sureye benzeyen Mutaffifîn suresi ile İnfitâr ve İnşikâk surelerinin arasının ayrılmasından dolayı Allah bana ilham etti ki; bu dört surede (tekvîr, infitâr, mutaffifîn ve inşikâk) kıyamet gününün halinin vasıfları anlatılırken, o günde meydana gelecek safhalar bir tertip üzere zikredilmiştir. Tekvîr suresinde meydana gelen durumların çoğu ve infitâr suresinde meydana gelen durumların tamamı, kıyamet gününün başında meydana gelecek safhalardır. Bundan sonra uzun bir bekleyiş ve şiddetli bir korku olacaktır. Allah bu durumu şu sözüyle zikretmiştir: "insanların alemlerin Rabbi için kalkacağı gün..." (Mutaffifîn, 83/6)
>
> Sonra büyük şefaat gerçekleşecek, insanlara kitapları (amel defterleri) dağıtılacaktır. Bazıları bu kitabı sağından alacak, bazıları solundan, bazıları ise arkasından alacaktır. Sonra haberlerde geçtiği üzere hesap meydana gelecektir. İşte böylece kendisinde "kitabın verilmesi ve hesap" olan İnşikâk suresinin; yine kendisinde "bekleme" zikredilen Mutaffîn suresi ve kendisinde kıyamet hallerinin ilkelerinin zikri geçen İnfitâr suresinden sonra gelmesi münasip olmuştur.[73]

Mutaffifîn suresinin sonunda Allah'ın dostlarının (müminlerin) nimetlendirileceği, müşriklerin ise cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Çünkü müşrikler, ahireti inkar ediyorlar ve kendilerini yaratan rablerinden yüz çeviriyorlardı. İnşikâk suresi de başlangıçtaki zarf ve cevabıyla müşriklerin cezalandırılacağına, müminler için olan nimetin de tamamlanacağına delalet etmektedir.[74]

Bir diğer ilişki yönü ise Allah İnfitâr suresinde Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır" (İnfitâr, 82/10-11) buyurmuştur. Buradaki yazma işi dünyadadır. Allah "illiyyûn" yani yüksek katların veya "siccîn" yani alçak

---

[72] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 9/319.
[73] Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'lAzîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 30/67.
[74] İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 8/367.

zindanların hakkında yazılmış kitabı "kitabu'n mergûm"[75] zikretti ki bu yazma işi haberlerin delalet ettiği üzere dünyadadır. İşte kitapla ilgili bu iki durum Mutaffifîn suresinde zikredilmiştir. Bu ikisinin ardından gelen üçüncü bir durum vardır ki o da kitapların sahibine kıyamette sağından veya diğer yönlerden verilmesidir. Bundan dolayı içerisinde bu üçüncü hali içeren İnşikâk suresinin Mutaffifîn suresinden sonra getirilmesi münasip olmuştur.[76]

1.5.1.2. Burûc Suresi ile Münasebeti

Buruc suresi de inşikâk suresi gibi Mekkî bir suredir. Dolayısıyla bu iki sure arasında ayet sayısı ve ayetlerin ifade ediliş biçimi bakımından münasebet vardır. Buna göre iki surenin de ayet sayıları az, ayetleri kısa ve Medenî surelere göre daha vecizdir. Her iki surenin de ayet sonu fasılalarında bir ahenk ve insicam vardır.

Allah İnşikak suresinde şafağa, geceye ve aya yemin ederken Burûc suresinde de göğe, kıyamet gününe ve o günde şahitlik edene ve edilene yemin etmektedir. Yine İnşikak suresinin ilk beş ayetinde kıyamet sahnelerinden bahsedilirken Burûc suresinde Allah kıyamet gününe yemin ederek,[77] kıyamet gününün kendisine vurgu yapmıştır.

İki surede de mümin ve kafirlerin hallerinden bahsetmektedir. Kafirlere İnşikâk suresinin yirmi dördüncü ayetinde geçen "onlara can yakıcı azabı müjdele" ifadesiyle azaba düçar olacakları haber verilirken burûc suresinde kafirlerin azaba uğrayacakları şu şekilde haber verilmiştir: "Şüphesiz mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır!" (Burûc, 85/10)

Mü'minlere gelince hitap yumuşamış ve onların ahirette nail olacağı mükafatlarından bahsedilmiştir. İnşikâk suresinin 7-9'uncu ayetlerinde mü'minler kastedilerek kitabın onlara sağından verileceğinden, hesaplarının kolay olacağından ve yakınlarının yanına sevinçle döneceklerinden bahsedilirken 25'inci ayette onlara arkası kesilmeyen bir mükafatın olduğu müjdelenmektedir. Burûc suresinde de mü'minlerin bu durumu "İman edip salih ameller işleyenlere gelince; onlara içinden

[75] Burada iyililerin veya kötülerin yazıldığı kitap kastedilmektedir.
[76] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/67.
[77] "Geleceği vaat edilen kıyamet gününe yemin olsun!" (Burûc 85/2)

ırmaklar akan cennetler vardır. İşte bu büyük başarıdır." (Burûc, 85/11) ayetiyle ifade edilmiş ve onlara müjde verilmiştir.

Bu iki sure arasında bir başka ortak nokta ise müşriklerin Kur'an'a karşı olan tavırlarıdır. Nitekim İnşikâk suresinin 21'inci ayetinde "Onlara Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar" İfadesi yer almaktadır. Burada Kur'an'dan ve Kur'an'a karşı kafirlerin takındığı tavırdan bahsedilmektedir. Burûc suresinin 21'inci ayetinde de Allah, "Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır" buyurmuştur. İşte bu iki ayet, kafirlerin Kur'an'a karşı takındığı tavrı bize göstermektedir.

Ebu Hayyân (ö. 745/1344) Bahru'l Muhît'de bu iki sure arasındaki ilişki hakkında şunları söylemiştir:

> Allâh, Kur'ân'da müşriklerin Hz. Peygambere ve müminlere uyguladığı dövme, öldürme, asma, güneşte yakma, kayayı kızdırıp işkence etmek istedikleri kişinin bedenine koyma gibi çeşitli eziyetlerini, aldatmalarını ve tuzaklarını bildirdi. Bu durumun kendilerinden önce gelen ümmetlerin başına da geldiğini zikretti. Onlara da ateşle azap edildi. İşte o ateşe maruz kalan kişilerin, kendilerini dinlerinden dönmekten engelleyen sebat üzerine imanları vardı. Durum şu ki Allah'ın kullarına azap edenler lanetlenmiştir. İşte böylece kafirlerden müminlere azap eden Kureyşliler de lanetlenmiştir.[78]

Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki surelerin işlediği konular da benzerlik göstermektedir. Her iki sure de özellikle kıyamet sahnelerinden, Allah'ın yemin etmesinden, kafirler için çetin bir azabın olacağından, müminlere yaptığı sâlih ameller karşılığında mükafat olacağından bahsetmektedir.

1.5.2. Nüzul Tertibi Bakımından Münasebeti

Surenin nüzul tertibine göre de münasebet yönleri vardır. Bu bölümde İnşikâk suresi ile kendinden önce inen İnfitar ve kendinden sonra inen Rum sureleri ile arasındaki ilişki yönleri ortaya konulacaktır.

[78] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2010), 10/442.

1.5.2.1. İnfitar Suresi ile Münasebeti

Kur'ân'da kıyamet ile ilgili tasvirlerin yapıldığı sureler arasındaki münasebet ve insicâm, İnfitar ve İnşikâk suresi arasında da görülmektedir. Bu iki sure arasında çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi nüzûl tertibine göre birbiri ardına inmesinden dolayı yakın bir ilişki ve benzerlik vardır. Buna göre her iki sure de *izâ* "إِذَا" edatı ile anlatıma başlamış ve gökyüzünde meydana gelecek değişiklerden bahsetmiştir. Dolayısıyla İnfitâr suresinin ilk beş ayeti ile İnşikâk suresinin ilk dört ayeti tam bir uyum içerisindedir. Sonrasında her iki surede "Ey insanlar!" (İnfitâr 82/6, İnşikâk 84/6) ibaresiyle insana hitap ederek devam etmektedir.

İnşikâk suresinde inananların mükafatlandırılması ve inanmayanların ise azapla müjdelenmesine benzer bir anlatım bu surede "Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler." (İnfitâr 82/13), "Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler." (İnfitâr 82/14) ayetleri ile ifade edilmiştir.

1.5.2.2. Rûm Suresi ile Münasebeti

Rûm suresi İnşikâk suresinden sonra inmiştir. İnşikâk suresine kıyasla daha uzun bir sure olsa da Mekkî bir sure olması sebebiyle aralarında ilişki vardır. Surede geçen "Kıyametin kopacağı günde, suçlular hayal kırıklığı içinde ümitsizliğe düşeceklerdir. Onların, Allah'a koştukları ortaklardan kendileri için şefaatçılar da olmayacaktır. Artık onlar ortak koştukları şeyleri de inkâr ederler. Kıyametin kopacağı gün, işte o gün mü'minler ve kâfirler birbirinden ayrılacaklardır" (Rûm 30/12-14) ayetlerinde kıyametin kopmasından bahsedilirken İnşikâk suresinden kıyametin nasıl kopacağı hakkında tasvirler yer almaktadır. Bu surede de İnşikâk suresinde olduğu gibi mükafat ve ceza bahislerine yer verilmiştir. Mü'minlerin mükafatlandırılması "فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ" "işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler." (Rûm 30/15) lafızları ile ifade edilirken, inkar edenlerin cezalandırılması " فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ" "işte onlar azabın içine atılacaklardır." (Rûm 30/16) lafızları ile ifade edilmiştir.

İnşikak suresinin kıyamet ile ilgili ayetlerinde göğün ve yerin rablerine kulak verip boyun eğdiğinden bahsedilir (İnşikâk 84/1-5). Rûm suresinde ise göğün ve yerin bu durumu (Rablerine boyun eğmesi) "Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi

yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz." (Rûm 30/25) ayeti ile ifade edilerek, Allah'ın varlığına delil olarak gösterilmiştir.

1.5.3. Diğer Surelerle Münasebeti

Hiç şüphe yok ki Kur'ân'daki bütün surelerin birbirleri arasında dolaylı veya doğrudan bir ilişki yönü vardır. Fakat bazı sureler, içerdikleri konu, üslup, Mekkîlik-Medenîlik ve diğer etkenler sebebiyle birbirleriyle olan münasebeti daha belirgin olmaktadır. Özellikle klasik tefsirlerde müfessirlerin ayetlerin yorumunu yaparken kullandığı Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir metodu, sureler arasındaki bu ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Biz de çalışmamız esnasında bu ilkeler doğrultusunda tefsir külliyatındaki atıfları dikkate alarak İnşikâk suresinin Hakka, Mürselât, Tekvîr, Zilzâl, Kâria sureleriyle hem lafız hem de mana cihetiyle yakın ilişkisini olduğunu tespit ettik ve bu sureler ile yetindik.

Surenin Hakka suresi ile ilişkisini inceleyecek olursak, İnşikâk suresinde göğün yarılmasından bahsedilirken Hakka suresinde bu yarılmanın akabinde göğün çökmeye yüz tutmasından (el-Hakka 69/16), zayıflamasından, tutunamayarak düşmesinden[79] bahsedilmektedir. Zikri geçen yarılmadan önce ise sura üfleneceğinden bahsedilmektedir. (el-Hakka 69/13).

Kitabı sağından (el-Hakka 69/19) ve solundan verilenler de (el-Hakka 69/25) bu surede bahsedilirken bu kimselerin alacağı mükafat ve ceza belirtilmiştir. İnşikak suresinde de cezayı hak eden müşriklerin bu cezaya sebep olan davranışları bu surede de zikredilmektedir. "Çünkü o, azamet sahibi Allah'a iman etmiyordu." (el-Hakka 69/33), "Yoksulu doyurmağa teşvik etmiyordu." (el-Hakka 69/34).

Mürselât suresi de kıyametin kopması hakkında bazı bilgiler içermektedir. Yıldızların ışıklarının yok olması (Mürselât 77/8), semanın yarılması (Mürselât 77/9), dağların parçalanıp pamuk gibi atılması (Mürselât 77/10), peygamberlere ümmetleri hakkında şahitlik yapacakları vaktin tayin edilip bildirilmesi (Mürselât 77/11) bu bilgiler arasındadır. İnşikâk suresinin 22'nci ayetinde "daha doğrusu, inkâr edenler (Kur'an'ı) yalanlıyorlar" buyrulmaktadır. Burada yalanlayan kimselerin karşılaşacakları durum, Mürselat suresinde "وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ" "O gün vay

[79] Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 8/127.

yalanlayanların hâline!" (Mürselât 77/24,28,34,37,40,45,47,49) ifadeleriyle birer birer anlatılmıştır. İnkarcıların bu durumlarına çalışmanın ikinci bölümünde detaylı olarak yer verilecektir.

Yine İnşikâk suresinde müşriklerin secde etmemelerinden bahsedilirken Mürselat suresinde de benzer bir anlatımla "وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ" "Onlara, rükû edin (namaz kılın) dendiği zaman rükû etmezler." (Mürselât 77/48) ifadeleri yer almaktadır.

İnşikâk suresi ile aralarında yakın bir ilişki olan bir diğer sure ise Tekvîr suresidir. Şöyle ki Tekvîr suresi de *izâ* "اِذَا" edatıyla başlayıp; birinci ayetten on üçüncü ayete kadar kıyamette meydana gelecek sahnelerden bahsetmektedir. Devamında ise İnşikâk suresindeki gibi benzer bir üslupla Allah, yıldızlara (Tekvîr 81/15-16), geceye (Tekvîr 81/17) ve sabaha (Tekvîr 81/18) yemin etmiştir. Surede geçen "O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür." (Tekvîr 81/19-21.) ayetler, İnşikâk suresinini 22'nci ayetinde geçen "daha doğrusu, inkâr edenler (Kur'an'ı) yalanlıyorlar." ayetine cevap niteliğindedir.

Bu bölümde değineceğimiz bir diğer sure ise Zilzâl suresidir. Zilzâl suresi her ne kadar Medenî bir sure olsa da gerek düzeni, gerek sahneleri itibariyle Mekkî surelere benzemektedir. Bu itibarla sure Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk ve diğer Mekkî surelerdeki kıyamet sahneleriyle birlikte mütaala edilebilir.[80]

İnşikâk suresi, yeryüzünün uzatılıp içindekileri dışarı atmasından bahsedildiği gibi Zilzâl suresinde de Allah, yeryüzünde meydana gelecek bu değişimden önce yeryüzünün şiddetli bir şekilde sarsılacağını (Zilzâl 99/1), yeryüzünde meydana gelen bu değişimden sonra ise insanın şaşkınlığını zikretmektedir. (Zilzâl 99/3)

İnşikâk suresinin yedinci ayetinde "Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın." (İnşikâk 84/7) ifadeleri yer alırken bu ayetin tefsiri; kişi ister şer ister hayır olsun bunun karşılığını, ahirette mutlaka göreceği şeklindedir.[81] Zilzâl suresinde ise bu karşılığın adil olacağından "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır

[80] Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, 4. Baskı (İstanbul: Hilal Yayınları, t.y.), 371.
[81] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/620.

işlerse, onun mükâfatını görecektir." (Zilzâl 99/7), "Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzâl 99/8) ayetleri ile bahsedilmektedir.

İnşikak suresiyle arasında münasebet bulunan bir diğer sure ise Kâria suresidir. Surenin ilk beş ayeti İnşikâk suresi gibi kıyametten bahsetmektedir. "Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Bilir misin nedir yürekleri hoplatan büyük felaket? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır." (Kâria 101/1-5.) Kitabını sağından ve arkalarından alanlara karşılık bu surede amellerin ağır (Kâria 101/6) ve hafif gelmesi (Kâria 101/8) tabirleri kullanılmıştır. Yine İnşikâk suresinin 24'üncü ayetinde müşriklerin elem dolu bir azapla müjdelenmesinden bahsedilirken Kâria suresinde bu azap "Hâviye" diye adlandırılmıştır. "İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Bilir misin nedir Hâviye? O, kızgın bir ateştir." (Kâria 101/9-11)

Sonuç olarak İnşikak suresi gerek Kur'ân'daki tertibi gerek nüzul sırasına göre tertibi bakımından kendinden önceki ve sonraki surelerle ve diğer surelerle uyum içerisindedir. Tespit edilen bu uyum, ahenk ve insicam, Zümer suresinin 23'üncü ayetinde ve bu ayetin tefsirinde ifade edilen, Kur'an'ın tamamının müteşabih yani anlam bakımından uyumlu, ifade tarzı bakımından da birbirini destekleyen[82] surelerin oluşturduğu bir kitap olduğunu desteklemektedir. Bununla beraber surede geçen lafızların da bu uyumun sağlanmasında önemli bir payı vardır.

1.6. İÇERDİĞİ LAFIZLAR VE KAVRAMLAR

Çalışmanın bu başlığı altındaki gayemiz surede geçen lafız ve kavramların, sözlük ve tefsirlerdeki kullanımını görmek ve asıl manalarını tespit etmektir. Böylelikle, bilgiyi talep eden kişi için, hem surenin gelebileceği farklı manalar ortaya konmuş olacak, hem de geçmişteki ve günümüzdeki mealleri mukayese etme fırsatı sağlanacaktır. Bununla birlikte lafız ve kavramlar kısaca sarf yönünden tahlil edildikten sonra anlamları verilecektir. Arapça lafzın Kur'ân'daki kullanımına riayet edilecektir.

İlk ayette geçen *inşakkat* **انْشَقَّتْ** fiilinin kökü Ş-K-K dır. İnfiâl babında olup geçmiş zamanı (mazi) ifade etmektedir. Yerin uzatılması ve Kur'ân'ı Kerim'in diğer

[82] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/176.

yerlerinde geçen yıldızların saçılması, güneşin toplanması gibi kıyamet alameti olan yerin çatlaması, yarılması manasındadır.[83] Sema ile kullanıldığında da yarılmak, parçalanmak ve ikiye ayrılmak[84] manası verilirken aynı zamanda göğün yarılarak kapılarının açılması[85] ve göğün yarılarak birbirinde farklı olması[86] anlamına gelmektedir.

İkinci ayette geçen *ezinet* اَذِنَتْ fiilinin kökü E-Z-N dir. Geçmiş zamanı ifade etmektedir. İşitti, kulak verdi[87] ve yarılma hususunda itaat etti[88] demektir.

İkinci ayette geçen bir diğer lafız ise *rabbi* رَبِّ kelimesidir. R-B-B kökünden gelmiştir. "Rabbe" fiilinin mastarıdır. Asıl anlamı sahip olmak, ıslah etmek, terbiye etmek, yetiştirmek, bir şeyi olgunluk derecesine ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa etmektir. Bununla beraber rab kelimesi ism-i fail için istiare edilen bir mastardır. Tek başına mutlak olarak sadece varlıkların maslahatlarını üstlenen Allah için kullanılır.[89] Bu kelime Allah için kullanıldığında birtakım manalar içermektedir. Rab "mâlik" anlamına alındığı takdirde Allah'tan başka bütün varlıklarla, "seyyid" diye açıklandığında sadece akıllı yaratıklarla, "muslih" olarak düşünüldüğünde kendi başına mevcudiyeti bulunmadığından ıslaha elverişli olmayan arazların dışındaki nesnelerle, "mâbud" mânası verilmesi halinde ise mükelleflerle ilgili bir muhteva taşır.[90]

Kur'ân'ı Kerîm incelendiğinde rab kelimesi hiçbir yerde (ال)'lı formatta yani er-rab (اَلرَّبّ) şeklinde kullanılmamıştır. Bunun nedeni ise İslam'ın ilk yıllarında bu kelimenin ilk muhataplarca farklı manalar ifade etmesidir. Nitekim onlar bu kelimeyi ortak koştukları putları için de kullanıyorlardı. Dolayısıyla kavramsal çerçevesi yeterli seviyeye ulaşmamış bir kelime için belirlilik ifade eden bir form kullanmak, karşılığı zihinlerde tam oluşmamış bir mefhumu ifade anlamına gelirdi. Fakat bu kelimenin ileriki zamanlarda Kur'ân'la birlikte kavramsal çerçevesi belirlenmiştir.

---

[83] Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'l-E'lâmî li'l-Matbûât, 1997), 20/269.
[84] Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.), 8/3997.
[85] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/530.
[86] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/44.
[87] İsfahânî, "ezn", 80.
[88] Celâlu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed el-Mahalli-Celalu'd-Din Abdu'r-Rahman İbn-i Ebi Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celaleyn*, (Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 2014), 589.
[89] İbn Manzûr, "rbb" *Lisânü'l-Arab*, 4/23; İsfahânî, "rbb", 336.
[90] Bekir Topaloğlu, "Rab", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 34/272.

Neticesinde Hz. Peygamberin hadislerinde de ifade ettiği gibi *er-rab* (اَلرَّبُّ) şeklinde İslami terminolojide Allah'ın ismi olarak yerini almıştır.[91]

Yine ikinci ayette geçen hukkat **وَحُقَّتْ** fiilinin kökü H-K-K dır. Geçmiş zamanı ifade etmektedir. Meçhul sigada kullanılmıştır. Bu kelimenin aslı, uygunluk ve uyumluluktur. Kapıyı tutan ayağının kendisi için hazırlanmış sabit yere uygun gelmesi ve düzgün bir şekilde orada dönebilmesi[92] bu uygunluğu ifade etmektedir.

Üçüncü ayette geçen müddet **مُدَّتْ** kelimesinin aslı M-D-D dir. Mazi fiildir. Meçhul sigada kullanılmıştır. Kelimenin asıl anlamı çekmek, uzatmaktır.[93] Yeryüzü kelimesiyle beraber kullanıldığında yerin şeklinin (görünümünün) izale edilmesi ve değiştirilmesi,[94] yayılması, genişlemesi, üzerindeki dağların paramparça olması, dağların ezilmesiyle dümdüz olması[95] manalarına gelmektedir.

Dördüncü ayette geçen elgat **اَلْقَتْ** kelimesinin kökü L-K-Y dir. İf'âl babından mazi fiildir. Bu fiil sülasi kalıbında hem bir şeyi karşılamak hem de onunla karşılaşmak manasına gelir. İf'âl kalıbında ise bir şeyi karşılaşıldığı gibi, görüldüğü gibi fırlatıp atmaktır. Bu daha sonra her tür atmayı ifade etmek için kullanılır hale gelmiştir.[96]

Dördüncü ayette geçen tehallet **تَخَلَّتْ** kelimesinin kökü H-L-E dir. Tefa'ûl babından mazi fiildir. Meçhul sigada gelmiştir. İçinde bir şey tutmamak,[97] içinde olan şeyleri bir şey kalmayacak şekilde dışarıya çıkartmak[98] demektir. Aynı zamanda تَخَلَّى fiili bir şeyden yoksun olmanın şiddetine delâlet eder.[99] Ayette geçen yerin içindekilerden maksat ise bir görüşe göre ölüler, diğer bir görüşe göre ise madenler, hazinelerdir.[100]

Altıncı ayette geçen kâdihun **كَادِحٌ** fiilinin kökü K-D-H dır. İsmi failidir. Gayret etmek ve cefa çekmek anlamına gelir.[101] Sure de ise; tırmalamak ve kendisine

---

[91] Bu konuda bk. Aydın Temizer, "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 43.
[92] İsfahânî, "hkk", 246.
[93] İsfahânî, "mdd", 763.
[94] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabihî li'z-Zeccâc*, 5/234.
[95] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/619.
[96] İsfahânî, "lgy", 745.
[97] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 436.
[98] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/619.
[99] Muhammed Tâhir ibni Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Beyrut:Müessetü't-Târîh, t.y.) 30/196.
[100] Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gâlib ibni Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 5/456.
[101] İsfahânî, "kdh", 704.

etki yapacak şekilde hayır-şer bir işe emek vererek ciddiyetle, gayretle çalışıp çabalamak anlamlarına gelir.[102]

Yine altıncı ayette geçen femülâkîh **مُلَاقِيهِ** kelimesinin kökü L-K-Y dir. Mufâle babından ism-i fâildir. Kendisine mansup muttasıl zamir bitişmiştir.

Sekizinci ayette geçen *hısâben* **حِسَابًا** kelimesi حَسَبَ fiilinin mastarıdır. Asıl anlamı sayıların kullanımıdır. Fiil mufâale babında (حَاسَبَ) hesaba çekme manasını kazanmıştır.[103] Dini terminolojide ise bu kavram insanların hesaba çekilecekleri ahiret safhalarından birini ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de terim niteliğinde olmak üzere hesap kavramı fiil ve ism-i fâil şeklinde yer aldığı kırka yakın âyetin çoğunda terim anlamında kullanılmıştır. Bunların dördü yevmü'l-hisâb (hesap günü), biri yevme yekûmü'l-hisâb (hesabın kurulacağı gün) terkipleri içinde geçmektedir.[104]

Dokuzuncu ayette geçen *yengalibü* **يَنْقَلِبُ** kelimesinin kökü K-L-B dir. İnfiâl babından muzari fiildir. Sülasi kalıpta bir şeyin kalbi, onun bir şekilden başka bir şekle çevrilmesi, döndürülmesi gibi manalara gelirken ayette geçtiği gibi infial babında ise döndürülmek, bir işi bırakmak, geri dönmek, çekilmek[105] anlamlarına gelmektedir.

On birinci ayette geçen *sübûrâ* **ثُبُورًا** kelimesinin kökü S-B-R dır. *Sebera* (ثَبَرَ) fiilinin mastarıdır. "veyl" ve "sübûr" tehlikeli durumlarda kullanılan iki kelimedir.[106] O helaktır.[107] Arapların "vah vah!, tüh!, ne yazık!" demeleri de bu kelimenin manalarındandır.[108] Kişinin zor ve sıkıntılı durumlarda söylediği sözdür.[109]

Ayetin devamında geçen seîrâ **سَعِيرًا** kelimesinin kökü S-A-R dır. Mef'ul anlamında fe'îl veznindedir. Ateşi alevlendirme manasına gelmektedir.[110] Cehennemin isimlerinden bir tanesidir.

On ikinci ayette geçen *yaslâ* **يَصْلَىٰ** fiilinin kökü S-L-Y dir. Muzari fiildir. Sözlükte et ve benzeri yiyecekler kızartmak istenildiğinde bu yiyeceklerin ateşe

[102] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 9/346
[103] İsfahânî, "hsb", 232.
[104] Emrullah Yüksel, "Hesap", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 240.
[105] İsfahânî, "glb", 671.
[106] Mâturîdî, *Tevilatu'l-Kur'an,* 17/130.
[107] Ebussuûd, *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 8/353
[108] Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/966.
[109] İbn Aşur, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr,* 30/199.
[110] İsfahânî, "sar", 411.

atılması anlamına gelmektedir.[111] Ayette de kişinin hesap sonrasında yaptığı amellerin karşılığı olarak "ateşe girmesi" kastedilmektedir.

On dördüncü ayette geçen *zanne* **ظَنَّ** kelimesinin kökü Z-N-N dir. Bir belirtiden meydana gelen şeyin ismidir. Bu belirti güçlendikçe ilme götürür. Çok fazla zayıflayınca da vehmin ötesine geçemez. Zan güçlendiğinde veya güçlüymüş gibi düşünüldüğünde onunla birlikte şeddeli (اَنَّ) ve muhaffefe (اَنْ) getirilir. Zan zayıf olduğunda ise, olmayan söz ve fiile özgü olan (اَنْ) getirilir.[112]

On dördüncü ayette geçen *yehûrâ* **يَحُورَ** kelimesinin kökü H-V-R dır. Muzari fiildir. Gerek bedenle olsun, gerekse düşünceyle olsun "duraksamak, tereddüt etmek" manasına gelmektedir. Suyun nehirde gidip gelmesi anlamında da kullanılır.[113] "Dönmek"[114] manasına da gelmektedir. İbn-i Abbas (ö. 68/687-88) (r.a.); "Ben bu kelimenin tefsirini, bir Ârâbî'nin çocuğuna, 'dön' dediğini işitinceye kadar bilmiyordum." demiştir.[115]

On altıncı ayette geçen *şafag* **شَّفَق** kelimesi semai isimdir. Akşam vakti, güneş battıktan sonra ufukta görünen kırmızılığa verilen isimdir. Aslı tül gibi incecik manasındadır. "شَيْءٌ شَفَقٌ" denilir ki, inceliğinden dolayı tutulamayan şey demektir. Kalbin inceliği manasına gelen "şefekât" ve korku manasına gelen "işfak" da rikkat, yufkalık, incelik manasına gelir.[116] Ferra bu kelimenin "kızılllık" manasına geldiğini söylemekle beraber, "kaybolduğunda akşam namazının kılındığı günün son aydınlık ve beyaz hali" anlamına geldiğini de söylemektedir.[117]

On yedinci ayette geçen *vesega* **وَسَقَ** kelimesinin kökü V-S-K dır. Mazi fiildir. Ekleyip bir araya getirmek, derleyip toplamaktır. Atmış sa'a (Arapların kullandığı bir ölçü birimi), bir deve yükü toplama açısından "vesak" denmektedir.[118] Gecenin içinde topladıklarından kasıt bir görüşe göre gecenin meydana getirdiği felaketler ve musibetlerdir.[119]

---

[111] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, "sly" *Lisânü'l-Arab*, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 5/388.
[112] İsfahânî, "znn", 539.
[113] İsfahânî, "hvr", 596.
[114] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, (Beyrut: El-mektebetü'l-Asriyye, 2015), 3/1477.
[115] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/620.
[116] Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 9/350
[117] el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/967.
[118] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 9/433-434.
[119] İsfahânî, "vsk", 871.

On sekizinci ayette geçen *ittesega* اتَّسَقَ kelimesinin kökü V-S-K dır. İftiâl babından mazi fiilidir. Ay için söz konusu olduğunda toplanmak ve nurunu tamamlamak[120] manasına gelmektedir.

On dokuzuncu ayette geçen *tabak* **طَبَق** kelimesi semai isimdir. Sözlükte, "bir şeyin diğerine uyması"[121] anlamına geldiği gibi "birbiri üzerine yükselen, bir diğerinin üzerinde olan" manalarına gelmektedir. لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ayetinde ise bu lafız, insanın farklı hallere uğratılacağını manasına gelmektedir. Bu da; "Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz." (Rûm 21/20) ayetinde de işaret edildiği üzere insanın bu dünyada nutfe halinden toprak haline geçtiği gibi bir halden farklı hallere geçeceğine işaret etmektedir.[122] İbn Abbâs da bu kelimeyi surede geçen ayet bağlamında o günün şiddetinden dolayı kişinin durumunun "bir halden başka bir hale uğratılması" olarak tefsir etmiştir. İbn Mes'ûd da semayı kastederek "semanın bir halden başka bir hale uğratılması" olarak tefsir etmiştir.[123] Bazı modernist yorumlara göre bu lafızda insanın uzay araçlarının birinden diğerine binerek yıldızlara gitmesine işaret vardır.[124]

Yirmi birinci ayette geçen *yescüdûn* **يَسْجُدُونَ** kelimesinin kökü S-C-D dir. Bu fiilin ifade ettiği kavram olan secde sözlükte; kişinin yüzünü yere koyması[125], boyun eğmek, Allah'a karşı itaatkar olmak, O'na karşı kendini küçük görmek[126] manalarına gelmektedir. Fıkhi bir terim olarak ise secde; namazda alın, burun, el ayaları, dizler ve ayak parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ifade eder.[127] Râgıb el-İsfahânî'ye göre Kur'ân'da secde iki türlüdür. Birincisi isteğe bağlı (sücûd bi'htiyâr) insana mahsus olup karşılığında mükafat vardır. "Allah'a secde edin." (Necm 53/62) ayeti ve buna benzer emir ifade eden ayetler secdenin bu ilk anlamıyla ilgilidir. İkincisi ise sücûdü teshîr yani zorunlu secdedir. Bu insanlar da dahil olmak üzere bütün canlı ve cansız varlıkların Allah'ın koyduğu şer'î kanunlara boyun eğmesi anlamına gelmektedir. "Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de

[120] Mahallî-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celaleyn,* 589.
[121] Süleyman Ateş, *Kur'ân'ı Kerîm Tefsîri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 6/3001.
[122] İsfahânî, "tbk", 516.
[123] İbn Manzûr, "tbk", *Lisânü'l-Arab,* 5/564.
[124] Ateş, *Kur'ân'ı Kerîm Tefsîri*, 6/3001.
[125] Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 4/496.
[126] İsfahânî, "scd", 396.
[127] Nihat Dalgın, "Secde", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/271.

gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer." (Râd 13/15) ayeti secdenin ikinci türüne örnektir.[128]

Yirmi üçüncü ayette geçen *yûûn* **يُوعُونَ** kelimesinin kökü V-A-Y dir. İf'âl babından muzari fiildir. Mazi kalıbı *veâ* **وَعَى** dır. "Bir şeyi bir kaba koymak"[129] anlamına gelmektedir. Ezherî (ö. 905/1499) Ferra'dan (ö. 207/822) bir rivayetle fiilin ayetteki anlamının "kişinin gönlünde gizlediği günah ve yalanlar" olduğunu ifade etmiştir.[130]

Yirmi dördüncü ayette geçen *azâbün* **عَذَاب** kelimesinin kökü konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre bu kelime, عَذَبَ الرَّجُلُ (Adam yemekten ve uykudan kesildi) sözünden gelmektedir. İsm-i fail; *âzibün* عَاذِبٌ ve *azûbün* عَذُوبٌ formlarında gelir. Şu halde تَعْذِيبٌ kelimesinin asıl anlamı, insanı azaba; yani aç ve uykusuz kalmaya zorlamaktır. Kimisi de söz konusu kelimenin عَذْبٌ (tatlı/hoş) kökünden geldiğini söyler.[131] Ayetin bağlamını da göz önünde bulundurursak bu kelimenin işkence, eziyet, elem gibi manalara gelmesi açıktır.

Yirmi beşinci ayette geçen *memnûn* **مَمْنُونٌ** 'ğayru' kelimesine muzâfu'n ileyh olduğunda kesilmeksizin,[132] eksiltilmeksizin[133] manalarına gelir.

Surede geçen lafız ve kavramların ifade ettikleri anlamları bilmek sureye meal verme açısından önem arz etmektedir fakat bu tek başına yeterli değildir. Bununla beraber suredeki edebi kullanımlar tespit edilmelidir.

1.7. BELAGAT YÖNÜ

Bilindiği üzere peygamberler nübüvvetlerini, ümmetlerine ispat edip kabul ettirebilmek için mucizeler göstermek mecburiyetindedir.[134] Bir kişi ilah olduğunu iddia etse bu kişiye delil veya mucize gerekmez. Çünkü bu muhaldir, olması imkansızdır. Fakat bir kişi peygamberlik iddia ediyorsa o kişiden mucize zuhur etmek zorundadır. Çünkü hak peygamberle yalancı peygamber ancak mucize ile ayırt

[128] İsfahânî, "scd", 396.
[129] İbni Aşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 30/208.
[130] İbn Manzûr, "vay", *Lisânü'l-Arab*, 9/326.
[131] İsfahânî, "azb", 555.
[132] Ebussuûd, *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 8/356,
[133] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/620.
[134] Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 178.

edilebilir. Şu halde mucize olmaksızın onun sözünü benimsemek gerekli değildir.[135] Nitekim Kur'an'da da müşrikler bu dileklerini sık sık dile getirerek, "Ona (peygambere) Rabbinden bir mucize indirilse ya!" demişlerdir. Allah onların bu iddialarına, "Gayb ancak Allah'ındır. Bekleyin, şüphesiz ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim!" (Yunus, 10/20), "İnkâr edenler, Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır." (Ra'd, 13/7) ayetleri ile cevap vermiştir. Dolayısıyla Allah bütün peygamberlere mucizeler verdiği gibi Hz. Muhammed'e de mucizeler vermiştir. Bu mucizelerin en büyüğü ise şüphesiz Kur'an'ı Kerim'dir. Nitekim Hz. Peygamber bunu "Her peygambere ümmetinin imanına vesile olan bir mucize verilmiştir. Bana verilen mucize ise, mazhar olduğum ilahi vahiydir. Bundan dolayı en çok uyulan peygamber olacağımı umuyorum"[136] sözleriyle dile getirmiştir.

Kur'an'nın mucize olmasının birçok delili vardır. Bu delillerden biri de "tahaddî" yani Kur'ân'ın meydan okumasıdır. Çünkü o dönemde Araplar belagat konusunda çok ileri bir durumda idiler. Arap dili adeta altın çağını yaşıyordu.[137] Peygamberimiz ise okuma ve yazma bilmiyordu. Rasulullah Arapların belagat ve beyanın efendisi oldukları halde onların dillerine inerek Kur'ân'la onlara meydan okudu. Onlar da Kur'an'ın bir benzeri (İsra, 17/88) veya benzeri on suresi (Hûd, 11/13) veya benzeri bir sure (Yunus, 10/38) getirmekten aciz kaldılar.[138] İşte bütün bunlar Kur'an'ın belagat yönünü ortaya koymaktadır.

Kur'an ayetleri incelendiğinde ayetler birçok edebi sanatlar içermektedir. Çalışmaya konu olan İnşikâk suresinde de bu edebi sanatları görmek mümkündür.

1.7.1. İstiâre

İstiâre sözlükte; bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek anlamına gelmektedir.[139] Bir belagat terimi olarak ise istiâre; hakiki mana ve mecazi mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak

[135] Nureddin es-Sâbûnî, *Mâturîdiyye Âkâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 101.
[136] Buhari, Fedâilu'l-Kur'an, 1.
[137] Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 179.
[138] Kattân, *Mebâhis fî ulûmu'l Kur'ân*, 14.
[139] İbn Manzûr, "avr", *Lisânü'l-Arab*, 6/542.

başka bir kelime için kullanmaktır. Ayrıca istiârede hakiki manayı kastetmeye engel olan bir karinenin bulunması gerekir.[140] İstiârenin dört ana unsuru vardır. Bunlar; müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vech-ü şebeh (benzeme yönü) ve karinedir. İstiâre belagat kitaplarında; istiâre-i musarraha, istiâre-i mekniyye ve istiare-i temsiliyye olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.[141] Çalışmaya konu olan istiare çeşidi ise istiare-i mekniyyedir ki bu cümlede müşebbehün bihin lafzının hazfedilmesi ile yapılan istiare çeşididir.[142]

Surenin iki ve dördüncü ayetlerinde olan "Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-," cümlelerinde istiâre sanatı kullanılmıştır. Ayette geçen اَذِنَتْ lafzı anlam olarak insanı işaret etmektedir. Yani boyun eğmek, kulak vermek insana özgü bir durumdur. Burada ayetlerde geçen "sema" ve "arz" kelimeleri insana benzetilmiştir. Burada müşebbeh sema ve arz, müşebbehün bih ise insandır. Buradaki karine ise boyun eğmektir. Müşebbehün bih ayette zikredilmediği için burada istiâre-i mekniyye vardır.[143]

Aynı durum "İçindekileri atıp boşaldığı zaman" ayetinde de mevcuttur. Ayette yerin hali, korkudan ve şiddetten dolayı bebeğini düşüren veya doğuran hamile kadının haline benzetilmiştir. Burada müşebbeh yer, müşebbehün bih ise hamile kadındır. Karine ise *elgat* (اَلْقَتْ) ve *tehallet* (تَخَلَّتْ) lafızlarıdır. Müşebbehün bih olan hamile kadın ayette zikredilmemiştir. Dolayısıyla burada da istiâreyi mekniyye vardır.[144]

1.7.2. Tıbâk

Bir belagat terimi olarak tıbâk; hakikat olsun mecaz olsun iki zıt manayı bir arada zikretmeye denir. Buna, "mutâbakât", "tezâd", "tatbîk" ve "tekâfü" de denilir.[145] Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddının zikredilmesiyle daha açık bir biçimde ortaya çıkacağı, güzelliklerin zıtlarıyla beraber daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle tıbak söz sanatlarından kabul edilmiştir. Bununla beraber mukabele sanatında, ikiden çok birbirine karşıt öğe bir araya geldiği için tıbak sanatına

[140] Nusrettin Bolelli, Belâgat, (İstanbul:İFAV Yayınları, 2017), 90.
[141] İskender Pala & İsmail Durmuş, "İstiâre", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/316.
[142] Cârim & Emîn, *el-Belâğâtü'l vâdıha*, 64.
[143] Muhiddîn Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü,* (Beyrut: Dâr-u İbni Kesîr, 2009), 8/262.
[144] Derviş, *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü*, 8/262-263.
[145] Fahrüddin er-Râzi, *Nihâyetü'l-i'câz fî dirâyeti'l-i'câz*, thk. Bekrî Şeyh Emin, (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l Melâyin, 1985), 285.

benzemektedir. Birbirine uyumlu öğelerin bir araya getirilmesi sebebiyle de tezattan ayrılır. Yine tezat, "aynı kelimenin iki veya fazla anlamda tekrar edilmesi" anlamına gelen ve belagat terimi olan cinastan da farklıdır.[146]

Birinci ayette geçen *es-semâü* (السَّمَاءُ) (gökyüzü) kelimesi ile üçüncü ayette geçen *el-erdu* (الْأَرْضُ) (yeryüzü) kelimeleri arasında tıbâk sanatı vardır. Çünkü bunlar birbirlerine zıt kelimelerdir.

1.7.3. Mukabele

Mukabele belagat terminolojisinde, önce iki veya daha fazla manayı bir araya getirmek, sonra sırasıyla bunların karşılıklarını zikretmektir.[147] Bazı edebiyatçılar mukabeleyi tıbaktan saymışlardır.[148]

Surenin yedinci ayeti olan "kime kitabı sağından verilirse," cümlesi ile onuncu ayeti olan "fakat kime kitabı arkasından verilirse" cümleleri arasında mukabele sanatı mevcuttur.[149] Şöyle ki Kur'ân'da hesap ile ilgili ayetlerde بِيَمِينِهِ (sağından) lafzı geçtiği zaman bu kelimenin zıddı olan بِشِمَالِهِ (solundan) (Hakka 69/25) lafzı geçmektedir. İnşikâk suresinin onuncu ayetinde geçen وَرَاءَ ظَهْرِهِ (sırtının arkasından) lafzı da بِيَمِينِهِ lafzının zıddı mesabesindendir. Dolayısıyla bu iki ayet arasında mukabele sanatı mevcuttur.

1.7.4. Kinaye

Lügatte; bir şeyin kendisiyle kastedilen gerçek (sarîh) manasını terk ederek başka bir manaya yönelmek[150] anlamına gelen kinaye, teknik bir tabir olarak hakiki manayı düşünmeye engel olacak bir karîne bulunmamak şartıyla, bir sözü gerçek manasına da gelebilecek şekilde, (benzetme amacı gütmeden) başka bir manada kullanma sanatıdır.[151]

---

[146] İsmail Durmuş, "Tezat", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/58.
[147] Râzi, *Nihâyetü'l-i'câz fî dirâyeti'l-i'câz,* 286.
[148] Ahmed Mustafa el-Melerâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, (Beyrut, 1984), 382.
[149] Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir,* 3/1479
[150] Ebu Yakup Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014), 512.
[151] Mecdüddin Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, "kny", *el-Kâmûsu'l-muhît,* (Beyrut: Mektebet-ü Tahkîkü't-Türâs fî Müesseseti er-Risâle, 1987), 1713.

Sürenin 19'uncu ayeti olan "şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz" cümlesinde kinaye vardır. Burada "halden hale geçeceksiniz" demek şiddet bakımından biri diğerinden daha yüksek bir hale geçmektir ki burada şiddeti az olan ölüm daha şiddetli olan ise kıyamet vakti ve onun korkusudur.[152] Dolayısıyla burada "ölüm ve kıyamet korkusu" kastedilmiştir.

1.7.5. Cinâs

Bir edebiyat terimi olarak; manaları farklı, yazılış ve söylenişleri aynı veya benzer olan iki veya daha fazla kelimenin nazım veya nesirde bir arada kullanılmasına "cinâs" denir.[153]

Surede geçen *vesak* (وَسَقَ) ile *ittesak* (اتَّسَقَ) kelimeleri arasında cinas söz sanatı vardır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kelimelerin son iki harfi, yazım ve nutukta benzeşmekte iken, mana olarak biri "eklemek, bir araya getirmek" manasında gelirken, diğer kelime "derli toplu, düzgün ve muntazam olmak" manasındadır.

1.7.6. Tehekküm

Istılâhi olarak "tehekküm" kelimesi için çeşitli tarifler yapılmış olsa da genel olarak; küçümseme yerinde ululama, ihtar yerinde müjdeleme, tehdit (vaʿîd) yerinde vaad (vaʿd), kınama yerinde özür ve istihza yerinde medih lafızlarıyla hitap etmek anlamına gelmektedir.[154]

Surenin yirmi dördüncü ayeti olan "öyle ise sen onlara elem dolu bir azabı müjdele!" ifadesinde tehekküm sanatı vardır. Şöyle ki müjdeleme; işitildiğinde gönlün şenlendiği ve ferah bulduğu haberler ile yapılır. Ayette geçen "elem dolu azap" ifadesi ise müjde değil tehdit ifadesidir. Fakat burada "müjdele" lafzı kullanılmıştır ki bu da muhatabı azapla tehdit ederken aynı zamanda onu küçük düşürmektedir.

---

[152] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/82.
[153] Merağî, *Ulûmu'l-belâğa,* 380.
[154] Aḥmed Maṭlûb, *Muʿcemü'l-muṣtalaḥâti'l-belâġiyye ve teṭavvüruhâ*, (Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyyetü'l -Mevsûʿât, 1427/2006), 2/375.

1.7.7. Seci

Sözlükte; "güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiyle ötmeleri" anlamına gelen seci bir belâgat terimi olarak; nesirde, iki fasılanın son harflerinin birbirinin aynı olmasıdır.[155]

Surede geçen انْشَقَّتْ, حُقَّتْ, مُدَّتْ, تَخَلَّتْ kelimelerin sonundaki *te* "ت" harfi ile *eş-*الشَّفَقِ, وَسَقَ, اتَّسَقَ, طَبَقٍ kelimelerinin sonundaki *kaf* "ق" harfi aynıdır. Bu kelimeler seciye örnek teşkil etmektedir.

Surede geçen edebi sanatları bu şekilde sıralamak mümkündür. Tüm bunlara ek olarak surenin kimliğini her yönüyle ortaya koymak için içerdiği kıraat vecihlerine değinmeyi elzem görmekteyiz.

1.8. KIRAAT VECİHLERİ

Sözlükte okumak, tilavet etmek, cem etmek[156] gibi anlamları olan kıraat kelimesi, dini terminolojide Kur'ân'ın okunuşundaki farklılıklar ve bu farklılıkları bildiren imam ve râvilerin ittifak etmelerini ifade etmektedir. Kırâat ilminin konusunu ise Kur'ân'ın telaffuzlarındaki farklılık, edâlarındaki keyfiyet bakımından Kur'ân'da bulunan kelimeler, nazım şekilleri ve günümüze kadar tevâtüren gelen ihtilaflar oluşturmaktadır.[157]

Kıraatleri mütevatir ve şaz kıraatler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Mütevatir kıraat; yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, yine kendileriyle aynı vasıfta olan diğer bir topluluktan, muttasıl bir senetle naklettikleri, Arap dilinin gramerine uygun Hz. Osman'ın (ra) Mushafına (resm-i hatta) aykırı olmayan kıraati ifade etmektedir. Şaz kıraatlerde sahabe icması olur fakat tevatür derecesine ulaşmaz. Hem sahabenin icmasına hem de tevatür dereceye ulaşan kıraatlerin sayısı ondur.[158]

İnşikâk suresinde de verdiğimiz bilgiler doğrultusunda kıraat farklılıkları bulunmaktadır. Biz bu başlık altında sure ile ilgili muhtelif okumaları görmek için,

---

[155] İbn Manzûr, "sca", *Lisânü'l-Arab*, 4/500-501.
[156] İbn Manzûr, "gre", *Lisânü'l-Arab, 7/283.*
[157] Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbea Aşer*, thk. Şeyh Abdurrahim et-Tarhuni, (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), 1/9.
[158] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 106; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 120.

mütevatir-şaz, fonetik (harf ve harekelerin telaffuzu sırasında kurrânın ihtilaf ettiği vecihler) ve ferşi (kelimelerde ve lafızlardaki değişim) farklıları dikkate almadan klasik kaynaklarda geçen kıraat farklılıkların tümüne yer vereceğiz. Bu noktada mütevatir kıraatleri ayırt etme açısından on kıraat imamının ismini zikretmeyi uygun görüyoruz. Bunlar; Ebû Abdurrahman Nâfi (ö. 169/785), Abdullah b. Kesîr el-Mekkî (ö. 120/738), Ebû Amr b. El-A'lâ el-Mâzinî (ö. 154/770), Abdullah b. Âmir (ö. 118/736), Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necîd (ö. 128/745), Ebû Ammâre Hamza b. Hâbîb (ö. 136/773), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Ebû Ca'fer (ö. 130/748), Yâkub b. İshâk (ö. 205/820) ve Halef b. Hişâm'dır (ö. 229/843).[159]

Surenin dokuzuncu ayetinde geçen يَنْقَلِبُ kelimesini Zeyd b. Ali (ö. 122/740) يُقْلَبُ şeklinde okumuştur.[160]

Surenin on ikinci ayetinde geçen يَصْلٰى kelimesi üç vecihte okunmuştur. Katâde (ö. 117/735), Ebû Ca'fer, Talha, E'meş (ö. 148/765), Âsım, Ebû Amr ve Hamza bu kelimeyi "ى" harfi fethalı olarak يَصْلَى şeklinde okumuşlardır. Yedi kıraat imamının kalanı, Amr b. Abdülazîz ve Ebî Şa'şâ (ö. 93/711-12), "ى" harfini dammeli, "ص" harfini fethalı ve "ل" harfini şeddeli olarak يُصَلّى şeklinde okumuşlardır. Ebî Eşheb (ö. 204/820), Ebân b. Yezîd (ö. 163/779-80 [?]), Itkî (ö. 234/849) ve Ebû Amr'dan bir grup, "ى" harfini dammeli, "ص" harfini sâkin ve "ل" harfini muhaffef olarak يُصْلى şeklinde okumuşlardır.[161] İbni Mes'ûd'un Mushafında ise bu kelime وَسَيَصْلى şeklinde geçmektedir.[162]

On dokuzuncu ayette geçen لَتَرْكَبُنَّ kelimesi de farklı vecihlerde okunmuştur. Mücâhid (ö. 103/721), Esved (ö. 75/694), Mesrûk (ö. 63/683 [?]), Şa'bî (ö. 104/722), Talha ve İbn Kesîr bu kelimeyi muhatap harfi olan "ت" ile birlikte "ب" harfini fethalı olarak لَتَرْكَبَنَّ şeklinde okumuşlardır. İbni Abbas (ö. 68/687-88), Ebû Cafer, Hasan, İbn Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Katâde, E'meş muhatap harfi olan "ت" ile birlikte "ب" harfini dammeli olarak لَتَرْكَبُنَّ şeklinde okumuşlardır.[163] Bu okuyuşa göre ise muhatap

[159] Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi,* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 226-228.
[160] Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 10/437.
[161] Şemseddîn Ebu'l Hayr İbn el-Cezerî, Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraâti'l aşr, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât, (Ammân: Dâru'l-Furkân, 2000), 621; İbn el-Cezerî, en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 2/298-299; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, İthâfü fuzalâi'l-beşer, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009), 2/528-529.
[162] ibn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz*, 5/458.
[163] Cezerî, Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraâti'l aşr, 621; Cezerî, en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr, 2/298-299; Bennâ, İthâfü fuzalâi'l-beşer, 2/528-529.

insandır.[164] Amr'ın ravilerinden Ömer (ö.248/862) bu kelimeyi "ى" harfi ile birlikte "ب" harfini fethalı olarak لَيَرْكَبَنَّ şeklinde okumuştur.[165] İbni Mes'ud (ö. 32/652-53) ise bu kelimeyi لَتَرْكَبُنَّ şeklinde okumuş ve buradaki "ت" harfinin müennesliğe işaret ettiğini ifade etmiştir. Fiildeki zamir ise gökyüzüne dönmektedir. Dolayısıyla ayet, gökyüzünün kıyametin korkusundan dolayı bir halden başka bir hale uğrayacağını haber vermektedir.[166]

Yirmi ikinci ayette bulunan يُكَذِّبُونَ kelimesini ise imamların cumhuru bu şekilde okumakla beraber Dahhâk (ö. 105/723) ve İbn Ebî Uble يَكْذِبُونَ şeklinde okumuştur.[167]

[164] Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 10/439.
[165] Cezerî, Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraâti'l aşr, 621; Cezerî, en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr, 2/298-299; Bennâ, İthâfü fuzalâi'l-beşer, 2/528-529.
[166] Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 10/439.
[167] Cezerî, Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraâti'l aşr, 621; Cezerî, en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr, 2/298-299; Bennâ, İthâfü fuzalâi'l-beşer, 2/528-529.

2. BÖLÜM
ANA KONULARIYLA İNŞİKÂK SURESİ

Kur'ân'da dünya ve ahiret hayatına dair geniş bilgi verilmektedir. Kur'ân dünya hayatını oyun ve eğlence (Enâm 6/29), kısa süreli hayat (Tevbe 9/38), geçici (Ali İmran 3/185) ve aldanış hayatı (Hadîd 57/20) olarak tanımlamaktadır. Ahiret hayatını ise gerçek hayat (Ankebût 29/64) ve ebedi yaşamın gerçekleşeceği yer (Mü'mîn 40/39) olarak bildirir. Bu nedenle Kur'ân, dünya hayatına kıyasla ahiret hayatına daha fazla yer verir ve detaylı bir biçimde ele alır. Dünya hayatının sona ermesiyle başlayıp ebedi olarak devam edecek bu ikinci hayatın tamamına ahiret adını verir.[168]

Kur'ânda ahiret hayatı ile ilgili dikkat çeken kavramlardan bir diğeri ise kıyamettir. el-Kıyame (القيامة) kelimesi sözlükte, "kalkmak, doğrulmak, yükselmek, dikilmek, bir şeyin meydana gelmesi"[169] manalarına gelmektedir. Terim olarak ise evrenin düzeninin bozulması ve her şeyin alt üst edilerek yıkılması, yıkılan ve ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi manasına gelmektedir.[170] Bu kavram "yevmü'l kıyame" terkibiyle beraber kullanıldığında ahiret kelimesinden sonra en kapsamlı ikinci eskatolojik (uhrevi) kavram olarak karşımıza çıkar.[171] Buna göre kıyamet kavramı, sözlük ve terim anlamlarının da işaret ettiği üzere yeniden dirilme, toplanma, hesaba çekilme gibi merhaleleri kapsarken, cennet ve cehennemle devam edecek ebedi yaşamı kapsamamaktır.

Çalışmanın bu bölümünde İnşikâk suresi, verilen bilgiler doğrultusunda içerdiği konular itibariyle başlıklar halinde sınıflandırılacaktır. Buna göre İsrafil'in sura üflemesinden başlayarak kulların cennet ve cehenneme sevkedilmesiyle son bulan merhalelerin tamamı kıyamet başlığı altında ele alınacaktır. Cennet ve cehennem ise ahiret başlığı altında işlenecektir. Bununla beraber surenin içerdiği diğer konulara da değinilecektir. Bu konular ilgili diğer sure ve ayetlerle beraber bütünlük oluşturacak şekilde işlenmeye çalışılacaktır.

---

[168] Ali Yılmaz, "Kur'ân-ı Kerim'de 'Yevm/Gün' Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (t.y), 144.
[169] İsfahânî, "kvm", 691.
[170] Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 322.
[171] Yılmaz, "Kur'ân-ı Kerim'de 'Yevm/Gün' Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri", 145.

2.1. KIYAMET

Kur'ân'da kıyamet ile alakalı olarak birçok lafız kullanılmıştır. es-Sâatü (saat) (hicr 15/85), yevmu'l-kıyâme (kıyamet günü) (Zümer 39/60), yevmu'l-ba's (diriltme günü) (Rûm 30/56), yevmu'd-dîn (din günü) (Fâtihâ 1/4), yevmu'l-hısâb (hesap günü) (Mü'mîn 40/37), yevmu'l-feth (fetih günü) (Secde 32/29), yevmu'l-cem' (toplanma günü) ve yevmi't-teğabun (aklanma günü) (Tebâgün 64/9), yevmu'l-hulûd (ebedilik günü) (Kaf 50/34), yevmu'l-hurûc (çıkış günü) (Kaf 50/42), yevmu'l-hasret (pişmanlık günü) (Meryem 19/39), et-tâmme (en büyük felaket) (Nâziât 79/34-35), es-sâhha (muazzam gürültü) (Abese 80/33), el-hâkka (gerçekleşecek olan) (Hakka 69/1-3), el-vâkıa (büyük olay) (Vâkıa 56/1-3), el-gâşiye (kaplayıcı olan) (Gâşiye 88/1) isimleri bu lafızlardan bazılarıdır.

Kıyâmet, bütün semavi dinlerin inanç esaslarından biri olması itibarıyla inananların hayatını bütünüyle etkileyen ve ilgilendiren önemli bir hususdur. Bu hususta ise bilgi sahibi olmanın yegane yolu nakillerdir.[172] İslamın ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet incelendiğinde, birçok ayet ve hadis kıyametin mevcudiyetine ve ne zaman vaki olacağı bilgisinin sadece Allah katında olduğuna delalet etmektedir. O ayetlerden bazıları şunlardır:

"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onun bilgisinin ancak Rabbimin katında olduğunu, onu vaktinde ancak Allah'ın ortaya çıkaracağını söyle. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir. Sanki senin, ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. Onun bilgisinin sadece Allah'ın katında olduğunu söyle. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar." (A'râf 7/187)

"İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. Onun bilgisinin ancak Allah katında olduğunu söyle. Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir." (Ahzâb 33/63)

"Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümranlığı kendisine ait olan Allah yücedir! Kıyametin bilgisi de yalnız O'nun katındadır ve yalnızca O'na döndürüleceksiniz." (Zuhruf 43/85) Bu ve benzeri ayetler kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bilginin sadece Allah'ın katında olduğu vurgulanmaktadır. Yine Lokman suresinin 34'üncü ayeti bazı gaybi meselelere dikkat çekmiştir ki bu meselelere mugayyebât-ı hamse (beş gaybi bilgi) denmektedir. Buna göre kıyamet

[172]Bekir Topaloğlu, "Kıyâmet", *DİA,* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25/518.

hakkındaki bilgi yalnızca Allah'a aittir. Yine yağmurun yağma vaktinin bilgisi, rahimlerde olanın bilgisi, kişinin yarın ne kazanacağının bilgisi ve kişinin nerede öleceği bilgisi sadece Allah katındadır.[173] Kur'ân'da genel olarak kıyamete dair bilgiler bu şekildedir.

Hadis litaratüründe ise Cibril Hadisi diye bilinen ve Cebrail'in bir insan vasfında Hz. Peygambere gelip birtakım sorular yönelttiği hadiste, Hz. Peygamber "kıyamet ne zaman kopacak?" sorusuna "bu meselede kendisine sorulan sorandan daha bilgili değildir."şeklinde cevap vermiştir.[174]

Ayetler ve hadisler kıyametin ne zaman kopacağı hakkındaki bilginin Allah katında olduğunu ifade etmekle birlikte o günde meydana gelecek olaylar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler detaylı bir şekilde incelendiğinde kıyamette meydana gelecek olaylar, insanın hayal gücünü zorlayacak boyutlarda olmakla beraber, birbirini belirli aralıklarla takip eden ve insanlar tarafından korkuyla algılanan merhaleler şeklinde meydana geleceği müşahede edilmektedir. Bu olayları birinci sura üflendikten sonra; semada, yakın semada, dünyada meydana gelecek olaylar ve insanların bu olaylar karşısında durumları şeklinde sıralamak mümkündür.[175]

Çalışmanın konusu olan İnşikâk suresinin kıyametin mahiyetine konu olan ve kıyamette meydana gelecek aşamalardan bir kısmını ifade eden ayetleri şunlardır:

﴿إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿1﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿2﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ﴿3﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿4﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿5﴾

1. Gök yarıldığı,

2. Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-,

3. Yer uzatılıp dümdüz edildiği,

4. İçindekileri atıp boşaldığı zaman,

5. Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur- (insan yaptıklarını karşısında bulur!)

---

[173] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl",* 2/722.
[174] Buhârî, "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15.
[175] Şakir Kocabaş, "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (Şubat 2001), 138.

Ayetler Kur'ân'ın diğer ayetleriyle birlikte incelendiğinde göğün yarılmasından önce ve sonra birbirini takip eden bazı safhaların olduğu müşahede edilmektedir. Yine zikri geçen yarılmanın da belirli aşamalarının olduğu bazı müfessirler tarafından ifade edilmiştir.[176] Kıyamet ile ilgili zikredilen bu olaylar ise görevli meleğin sura üflemesiyle başlayacaktır.

2.1.1. Sura Üfleme

Alimler sûrun mahiyeti konusunda ihtilaf etmiştir. Müfessirlerin çoğu suru "boru şeklinde boynuz" olarak tanımlarken sura İsrafil tarafından üfleneceği yorumunu yapmışlardır.[177] Diğer bir görüşe göre ise sur, *sûratün* (صُورَةٌ) kelimesinin çoğuludur ve şekil, görünüş, biçim anlamlarına gelmektedir. Bu görüşe göre sura üflemek ölülerin bedenleri veya şekilleri üzerine üflemekten ibarettir.[178] Zikredilen ikinci görüş Kûr'an'ın *suverun* (صُوَرٌ) kelimesinin kullanımına aykırı düşmektedir. Nitekim Mü'min suresinin 64'üncü ayetinde[179] *suverun* (صُوَرٌ) kelimesi *sûratün* (صُورَةٌ) kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır. Ayet ise "size şekil verip şekillerinizi de güzel yaptı" (Mü'min 40/64) anlamına gelmektedir.[180] Dolayısıyla birinci yorum daha isabetli görülmektedir.

Kur'ân'da suru ifade eden diğer bir kelime ise *sayhatün* (صَيْحَةٌ) kelimesidir. Yasin suresi 49'uncu ayette geçen *illâ sayhâten vâhideten* (إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً) lafzını Nesefi (ö. 710/1310) birinci üfleme olarak yorumlamıştır.[181]

Kıyamet merhalelerinin tetikleyicisi olan sura üflemenin kaç defa olacağı hakkında ihtilaf olmakla birlikle genel görüş sura iki defa üfleneceğidir.[182] "Sura üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar." (Zümer 39/68) ayetinde sura iki defa üfleneceği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda ayet ilk üflemeyle, yeryüzünde meydana gelecek olan kıyamet ve kıyametin merhalelerine işaret etmektedir. Sura üflendikten sonra ilk hareketliliğin gökyüzünde daha sonra ise yeryüzünde olması muhtemeldir. Ayette geçen "gökler" ve "yer" lafızları ile, İnşikâk

[176] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 9/343.
[177] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,*5/2669.
[178] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,*5/2670.
[179] وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ
[180] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,*5/2670.
[181] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/106.
[182] Adil Bebek, Sûr, *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/534.

suresinin birinci ayetinde yer alan "sema" ve üçüncü ayetinde yer alan "arz" lafızlarının benzerlik göstermesi de bu ihtimali desteklemektedir. "Allah'ın dilediği kimseler" ile kastedilenlerin ise Cebrâil, İsrâfil, Mikail, ölüm meleği olan Azrâil[183] ve şehitler[184] olduğu ifade edilmiştir.

İlk üflemenin yeryüzünde olacağına işaret eden benzer bir anlatım Neml suresinde geçmektedir. "Sura üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki ve yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler." (Neml 27/87) ayetinde "korkuya kapılmak" ifadesi genel olarak cansız kimseden ziyade canlı kimseler için kullanılmaktadır. Yeryüzünde meydana gelecek bu korku ölüm ile sonlanacaktır. Bu da ilk üfelemenin yeryüzünde olacağına işaret etmektedir.[185]

Kıyametin kopuşunun ilk üflemeyle meydana geleceği hususunda Hakka suresinde yer alan "Sura bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur." (Hakka 69/13-15) ayetleri de önem arzetmektedir. Surenin devamında yer alan "O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz." (Hakka 69/18) cümlesi bu üflemenin ikinci üfleme olduğunu akla getirmektedir. Çünkü kulların Allah'a arzedilmesi ikinci bir üflemeden sonra olacaktır. Râzî burada *yevm* "يَوْمٌ" kelimesinin kullanımına dikkat çekmiştir. Şöyle ki *yevm* "يَوْمٌ" kelimesi geniş zaman ifade eden bir kelimedir. Sûr için düşünüldüğünde ise hem ölmeyi hemde yeniden dirilmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla ayette geçen *yevme izin* "يَوْمَئِذٍ" kelimesini tek bir vakitle yani yeniden dirilme vakti ile sınırlamak uygun değildir.[186]

Ayetlerde de ifade edildiği gibi üzerinde çalışılan İnşikâk suresinin ana konularından biri olan kıyamet, İsrâfil'in sura ilk üflemeyi yapmasıyla kopacaktır. Bu üfleme sonrasında birtakım olaylar meydana gelecektir. Bu olayların başladığı ilk mekan ise göktür.

[183] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/193.
[184] Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân,* 8/3734.
[185] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî,* 20/31.
[186] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,*11/6696.

2.1.1.1. Gökyüzünde Meydana Gelecek Olaylar

Kıyamette meydana gelecek olayların ilk olarak gökyüzünde müşahede edilmesi kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim gerek İnşikâk suresinde, gerekse diğer sure veya ayetlerde gökyüzü daima yeryüzünden önce zikredilmiştir. Buna göre kıyametin başlamasıyla birlikte semadaki ahenk ve düzen bozulmaya başlayacak ve gökyüzü, insanın tasavvur etmekte zorlanacağı bir değişime uğrayacaktır. Elmalılı, gökyüzünde meydana gelecek safhaların başlangıcının çatlama, sonunun da "kitaplar için defter dürer gibi" (Enbiyâ 73/104) ayetinde belirtildiği gibi dürülme olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra, "yaratmaya ilk başladığımız gibi yeniden yaratacağız" (Enbiyâ, 73/104) ayetinde ifade edildiği üzere fıtrata uygun olarak geri döndürüştür. Bu şekilde yarılma bir taraftan dünya göğünün yıkımı, diğer taraftan ahiret göğünün kuruluşudur."[187]

Yine yarılma ile ilgili olarak, "Göğün bulutlarla yarılacağı, meleklerin de bölük bölük indirildiği gün" (Furkan 25/25) ayetini zikretmek mümkündür. Ayet, göğün bulutlarla yarılışı ve meleklerin peyderpey indirilişi ve bu şekilde ilahi buyruğun gelmeye başlayışı şeklinde yorumlanmıştır. Bu yarılmanın kıyamet korkusu sebebiyle olacağı da rivayet edilmiştir.[188] Bu bilgilerden hareketle semada meydana gelecek olayları ifade eden ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır. (Tûr 52/9)

Gök çatladığı zaman… (İnfitâr 82/1)

Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman… (Mürselât 77/8)

Gök yarıldığı zaman… (Mürselât 77/9; İnşikâk 84/1)

Gök açılır ve kapı kapı olur. (Nebe' 78/19)

O gün gök bulutlarla yarılıp parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecektir. (Furkân 25/25)

İşte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur. (Hakka 15-16)

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'da göğün yarılması ile ilgili, birbirlerine yakın anlamlarda farklı lafızlar kullanılmıştır. Bunların her biri bize

[187] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 9/343.
[188] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/78.

farklı olayları anlatmış olabilir. Bu noktada *inşikâk* (انشقاق) fiili muhtemelen üst seviyede kütlesel bölünüp parçalanmaları, *infitâr* (انفطار) fiili ise daha küçük maddelerin (atomların) parçalanmalarını ifade etmektedir. Bu da demek oluyor ki infitâr lafzı, bir kütleyi veya nesneyi oluşturan yapı taşlarının, tersine bir hareketle ondan çözülüp ayrılarak parçalanmasını ifade etmektedir.[189] Yine infitâr kelimesi göğün yeni bir fıtrata kavuşmasına işaret etmiş olabilir. Çünkü bu fiilde Allah'ın bir şeyi yaratması ve herhangi bir fiili yapmaya aday bir halde düzenlemesi[190] manası da vardır. Buna göre inşikâk fiili bu dünyanın yarılıp parçalanmasını ifade ederken infitar fiili bu parçalanmayla beraber tekrar bir yaratılmayı yani ahiretin inşasını ifade etmektedir.[191]

Ayetlerde belirtildiği üzere o gün göğün yarılması çalkalanma ile başlayıp genişleyerek önce çatlayacak, daha sonra da yarılacaktır. Bu yarılma ise şiddetli bir şekilde devam edecek ve gök yırtılıp, parçalanacaktır. Yeryüzünden bakıldığında yıldızlar muhtemelen şeritler halinde silinip gidecektir.[192] Bu noktada Hakka suresinde geçen *vâhiye* (واهيةٌ) kelimesine müfessirlerin geneli zayıflık, gevşeklik gibi anlamlar vermiştir. Kurtûbî (ö. 671/1273), bir binanın ciddi bir şekilde zayıflık gösterdiğinde[193] bu kelimenin kullanıldığını yazarken Râzî bu kelimenin çok sağlam bir yapıda olan göğün gevşeyip güçten düşmesini söyler.[194] Bu da demek olmaktadır ki gök, meydana gelen yarılmadan sonra kendi ağırlığını taşıyamayacak derecede zayıflık ve gevşeklik göstererek dengesini kaybedecektir. Gökte olan bu değişim devam edecek ve semanın dürülmesiyle son bulacaktır:

"Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız." (Enbiya 21/104)

"Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir." (Zümer 39/67)

---

[189] Celal Yeniçeri, *Uzay Ayetlerinin Tefsiri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995), 352.
[190] İsfahânî, "ftr", 640.
[191] Mehmet Okuyan, "Tekvîr Suresi Tefsiri", *Youtube*, erişim: 26 Mart 2020 https://www.youtube.com/watch?v=OO3uigHQPXM
[192] Kocabaş, "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", 139.
[193] Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân*, 9/169.
[194] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*,11/6697.

Sonuç olarak gerek İnşikâk suresi gerekse diğer surelerde geçen, göğün yarılması ile başlayıp göğün dürülmesine kadar devam eden bu olaylar silsilesi, klasik tefsirlerce ağırlıklı olarak dünya sistemin yıkılması olarak yorumlanmış ve bu yıkım aşamasının aynı zamanda ahiretin yapım aşamasının olduğu ifade edilmiştir.[195] Gökte meydana gelen bu değişim ve dönüşümü atmosferde zuhur decek bazı olaylar takip edecektir.

2.1.1.2. Atmosferde Meydana Gelecek Olaylar

Kıyamet gününde gökte görülen bu değişim ve dönüşüme paralel olarak ay, güneş ve yıldızları da kapsayan atmosferde de bazı hareketlilikler olacaktır. Bu hareketlilik birçok ayette çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Bu ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar bulanıp söndüğü zaman... (Tekvîr 81/1-2)

Gök, erimiş maden gibi olur. (Meâric 70/8)

Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hâline geldiği zaman (hâliniz ne olur?) (Rahman 55/37)

Yıldızlar saçıldığı zaman… (İnfitâr 82/2)

Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman… (Kıyâmet 75/7-9)

Ayetler incelendiğinde, güneş, ay, yıldızlar gibi devasa varlıkların, göklerdeki sistemin bozulmasıyla birlikte asli görevlerini terk ederek bir değişim ve dönüşüme tabi tutuldukları müşahade edilmektedir. Bu esnada bazı müfessirler, göğün kızıl at rengini alacağını ifade etmişlerdir.[196] Yıldızların saçılmasını ise genel olarak yıldızların bulundukları konumdan düşmeleri olarak yorumlamışlardır.

Bu hareketlilikte en önemli aktörlerden biri de güneştir. Ayette ifade edilen güneşin büzülmesi veya kendi içine doğru çökmesi (dürülmesi), göğün çalkalanması sonucu veya başka bir sebepten dolayı meydana gelmiş olabilir. Günümüz bilim dünyasının öngörüsüne göre güneşin bu şekilde büzülmesiyle meydana gelen basınç,

[195] Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 9/343
[196] Kurtûbî, *el-Câmiu'l-ahkâmu'l-Kur'â*, 9/110.

güneşin parlaklığının birdenbire artmasına neden olacaktır. Kıyamet suresinin 7'nci ayetinde geçen "gözlerin kamaştığı" ifadesinin bu duruma işaret ettiği söylenebilir.[197]

Güneşin yeryüzünün sonunu getireceği hakkında farklı teoriler de vardır. Buna göre güneş, hidrojen gazını yakıp tükettikten sonra helyum gazını yakma aşamasında kırmızı bir dev halini alacaktır. Güneş bu dönüşüm aşamasında, içinde dünya da olmak üzere kendine yakın gezegenleri içine alacak kadar şişecektir. Daha sonra ise patlayarak kendi içine çekilecek (dürülecek) ve evrenin boşluğunda yok olup gidecektir. Bu bilimsel teori Tekvîr suresinde tasvir edilen denizin kıyamet günündeki haline de uygunluk arzetmektedir.[198] Şöyle ki güneşin dünyaya yönelik bu hareketi yeryüzünde denizlerin kaynayıp fışkırmasına (Tekvîr 81/6) neden olacaktır. İbni Kesîr (ö. 774/1373) de, Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) yaptığı bir rivayette güneşin yeryüzüne düşeceğini söylemiştir. İbni Abbas'tan aktardığı başka bir rivayette ise Allah'ın kıyamet günü güneş ve ayı denize atacağını, peşlerinden ise rüzgar göndereceğini daha sonra ise denizi tutuşturarak ateşe çevireceğini ifade etmiştir.[199]

Güneş ve ayın bir araya gelmelerini ise müfessirler farklı şekillerde yorumlamışlardır. İbni Abbâs ve İbni Mesûd'a (ö. 32/652) göre bu ikisi batı tarafından çok az zaman farkıyla birlikte doğacaklardır.[200] Diğer taraftan Zemahşerî, güneşin ve ayın batıda aynı zamanda doğacaklarını,[201] bir kısım müfessir ise bu ikisinin ışıklarını kaybetme hususunda birleşeceklerini[202] ifade etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz teori doğrultusunda bu ikisinin birleşmesinden maksat, güneşin şişmesi neticesinde genişleyerek dünya ve diğer gezegenlerle birlikte ayı da içine alması olabilir. Nitekim güneşin şişme noktasında en üst seviyeye geldikten sonra patlayarak büzülmesi ve kendi içine çekilmesi, yine onunla beraber ayın da ışığını kaybetmesi, hem Kur'ân ayetlerine hem de müfessirlerin yorumlarına uygun düşmektedir.

---

[197] Kocabaş, "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", 141.
[198] Ali Akkuş, *Tefsir Ve Tevil Açısından Tekvir Suresi (Konulu Tefsir Örneği)*, (Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 219-220.
[199] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,*(Suûd: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010), 7/516.
[200] Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberi, *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kurân*, (Beyrut: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 2003), 23/481.
[201] Zemahşerî *el-Keşşâf,* 4/648; Cevzî, *Zâdu'l-mesîr,* 8/419.
[202] Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân,* 10/451.

Surenin ilk ayetinde konusu geçen göğün yarılmasından sonra meydana gelen bu olaylara, yeryüzü de kayıtsız kalmayacak ve orada da birtakım hareketlilik yaşanacaktır. Bunların gökte yaşanan olaylarla eş zamanlı veya az bir zaman farkıyla olması muhtemeldir.

2.1.1.3. Yeryüzünde Meydana Gelecek Olaylar

Göklerde başlayan kıyamet olayları yeryüzünde kendini şiddetli bir sarsıntıyla hissettirecektir. Ayetler sarsıntıların bir veya birden daha fazla olduğuna işaret etmektedir.[203] Bu sarsınıtyı ifade eden ayetler şunlardır:

Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman… (Zilzâl 99/1)

Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman… (Vâkıa 56/4)

Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir. (Nâziât 79/6-7)

Yeryüzünde meydana gelen bu sarsıntı veya sarsıntılar silsilesi ile beraber ayetler, denizlerin kaynatılıp (Tekvîr 81/6), fışkırtılacağını (İnfitâr 82/3); dağların ise yürütüleceğini (Tekvîr 81/3; Tûr 52/10), atılmış renkli yünler gibi olacağını (Kâria 101/5), yayıldıkça yayılıp toz duman haline geleceğini (Vâkıa 56/5-6) ifade etmektedir. Râzî, çöküp yerle bir olma (toz duman) olma işinin depremden sonra olması gerektiğine dikkat çeker ve yerin depremlerle sarsıldığı ve ardısıra hareket ettirildiğinde, yeryüzünün üzerindeki dağların darmadağan olacağını, tepelerin yerle bir olacağını, yeryüzündeki oyukların dolup yeryüzünün pürüzsüz (dümdüz) hale dönüşeceğini ifade eder[204] ve "Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman" (Fecr 89/21) ayetini delil gösterir. Üzerinde çalışılan İnşikâk suresinin ise konuyla ilgili ayetleri şu şekildedir:

وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ﴿3﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿4﴾

3. Yer uzatılıp dümdüz edildiği,

4. İçindekileri atıp boşaldığı zaman… (İnşikâk 84/3-4)

Ayette geçen yerin uzatılıp dümdüz edilmesi ifadesi hakkkında iki görüş beyan edilmiştir. Birinci görüş Allah'ın; "(Ey Muhammed!) Sana dağların (kıyamet

[203] Kocabaş, "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", 143.
[204] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/7029.

günündeki) hâlini soruyorlar. Rabbinin onları toz edip savuracağını söyle!" (Tâhâ 20/106) ayetlerinde buyurduğu üzere dağların toz halini alması, daha sonra "Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacaktır." (Tâhâ 20/107), "Orada hiçbir çukur, hiçbir tümsek göremeyeceksin." (Tâhâ 20/108) ayetlerinin işaret ettiği üzere yeryüzünün dümdüz olmasıdır. İkinci görüşe gelince; yaratılmışların hesaba çekilmek üzere, üzerinde beklemeleri için yeryüzünün genişledikçe genişlemesidir.[205]

Mevdûdî (ö. 1979), Tefhîmü'l-Kur'ân adlı tefsirinde bu ayetle ilgili olarak öncelikle; "Kıyamet günü yeryüzü bir sofra gibi serilecek ve insanlar için orada ancak ayak basabilecek kadar yer olacaktır" hadisini zikretmiş sonra da şu yorumu yapmıştır: "Unutulmamalıdır ki, o gün ilk insandan kıyamete kadar dünyadan gelmiş geçmiş tüm insanlık diriltilecektir. İşte bundan ötürü dağlar, denizler, dereler ve ormanlar kaldırılarak yeryüzü düzeltilecektir. Ancak bu şekilde bunca insan ayak basabilmek için yer bulabilir."[206]

Konu ile ilgili Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) babası Hz. Ali'den (ö. 40/661) (r.a) Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

> Kıyamet günü geldiğinde Allah yeryüzünü uzatacaktır. Her insan için ancak ayak basacak kadar bir yer bulunacaktır. Kabirden ilk çağrılan ben olacağım. Cebrail, Rahman olan Allah'ın sağında olacaktır. Allah'a yemin olsun ki Cebrail kıyamet gününden önce Allah'ı görmemişti. Ben, "Ey Rabbim, bu Cebrail bana, senin kendisini elçi olarak gönderdiğini bildirmişti" diyeceğim. Allah, "Evet, doğru söylemiştir" buyuracaktır. Ben şefaatçi olacağım ve "Ey Rabbim, kulların yeryüzünün etrafında sana kulluk ettiler" diyeceğim. Hz. Ali, "İşte Rasulullah'a ahirette verilecek olan ve bütün yaratıklar tarafından övülecek olan makam-ı mahmud budur" dedi.[207]

Surenin devamında ise "içindekileri atıp boşaldığı zaman" ifadesi yer almaktadır ki müfessirler bu ayeti "içindekileri dışarıya çıkarıp attığı" (Zilzal, 99/2) ayetiyle ilişkilendirip buradaki mananın yeryüzünün, içinde barındırdığı ölüleri ve hazineleri dışarıya atması olarak tefsir etmişlerdir. Bu da Mevdûdî'nin "yerin, gelmiş geçmiş tüm insanlar için uzatılacağı" yorumunu desteklemektedir. Bir diğer yorum

[205] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6964.
[206] Ebu'l-a'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.), 7/73.
[207] Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberi, *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kurân*, (Beyrut: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 2003), 24/232.

ise o gün insanlar dünyada iken nasıl ölmüşse o haline geri döndürülecektir. Zira böyle olmazsa insan "Ona ne oluyor?" sorusunu soramayacaktır.[208] Böylece kıyametin gökyüzü ve yeryüzü ile alakalı safhaları son bulacaktır.

Kıyamet ile alakalı şu ana kadar anlattığımız safhalarda önemli bir husus vardır. Bu hususa İnşikâk suresinin ikinci ve beşinci ayetlerinde, gökyüzü ve yeryüzü kastedilerek şu ifadelerle değinilmiştir:

وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْۙ

"Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-." (İnşikâk 84/2)

Ayette geçen *ezinet* (اَذِنَتْ) lafzının, işitti ve itaat etti manasına geldiğine daha önce değinmiştik. Bununla kastedilen mana ise Allah'ın semayı yarma ve cüzlerine ayırma hususundaki kudretinin etkisine karşı yerin ve gökleri bunu engelleyecek bir konumunun olmamasıdır. Gök bu etkiyi kabul etmede tıpkı sahibinden kensine emir meydana geldiğinde o emre itaat eden kul gibidir. Ona kulak verir ve itaat eder, kaçınmaz ve geri durmaz.[209] Yeryüzü için de bu ifadeler geçerlidir. Nitekim Allah'ın yeryüzüne ve semaya; "isteyerek veya istemeyerek gelin" (Fussilet 41/11) hitabına karşı ikisinin de, "isteyerek geldik" (Fussilet 41/11) demeleri de bu hususa dikkat çekmektedir. Kur'ân'da geçen şu ayetler de yeryüzü ve gökyüzünün Allah'a itaat halinde olduğunu açıkça ifade etmektedir:

"Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir." (Fussilet 41/12)

"Görmüyor musun ki, Allah yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir." (Hac 22/65)

"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz." (Rûm 30/25)

Kıyamet gününde yerin bir diğer durumu vardır ki o da Allah'ın ona emretmesiyle (Zilzâl 99/5) kendi haberlerini anlatmasıdır. (Zilzâl 99/5) Bu ayeti bazı

[208] Ebu'l A'lâ Mevdudî, *Kıyamet Bilinci*, (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017), 91.
[209] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6964.

müfessirler yerin hayır olsun şer olsun üzerinde meydana gelen olayları Allah'a anlatması[210] şeklinde yorumlanmıştır. Mevdûdi yerin bu şekilde konuşup şahitlik etmesinin o dönemdeki insanlarca şaşılacak bir durum olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

> Biz modern çağda yaşıyoruz. Modern çağın her türlü teknik gelişmelerine sahibiz. Bugün fizik ilminin buluşları yanısıra, sinema, hoparlör, radyo, telsiz, televizyon, teyp ve diğer pek çok elektronik cihaz ve aletlere sahibiz. Bu devirde yeryüzünün kendi geçirdiği tecrübeleri nasıl anlatacağına şaşılmamalıdır. İnsanın ağzından çıkan sesler, fezaya, radyo dalgalarına, evlerin duvarlarına, döşemelerine, damına dağılır yerleşirler. Eğer insan açık bir arazide, yolda veya tarlada konuşmuşsa ses dalgaları etrafa dağılır. Öyle ki bu dalgalar etraftaki eşyalara çarparak aynen söylendiği gibi tekrarlanabilirler.[211]

Görüldüğü üzere Mevdûdî, günümüz teknolojik gelişmeleri de göz önünde bulundurarak kıyamet gününde kişinin dünyada konuştukları şeylerin, hatta hal ve hareketlerinin yeryüzü tarafından kıyamet gününde anlatılacağını ifade etmektedir.

Göklerde ve yerde yaşanan bu olaylar, bunlara şahit olan insanı derinden etkileyecektir. İnsanın tüm bu olanlar karşısındaki tutum ve tavırları ayetlere konu olmuştur.

2.1.1.4. İnsanın Durumu

Ayet ve hadisler yeryüzünün dümdüz edilip içindekileri boşaltmasıyla kıyamet olaylarının evrenle ile ilgili safhalarının nihayet bulacağını ifade ederken tüm bu olanlar karşısında insanın içinde bulunduğu duruma ve yaşadığı şaşkınlığa işaret etmektedir. Zikri geçen olaylar, insanın tasavvurunu yapmakta bile aklının zorlandığı hârikulâde olaylardır. İnsanın yeryüzünde volkanik patlamalar, depremler, sel, tsunami gibi felaketler görmesine rağmen kıyamet gününde şahit olduğu bu olaylar, o ana kadar gördüklerinden çok farklıdır. Çünkü insan bu olayları ilk defa müşahade edecektir.[212] Allah, kıyamet gününde insanın karşılaşacağı bu tabloları veciz ve kulağa hoş gelen bir anlatımla tasvir etmiştir. Bununla beraber bu veciz ve

[210] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3:669.
[211] Mevdudî, *Kıyamet Bilinci,* 93.
[212] Kutub, *Fi zılâli'l-Kur'ân*, 6/3954-3955.

kulağa hoş gelen anlatımın arkasında gönüllere korku salan, akılları baştan alan korkunç bir günün geleceği hissiyatı verilmektedir.

İlk olarak insanlar sarsıntının şiddetiyle beraber yerin içindekileri dışarı atmasıyla şaşkınlıklarını gizleyemezler ve "Ona ne oluyor?" (Zilzâl 99/3) diye soru sormaya başlarlar. Bu şiddetli günde ikinci kez sura üflenmesiyle birlikte mezarlarından canlı olarak kalkanlar da bu soruyu sorarlar. Fakat inkar edenlerin ve inananların tutum ve davranışları ayetin tefsirinde belirtildiği üzere farklılık arzetmektedir.[213] İnanmayanlar yalanladıkları kıyamet ve ahiretin meydana geldiğini yakinen müşahede edince akılları başlarına gelir ve Kur'ân'ın doğru olanı haber verdiğini "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler." (Yâsîn 36/56) sözleriyle ifade ederler.

İnsanlar, üzerinde yaşamayı elverişli buldukları dünyayı, güneşin dürülmesiyle kıpkızıl bir kimliğe bürünen sema altında, tozun dumana karıştığı bir halde görünce, yeryüzünde "kaçacak yer neresi?" (Kıyâme 75/10) diye sorarak her biri bir tarafa uçuşan kelebekler gibi (Kâria 101/4) kaçışmaya başlarlar.[214]

Bazı ayetlerde ise kıyametin şiddetini tasvir etmek için çarpıcı ifadeler kullanılmıştır. "Hâl böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?" (Müzzemmil 73/17) ayeti kinayeli bir anlatımla o günün sıkıntılarından dolayı çocukların yaşlı olacağını ifade etmiştir. Burada asıl anlatılmak istenen "durumların kötüleşmesi yaşlılığı hızlandırır" kaidesi gereği o günde dert ve sıkıntıların çok olmasıdır.[215]

Yine insanlar kıyamet gününün korkusu ve endişesiyle normalin dışında hareketler sergilerler. Bu durum Hac suresinde, "Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir." (Hac 22/1-2) ifadeleriyle yer

[213] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/669.
[214] Kocabaş, "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", 147.
[215] Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 8/214.

almıştır. Bir diğer yönden ayet korku ve olumsuz çevre ortamının çocuk düşüklerine yol açacağını da bildirmektedir.[216]

İnsanın kıyamet olayları karşısındaki halini ifade eden ayetlerde akraba ve aile mefhumuna da dikkat çekilmiştir. Sosyal hayatta kişinin daima iletişim halinde olduğu ve en küçük bir sıkıntı anında dahi kol kanat gerdiği aile efradı, o günün korku ve kederiyle hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Kur'ân'da bu durum, "Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır." (Abese 80/33-37), "Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın." (Meâric 70/11-14) ayetleriyle ifade edilmiştir.

Ayetlerde görüldüğü üzere kıyamet günü aile, akraba, dost mefhumu yoktur. Çünkü herkesi meşgul edecek derdi ve sıkıntısı vardır. Bir görüşe göre peygamberler bile o gün "nefsî nefsî (nefsim nefsim)" diyeceklerdir.[217] İnsanların içerek sarhoş olmadıkları halde onların akılllarını gideren, temyiz kabiliyetlerini uçuran şey ise Allah'ın azabının korkusudur. Bu azaptan kurtulmak için insan, değer verdiği her şeyini fidye olarak vermek isteyecektir.

Allah, bazı ayetlerde ise kıyamet gününde insanın gözlerinin durumuna dikkat çekmiş ve "Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor" (İbrahîm 14/42), "gözler kamaşıp şimşek gibi çaktığında…" (Kıyâmet 75/7) ifadelerini kullanmıştır. Gözlerin bu şekilde dehşete düşmesi ve kamaşıp şimşek gibi çakması kıyamette yaşanacak dehşetin insanlarda meydana getirecek etkiyi gözler önüne sermektedir. Ayetlerde geçen *el-basar* (الْبَصَر) kelimesine insanların gözünden ziyade genel bir anlam yüklediğimizde, kıyametteki olaylardan bütün canlıların derinden etkileneceği sonucuna varmamız mümkündür.[218] İnsanın gözlerine dikkat çeken başka bir ayette ise "(O gün insanlar) Gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar." (Kamer 54/7) buyrulmaktadır. Ayetleri genel olarak değerlendirdiğimizde

[216] Yeniçeri, *Uzay Ayetlerinin Tefsiri*, 368.
[217] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 2/427.
[218] Mehmet Okuyan, *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018), 41.

o günün korkusundan dolayı insan vücudunda, dünyada var olan fizik yasalarının aksi yönünde bir takım haller gözlemleneceği sonucuna varmaktayız.

Kıyametin kopmasıyla birlikte dünyada meydana gelen yıkım ve insanın bu olanlar karşısında durumu bütün, canlıların ölümüyle birlikte son bulacaktır. Süreç ahiretin yapım aşamasıyla devam edecektir.

2.1.2. Sura İkinci Üfleme

Sûra ilk üfleyişle birlikte meydana gelen merhalelerden sonra yeryüzünde hiçbir canlı kalmayacaktır. Bu durum, yeryüzündeki hayatın sona erdiği anlamına gelmektedir. Böylece yeryüzünde yıkım süreci tamamlanacak, daha önce de belirttiğimiz üzere sûra ikinci bir üfleyişle yeniden diriltilme (ba's), toplanma (haşr), hesap merhaleleri başlayacak, ceza ve mükafat için mahşer ve mizan hazır hale getirilecektir.

İki üfleme arasındaki zamanın miktarı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre, Hz. Peygambere iki üfleme arasındaki süre sorulduğunda "kırk" cevabını vermiştir. Fakat kırk lafzından maksadın ne olduğu, râvi tarafından belirtilmemiştir.[219] Gazâli (ö. 505/1111) bu sürenin Mukatil b. Süleyman'dan (ö. 150/767) aldığı bir rivayetle kırk yıl olduğunu ifade etmiştir.[220] Bu sürenin kırk gün veya kırk ay olduğuna dair görüşler de mevcuttur.[221] İsrafil'in sura ikinci kez üflemesiyle yeniden dirilme merhalesi başlayacak ve ölüler kabirlerinden kalkacaklardır.

2.1.2.1. Yeniden Dirilme

Sözlükte "öldükten sonra diriltilmek, topraktan çıkartmak ve yürütmek"[222] anlamlarına gelen *ba's* (بَعْثٌ) kelimesi, İsrâfil'in sura ikinci kez üflemesinin peşisıra insanların hesaba çekilmeleri için yeniden diriltilmelerini ifade etmektedir. Matûrîdî

[219] Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", 39,78; Müslim, "Fiten", 28.
[220] Muḥammed bin Aḥmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Ölüm ve Ötesi*, çev. A. Fikri Yavuz, (İstanbul: Vural Yayın Dağıtım, 1996), 188.
[221] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbni Kesîr, *Ölüm ve Ötesi Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, trs), 179.
[222] İsfahânî, "bas", 132.

akâidine göre tekrar diriliş haktır ve bu konuda açık nasslar vardır.[223] "Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir." (Hac 22/7) ayeti ile Allah'ın, "Kabirlerde olanı kim diriltecek?" sorusuna cevaben "onları ilk defa yaratanın, yaratacağını söyle" (Yâsîn 36/78-79) ifadeleri, yeniden dirilişin hak olduğunun delillerindendir.

Yeniden dirilişin keyfiyeti konusunda da ihtilaflar mevcuttur. İslam filozofları yeniden dirilişin sadece ruhen olacağı yönünde görüş belirtmiştir. Çünkü onlara göre mâdumun aynıyla iadesi mümkün değildir. Yani çürüyüp toz haline gelen insan cesedi ile insanın hayattaki cesedi aynı değildir. Dolayısıyla tekrar dirilme meydana geldikten sonra ruhun eşleşebileceği herhangi bir beden bulunmamaktadır. Naslarda geçen cismani anlatımlar ise insan aklının ahiret konularını daha iyi anlaması için yapılan tasavvurlardır.[224]

Kelamcılar ise İslam filozoflarının bu görüşünü eczâ-i asliyye (asıl olan cüzler) formülü ile açıklamaya çalışmışlardır. Onlara göre insanın bedeninde asli cüzler vardır. Her ne kadar insanın vücudu, elleri, ayakları ve diğer organları gelişip değişiklilik gösterse de bu parçalarda mevcut olan asıl cüz hep aynıdır. İnsanın dirilişi için de bu cüz yeterlidir. Dolayısıyla insan bedeninin çürüyüp toz olması önemli değildir.[225] Günümüzde keşfedilen ve insanın psikolojik ve fizyolojik bütün özelliklerini içerisinde barındıran "gen bilimi" kelamcıların bu görüşünü destekler niteliktedir.

Mâtûridî (ö. 333/944) de yeniden dirilişin hem bedenen hem de ruhen olacağını savunmuştur.[226] Kur'ân'da geçen "Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Nisâ 4/56) ve "İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır." (Nûr 24/24) ayetleri yeniden dirilişin ruh ve bedenle birlikte olacağının delillerindendir.

Mücerret natık nefsin varlığını yani soyut ve konuşabilen ruh ve canı, ispat ve kabul eden Gazzâlî, Ebu Zeyd ed-Debûsi (ö. 430/1039) ve birçok mutasavvıf

[223] Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, 177.
[224] Mustafa Ünverdi, "Yeniden Dirilişin Keyfiyyeti Açısından Organ Nakli", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 53.
[225] Yusuf Şevki Yavuz, "Ba's", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/100.
[226] Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Âkâidi ve Kelâma Giriş*, 331.

Müslüman, dirilmenin hem bedenen hem de ruhen olacağını savunanlar arasındadır. Bunun dışında mücerret natık nefsi (soyut ve konuşan ruh-can) kabul etmeyenler dirilmenin sadece cismani olacağını savunmuş, din ve felsefe konularında itibar görmeyen eski tabiatçı filozoflar ise ruhani ve cismani yaratılmayı tamamen reddetmiştir.[227]

Kur'ân'a göre yeniden diriltilme sura ikinci üflemeden hemen sonra olacaktır. "Sura üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğru akın akın gitmektedirler." (Yâsîn 36/51) ayeti insanların sura ikinci kez üflendikten sonra hesap için tekrar diriltilip Allah'a koşmalarını ifade etmektedir.

Kur'ân'da "yevmü'l-ba's" (er-Rûm 30/56) lafızlarıyla ifade edilen diriltilme günü "yevmü'l-hurûc(çıkış günü)" (Kaf 50/42) lafızlarıyla da ifade edilmiştir. Allah Kur'ân'da "O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde(yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya yağmuru indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz." (A'râf 7/57) buyurarak insanın topraktan çıkışını tabiat olayları ile tasavvur etmiş ve zihinlere akli deliller sunmuştur. Çünkü bu iki çıkış arasında hiçbir fark yoktur.[228]

Kur'ân'da ölüm sonrası diriltilme bazen doğrudan *yuhyî* (يُحْيِي) lafzıyla ifade edilmiştir. "Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz." (Bakara 2/28) ayetindeki ilk yaratma ile insanın toprak veya meni iken Allah'ın insana hayat vermesi[229], ikinci yaratma ile de Allah'ın insanlara hesaplarının görülmesi için sura üflendikten sonra hayat vermesi kastedilmektedir.[230]

Hadislerde ise yeniden dirilme acbü'z-zeneb adı verilen ve hiçbir şekilde yok olmayan insan bedenine ait öz ile açıklanmıştır. Rivayetlere göre yeniden dirilme, gökten inecek bir nevi hayat suyu ile acbü'z-zenebin bulunduğu yerden sanki bir bitkinin topraktan çıkışı gibi olacaktır.[231]

Ayetler ve hadisler, yeniden dirilmenin, sûra üflendikten sonraki merhalenin olduğunu bildirmekle beraber bu dirilmenin cismani olduğunu ifade etmektedir.

---

[227] Luay Hatem Yaqoob, "Hocazade'de Haşrın Mahiyeti", *Eskiyeni* / 35 (Kasım 2017), 9.
[228] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 2/575.
[229] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/410.
[230] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1/76.
[231] Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141, 142; Müsned, 2, 322

Modern tıp da bu konuda "gen" bilimi adı altında bizlere önemli veriler sunmaktadır. Yeniden hayat bulan insan hesap için mahşer meydanına doğru hareket edecek ve toplanma merhalesi başlayacaktır.

2.1.2.2. Toplanma

Sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydanda toplamak"[232] mânasına gelen haşir (haşr) kelimesi, kıyamet gününde yeniden diriltilen bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevkedilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir. Buna göre haşir, kıyamet halleri arasında ba'stan sonra ikinci merhaleyi oluşturur. Geleneksel inanca göre bütün ümmetler kendi peygamberinin önderliğinde haşredileceği, en önde de ümmetiyle birlikte Hz. Muhammed bulunacağı için ona "Hâşir" adı da verilmiştir.[233]

Bazı kelamcılar haşr kelimesini "insanları bulundukları yerden çıkarmak" manasından hareketle ba's kelimesi ile eşanlamlı kullanmışlardır. Ancak İbn Kesir, Halimi (ö. 403/1012), Kurtubi, Aynî (ö. 855/1451) ve birçok alime göre haşr, yeniden dirilmeden(ba's) sonra gerçekleşecek merhaleyi ifade etmektedir. Bazı alimler ise, kıyametteki bütün merhaleleri kapsayacak şekilde haşr kelimesinin muhtevasını geniş düşünmüş ve bu kelimeyi kıyamet ve meâd kelimelerinin yerine kullanmışlardır.[234]

Kur'ân'da istisnasız bütün insanların haşredileceği ayetlerde açıkca vurgulanmıştır. Örnek olarak; "Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırılçıplak göreceğin günü bir hatırla. Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız."[235] (Kehf 18/47) ve "O gün biz onları bırakırız, dalga dalga birbirlerine karışırlar. Sonra sûra üfürülür de onları toptan bir araya getiririz."[236] (Kehf 18/99) ayetlerine baktığımızda toplanmanın sûra üflemeyle birlikte diriltikten sonra olacağı ve hiçbir canlının geri bırakılmayacağı açıkça vurgulanmıştır. Nitekim birinci ayette geçen *ehaden* (اَحَدًا) kelimesi, neyf(olumsuzluk) ifade eden *felem nüğâdir* (فَلَمْ نُغَادِرْ) sonra nekre olarak geldiği için umum ifade etmektedir. İkinci ayette ise *cem'an* (جَمْعًا)

---

[232] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/456.
[233] Süleyman Toprak, "Haşir", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/417.
[234] Toprak, "Haşir", *DİA,* 16/417.
[235] "وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا"
[236] "وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا"

kelimesi *cema'nâhüm* (فَجَمَعْنَاهُمْ) kelimesinin -mefûl-u mutlağı olarak gelmiştir ve cümleye te'kit manası vermiştir. Dolayısıyla her iki ayet bizlere bütün insanların mahşerde toplanacağını ifade etmektedir.

Bazı ayetlerde geçen haşr kavramını ise kimi müfessirler hayvanlara nispet etmiştir. "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler." (En'âm 6/38) ayeti ile "yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman" ayetlerine göre evcil, vahşi ve binek hayvanları, kuşlar velhasıl bütün hayvanlar kıyamet gününde haşrolacaklardır.[237] Ancak hayvanların aklı olmaması sebebiyle emir ve nehiylerle sorumlu tutulmadıkları için bazı müfessirler, hayvanların haşredilmesinin hikmetten uzak olduğunu belirtmişlerdir.[238] İbn Abbas hayvanların haşrinden maksadın, onların ölmeleri olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kıyamet günü sorguya çekilecek olanlar sadece cinler ve insanlardır. Dolayısıyla her şeyin haşredilmesi, bu iki grubun dışındakilerinin ölmesi anlamına gelmektedir.[239]

Doğumdan önce veya sonra ölen bebeklerin haşredilmesi de islam alimleri tarafından tartışılmıştır. Ebu Hanife'ye (ö. 150/767) göre eğer cenin ruh üflenmeden önce öldüyse ruhsuz varlıkların hükmüne tabidir. Fakat cenine ruh üflendikten sonra ölüm gerçekleşmişse bebek normal insan hükmündedir. Ebu Hanife'nin böyle hüküm vermesinde, yeniden dirilmenin hem ruhani hemde cismani görüşünün genel kabul görmesinin etkisi büyük rol oynamıştır.[240]

Sonuç olarak ister bebek olsun ister akıl baliğ olsun istisnasız bütün insanlar ve cinler yeniden diriltildikten sonra mahşerde toplanacak ve "Hepsi saf saf Rabbinin huzuruna çıkarılırlar. Onlara, 'Andolsun, sizi ilk önce yarattığımız gibi bize geldiniz. Oysa siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir zaman belirlemediğimizi sanmıştınız.' denir." (Kehf 18/48) ayetinin işaret ettiği gibi kullar Rablerinin huzuruna çıkacaktır. Bu süreç kulların sorgulanması ile devam edecektir.

[237] Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'ân,* 3/1622.
[238] Toprak, "Haşir", 16/417.
[239] Mehmet Ruzibaki, "İslam Teolojisinde Haşir Kavramı", *Sosyal bilimler Dergisi* 3/6-7 (2015), 139.
[240] Ruzibaki, "İslam Teolojisinde Haşir Kavramı", 139.

2.1.2.3. Hesaba Çekilme

Çalışmaya konu olan İnşikak suresinde hesaba çekilme ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

فَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ بِيَمِيْنِهٖۙ ﴿7﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَّسِيْرًاۙ ﴿8﴾ وَّيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِهٖ مَسْرُوْرًاۗ ﴿9﴾ وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ وَرَاۤءَ ظَهْرِهٖۙ ﴿10﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوْا ثُبُوْرًاۙ ﴿11﴾ وَّيَصْلٰى سَعِيْرًاۗ ﴿12﴾

7. Kime kitabı sağından verilirse,

8. Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek,

9. Sevinçli olarak ailesine dönecektir.

10. Fakat kime kitabı arkasından verilirse,

11. "Helâk!" diye bağıracak,

12. Alevli ateşe girecektir. (İnşikâk 84/7-12)

Ayetler bize ahirette iki gurup insanın varlığından bahsetmektedir. Bu insanlar dünyada işledikleri ameller neticesinde hesabı görülecek ve neticesinde cennet veya cehenneme sevk edilecektir. Yine bu ayetler bize insanın hesaba çekilirken amel defterinin ona sağından veya arkasından verilmesinden bahsetmektedir. Bu ise hesaba çekilmenin sadece bir safhasını oluşturmaktadır.

Konu ile ilgili diğer ayetler ve hadisler incelendiğinde ise kulların hesaba çekilmesinin dört merhalede nihayet bulacağı söylenebilir. Önce peygamberlere tebliği ulaştırıp ulaştırmadığı kulların ise bu tebliği benimseyip benimsemedikleri sorulacak (sual), daha sonra kitaplar verilecek (kitap), kitapta mevcut olan iyilik ve kötülükler değerlendirmeye tabi tutulacak (mizan), böylece kulun hesabı görülecektir (hesap).[241]

Mahşerde hesaba çekilmek için toplanan insana amel defteri (kitap) verilecektir. Mâtürîdiyye ile Selefiyye'nin tamamı ve Eş'ariyye ile Mu'tezile'nin bir kısmı keyfiyeti ve mahiyeti bilinemeyen bu defterin varlığını kabul etmişlerdir.[242] Bununla beraber Kur'ân'da bu defter ilgili birtakım bilgiler bulunmaktadır. Kur'ân'da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine kitâbü'l-a'mâl, sahîfetü'l-a'mâl de denir.[243] Yine Kamer suresinde "işledikleri her şey ise kitaplarda

[241] Yüksel, "Hesap", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/240.
[242] Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Âkâidi ve Kelâma Giriş*, 337.
[243] Ahmet Saim Kılavuz, "Amel Defteri", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/20.

kayıtlıdır"[244] (Kamer 54/52) buyurulmaktadır. Ayette geçen *ez-zübûr* (الزُّبُر) lafzı ile kitap olarak kastedilmektedir. Buna göre amel defterinin isimlerinden biri de zübûr kelimesidir.[245]

Kur'ân, bu defterde, insanların gizli ve aşikare olarak işlediği bütün amellerinin (Kamer 54/52), sırlarının ve gizli konuşmalarının (Zuhruf 43/80) kişinin sağında ve solunda bulunan görevli melekler tarafından kaydedildiğini (Kâf 57/17-18) ifade etmektedir. Amel defterine insanların amellerini yazıp kaydeden meleklere "kirâmen kâtibîn", "hafaza", "rusül", "rakıb-atîd" isimleri verilmektedir.[246] Yine Kâf suresinin 17'inci ayetinde geçen "biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek" cümlesindeki melekleri kimi müfessirler, ikisi gündüz ikisi de geceleyin amelleri yazmakta olan dört melek,[247] kimi müfessirler ise biri iyilerin diğeri ise kötülerin ruhlarını alan iki melek olarak yorumlamışlardır.[248]

Kur'ân, hesap gününde, meleklerce insanın bütün amellerinin kaydedildiği bu kitabın, açılmış olarak kendisinin önüne konulacağını ifade etmektedir. Devamında ise insandan kitabını okuması istenecektir. (İsrâ 17/13-14) Allâh'ın, insanı hesaba çekme esnasında takip ettiği bu yöntem onun adaletine delalet etmektedir. Zira Allah, insanı yapmadığı bir şey hakkında sorumlu tutmayacak, amel defterinde ne yazıyorsa ona göre muamelede bulunacaktır. Yine bu yöntem modern hukuka da bir hediye niteliğindedir. Şöyle ki bu uygulama ile sorgulanan kişinin sorgulanmadan önce bilgilendirilmesi esas alınmış ve sorgulanan kişiye kendini savunması için söz hakkı tanınmıştır. Böylece sorgusuz ve sualsiz cezalandırmanın önüne geçilmek istenmiştir.[249]

Kehf suresinde sürecin yer alan "Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. 'Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!' derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (Kehf 18/49) ayeti, kitabın günahkar kimselerin önüne konulduktan sonra, kişinin o anki durumunu bizlere bildirmektedir. Buna göre günahkarlar yalanladıkları kitabın ve

[244] "وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ"
[245] Okuyan, *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 129.
[246] Ahmet Saim Kılavuz, "Amel Defteri", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/20.
[247] Muhammed b. İbrahîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîru'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 5/549; İbni Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz*, 5/160.
[248] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/6143.
[249] Okuyan, *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret,* 132.

hesabın gerçek olduğunu öğrendiklerinde o kitaptan ve onda yazılı olan şeylerden dolayı korkuya kapılacaklar. Kitabın bu kadar incelikle her şeyi yazmasından dolayı canları sıkılacak,[250] hayretlerini ve pişmanlıklarını, "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" cümlesiyle dile getirecekler. Ayette dikkat çeken diğe bir husus ise *mâ li hâze'l-kitâb* (مالِ هَذا الكِتابِ) ibaresinde, *lam* (ل) harfi ile *hâze* (هَذا) zamirinin ayrı yazılmasıdır. Nitekim Kur'ân'da geçen diğer ayetlerde *lihâze* (لهذا) (A'râf 7/43, Fussilet 41/26) şeklinde bitişik yazılmaktadır. İki harfin arasının ayrılması insanın o anki korku ve sıkıntısından dolayı kitapta duraksamasına (kekelemesine) işaret etmektedir.[251] Bu kullanım, Kur'ân'da lafız-mana ilişkisine de örnek teşkil etmektedir.

Amel defterinin ortaya konmasıyla birlikte insan bu defterin mevcudiyetine yakinen şahit olacaktır. Devam eden süreçte ise herkesin amel defteri kendisine verilecektir. Konu ile ilgili ayetler incelendiğinde, amel defteri kişinin dünyada iken Allah'ın emir ve nehiyleri karşısındaki konumuna göre kitabı sağından veya solundan verilecektir.

2.1.2.3.1. Kitabın Sağdan Verilmesi

Kur'ân'da ahiretle ilgili bazı ayetler, kişinin ebedi kalacağı yerin müjdeleyicisi olarak amel defterlerinin sağ tarafından verileceğini bildirmektedir. Amel defterleri sağ taraflarından verilen bu kimselere ashâbu'l-yemîn (Vâkıa 56/27, 38, 90, 91) veya ashâbu'l-meymeneh (Vâkıa 56/8, Beled 90/18) denmektedir. Bahsi geçen kimselerin inanan (mü'min) oldukları açıktır. Nesefî bu kimseleri, günahlardan kaçınan, itaate devam eden, dünyada başına gelen imtihanlara göğüs germe hususunda birbirlerine sabrı tavsiye eden ve dünyada iken birbirlerine karşı merhametli olan kimseler olarak tanımlamıştır.[252] Yine Vâkiâ suresinin 39 ve 40'ıncı ayetleri, bu kimselerin bir kısmının Hz. Peygamberden önce olan diğer ümmetler, diğer kısmının ise Hz. Peygamberin ümmeti olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[253]

Konuyla ilgili ayetler, hesap gününde, insanların dünyada iken peşine düştükleri önderleriyle birlikte çağırılacağını bildirmektedir. "Bütün insanları kendi

[250] Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, 282.
[251] İbrahîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 4/474.
[252] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/645.
[253] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/423.

önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar." (İsra 17/71) ayetinde zikri geçen bu önderler müfessirlerce; kişinin peygamberi[254], dini[255], kendisinde beliren iyi veya kötü ahlakı,[256] annesinin ismi,[257] dünyada iken işledikleri amelleri[258] veya bu amellerin yazıldığı defterleri[259] olarak yorumlanmıştır. Müfessirlerin ayette geçen *imâm* (إمام) kelimesine verdikleri manalarda ortak nokta, insanın dünyada iken peşine düşüp değer verdiği ve hayatını ona göre şekillendirdiği şeylere göre hesaba çekilecek olmasıdır.[260]

Bir başka ayette ise kitabını sağdan alanların hesaba çekildikleri gün, "Gelin, kitabımı okuyun, çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum." (Hakka 69/19-20) diyecekleri ifade edilmektedir. Bu ayet müminlere, onların kıyamet gününe ve ahirete yakinen inandıkları ve bugün için hazırlık yaptıklarından dolayı hesaplarının kolay geçeceğini ve onlara en ufak bir haksızlığın yapılmayacağını beyan etmektedir. Ayette geçen "gelin kitabımı okuyun" ifadesi kişinin mutluluğuna işaret etmektedir. Çünkü kitabı sağından verilen kişi kurtulduğunu ve nimeti (cenneti) kazandığını anlar ve mutluluğunu açığa vurmak ister. Bir görüşe göre bunu ailesine ve yakınlarına söyler.[261]

İnşikâk suresinin konu ile ilgili ayeti hakkında Ebu Dâvud'dan (ö. 275/889) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

> Hz. Aişe (r.a.) birgün Hz. Peygambere Kur'ân'da bulunan en şiddetli ayeti bildiğini söylemiştir. Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye bu ayetin hangi ayet olduğunu sorunca o da: "Kim bir kötülük işlerse onunla cezalanır" (Nisa 4/123) cevabını vermiştir. Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye: 'Ey Aişe! Gerçekten mümine isabet eden bela ve ayağına batan diken, çirkin ameline karşılık olur. Ancak kim hesaba çekilirse azap görür.' cevabını vermiştir. Hz. Aişe ise "hesabı çok kolay bir şekilde görülecek" (İnşikâk

[254] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/655.
[255] Ebussuûd, *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 5/240.
[256] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*,7/4290.
[257] Ahmed b. Yusuf el-ma'rûfi bi's-Semîni'l-Halebî, *Ed-dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Hattâr, (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1993), 10/25.
[258] Abrurrahmân b.Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 1987), 8/9.
[259] İbni Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz*, 3/473.
[260] Hüseyin Çelik, "Kur'ân'da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 120.
[261] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*,11/6699

84/8) ayetini zikreder. Peygamberimiz ise bunun arz olduğunu kimin hesabında münakaşa olursa ona azap olunacağını söyler.[262]

Burada kolay hesap ile kastedilen; kulun inceden inceye hesaba çekilmesi değil amellerinin ortaya dökülmesidir. Amellerinin ortaya dökülmesi kul için kolay bir hesaptır. Çünkü kula işlediği amelleri niye yaptığına dair bir soru yoktur. Allah onlardan hesap sormadan günahlarını bağışlar ve onları cennete koyar. Bu şekilde hesap görenlerin, sevapları günahlarından çok olanlar olduğu da rivayet edilmiştir.[263]

Konu ile ilgili bazı ayetler kitabı sağdan verilen kişilerin ahiretteki durumları hakkında da bilgiler vermektedir. Hadîd suresinde "Mü'min erkeklerle mü'min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün…" (Hadîd 57/12) ifadeleri yer almaktadır. Buradaki "nur" ile kastedilen tevhid ve taat nurudur. Müminler kitaplarını ayette de ifade edildiği üzere bu iki yönden alacaktır. Bu iki yöndeki nur ise onların şiarı ve alameti kılınacaktır.[264] Yine o gün müminlerin yüzleri parıldayacak (Abese 80/38), yüzleri gülecek ve sevineceklerdir (Abese 80/39).

2.1.2.3.2. Kitabın Arkadan Verilmesi

Kur'ân'da kitabı sağdan verilen kimseler ve onların durumlarının bahsedildiği ayetlerin hemen akabinde kitabı soldan verilen kimseler zikredilmektedir. Bu kimselere Kur'ân'ın ifadesi ile ashâbu'ş-şimâl (Vâkıa 56/41) veya ashâbu'l-meş'emeh (Vâkıa 56/8, Beled 90/19) denmektedir.

Kitabın soldan verilmesi ile ilgili şu ayetleri zikretmek mümkündür:

"Kötülüğe batanlara gelince; ne mutsuz kimselerdir!" (Vâkiâ 56/9)

"Kitabı kendisine sol tarafından verilen kimse ise 'Keşke kitabım bana verilmeseydi.' der." (Hakka 69/25-26)

"Fakat kime kitabı arkasından verilirse, 'Helâk!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir." (İnşikâk 84/9-10)

---

[262] Ebu Davud, "Cenâiz", 3093.
[263] Necati Yeniel, Hüseyin Karapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme Şerhi*, (İstanbul: Şamil Yayınevi 1991), 11/450.
[264] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/436.

Zikredilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere kitabın soldan verilmesi pişmanlığa ve mutsuzluğa işaret etmektedir. Kitabı soldan verilen kimseler ile kastedilen; düşük makam sahipleri, uğursuz (bereketsiz) kimseler,[265] ateşe soldan atılacak kimselerdir.[266]

İnşikâk suresinde ise bu kimseler "kitabı arkadan verilen kimseler" olarak zikredilmektedir. Onların bu şekilde zikredilmesinin manası, ahirette onların sağ ellerinin boyunlarına zincirlenip sol ellerinin arkaya getirilerek kitabını sırt bölgesinden alması olarak yorumlanmıştır.[267] Bir başka yorum ise bu kişilerin dünyada iken Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, onları önemsemeyen ve gözardı eden, bir nevi onları arkalarına atan kimseler olduğu için onların kitaplarının arkalarından verileceğidir.[268] Bu ayet ve ayetin işaret ettiği yorumlar gösteriyor ki zikri geçen kimseler hesap gününde kötü bir muamele ile karşılaşacaklardır. Tıpkı dünyada iken onların mümileri aşağıladıkları gibi onlar da hesap gününde kitapları arkalarından verilerek aşağılanacaklardır.

2.1.2.4. Mîzan

Bu sürecin bir bölümünü ise mizan oluşturmaktadır. Sözlükte "tartma aleti, tartı, el kantarı"[269] anlamlarına gelen mizan, terim olarak ahirette sorgulanan insanın ceza ve mükafatı gerektiren amellerinin değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.[270] A'râf suresinin 8 inci ayetinde geçen ve mizan kelimesinin mastarı olan *el-vezn* "الوَزْنُ" kelimesi hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı alimlere göre vezn, kıyamet gününde kullar arasında verilecek hüküm anlamına gelirken müfessirlerin cumhuruna göre kulların amellerinin bir tartıda yani mizanda tartılmasıdır. Yine bu tartı işleminin keyfiyeti hakkında da görüş ayrılıkları vardır. Kimilerine göre sevapların ve günahların bulunduğu sayfalar tartılacaktır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre ise güzel ameller güzel surette, kötü ameller ise kötü surette getirilecek

[265] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/420.
[266] Ebussuûd, *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 8/55.
[267] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/620.
[268] Çelik, "Kur'ân'da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti", 121.
[269] İsfahânî, "vzn", 868.
[270] Süleyman Toprak, "Mîzân", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/211.

ve mizana konulacaktır. Böylece Allah o suretlere tartılmaya elverişli olacak şekilde bir ağırlık ve hafiflik yaratacaktır.[271]

Sonuç olarak ayetler bize kitabı sağdan verilen kişilerin müminler olduğunu ve o gün müminlerin herhangi bir zorluk ile karşılaşmayacaklarını bildirmektedir. Kişinin dünyada işlediği amellere göre ahiretteki vaziyeti belli olacaktır. Yine henüz sorgulama olmamışken mümin kimseler kendilerinde var olan bazı alametler ile inanmayan kimselerden ayrılacaktır. İnanmayan müşriklerin durumu ise pişmanlıktan öteye geçmeyecektir. Kıyametin ve ahiretin her safhasında dünyaya tekrar dönmeyi ya da yok olup gitmeyi isteyeceklerdir. Onlar da iken Hz. Peygamberle, Müslümanlarla, İslam dini ve onun getirdikleri ile alay etmeleri sebebiyle ahirette en alçaltıcı muameleye maruz kalacaklardır.

Devam eden süreçte bütün insanların amelleri mizandan tartılacak; hesaplarının sonucuna göre cezalandırılacak veya mükafatlandırılacaklardır. Buna göre kişinin ebedi olarak yaşayacağı ahiret hayatı başlayacaktır. Kıyametteki bu hesap işlemi ise uzun sürmeyecektir. Çünkü Allah, hesabı çok süratli olandır (el-Bakara 2/202).

2.2. AHİRET

İsrafil'in sura üflemesiyle başlayan kıyamet evreleri, kulların cennet ve cehenneme sevk edilmesiyle son bulacaktır. Bundan sonra kulların ebedi olarak yaşayacağı ahiret hayatı başlayacaktır. İnsan, dünyada işlemiş olduğu amellerinin karşılığını ahirette mutlaka bulacaktır. Buna göre Allah'ın kendisinden razı olduğu kullar iyilerle birlikte cennete (Fecr, 89/28-30) girecek, yeryüzünde fesat çıkarıp küfürde aşırı giden kimseler ise hem dünyada aşağılanmış bir hayat sürecek hem de ahirette kötülerle birlikte cehenneme gidecektir (Mâide, 5/32-33). Bu başlık altında İnşikak suresinin "elim bir azap" ve "kesilmez bir nimet" olarak ifade ettiği azap ve mükafat konuları işlenecektir.

Bu konulara geçmeden önce, hesap sonucunda cennete gidecek kimselerin cehenneme girip girmeyecekleri hususundaki tartışmaları zikretmek, konu bütünlüğünü sağlama açısından faydalı olacaktır. Nitekim müfessirler bu durum hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Meryem suresinin 71'inci ayetinde bu

[271] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/2870.

duruma ilişkin "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir" ifadeleri yer almaktadır. Ayette geçen *vâridühe* (وَارِدُهَا) lafzı, müfessirler tarafından farklı yorumlanmıştır. Bu lafız İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Hâlid b. Ma'dân (ö. 103/721), İbn Cüreyc'e (ö. 150/767) göre "girmek" manasındadır.[272] Ehl-i sünnetin cumhuru "onları cehenneme soktu" (Hûd 11/98), "eğer onlar gerçek ilahlar olsalardı oraya girmezlerdi" (Enbiyâ 21/99) "sonra sakınanları kurtarırız" (Meryem 19/72) ayetlerini delil göstererek bu görüşü kabul etmişlerdir. Nitekim Meryem suresinin 72'nci ayetinde[273] ifade edilen kurtuluş, ancak cehenneme girdikten sonra olur.[274] Yine bu görüşlerine Hz. Peygamberin, "Vürûd giriş demektir. Oraya (cehenneme) girmeyen iyi ve kötü hiç kimse kalmaz. Ancak ateş Hz. İbrahim'e (as) olduğu gibi mümine serin ve selamet olur ve ona, 'Gel ey mümin! Zira senin nurun benim alevimi söndürüyor' der"[275] hadisini delil gösterirler. Vürûdun dühûl (giriş) manasına geldiğini savunan başka bir görüşe göre ise ayette sadece kafirlerin cehenneme gireceği kastedilmiştir ve İbn Abbas'ın kıraati delil gösterilmiştir. Nitekim onun kıraatinde 71'nci ayet, "وَاِنْ مِنْهُمْ" yani "o (kafirlerden) oraya uğramayacak yoktur" şeklinde geçmektedir.[276]

Konu hakkında diğer bir görüşe göre vürûd "hazır olmak" manasına gelmektedir. Buna delil olarak "Medyen suyuna vardığında" (Kasas 28/23) ve "Onlar ondan uzaklaştırılmışlardır" (Enbiyâ 21/101) ayetleri delil gösterilir. Hasan el-Basri (ö. 110/728) ve Katâde'ye (ö. 117/735) göre ise vürûd sırat köprüsü üzerine gidiştir. Nitekim sırat cehennem üzerine kurulmuştur. Üzerinden geçiş esnasında cennetlikler kurtulur, cehennemlikler ise oraya atılırlar.[277] Mücahid'e (ö. 103/721) göre ise müminin vürûdu dünyada iken bedenine humma hastalığının dokunmasıdır.[278]

İbn Aşûr ise (ö. 1879-1973) bahsi geçen ayette iltifat söz sanatı olduğunu belirtmiştir. İltifat; bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslup bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla

---

[272] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîru'l-Kur'ân, 4/188.*
[273] "Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız." (Meryem 19/72)
[274] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 2/347.
[275] Ahmed b. Hanbel 22/396 (14520)
[276] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 2/347.
[277] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/33; İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz,* 4/27.
[278] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 16/123.

yapılır.[279] Ayette geçen siz (كُمْ) zamiri, "onları (kâfirleri) toplayacağız", "onları hazır bulunduracağız" (Meryem 19/68) ifadelerindeki "onlar" zamirine uygun düşmemektedir. Burada hitap edilen kitle değişmeksizin gâip sîgadan muhatabap sîgaya geçiş yapılmıştır. Yani "siz" zamiriyle tüm insanlar kastedilmemiş; önceki ayetlerde olduğu gibi kafirler kastedilmiştir. Yine İbn Aşûr vürûd kelimesinin anlamının uğramak olduğunu ifade etmiştir. Surenin 72'nci ayetinde geçen "sonra sakınanları kurtardık" (Meryem 19/72) ifadesi ise "müminleri cehenneme uğramaktan kurtardık" manasındadır.[280]

Ayete yapılan yorumlardan anlaşılacağı üzere insanlar hesaba çekildikten sonra cennetle müjdelenen kimseler hiçbir şekilde azaba uğratılmayacaktır. Cehenneme uğradıkları takdirde ateş onlara Hz. İbrahim'e (as) olduğu gibi serin ve esenlik olacaktır. Dolayısıyla İnşikâk suresinin 25'inci ayetinde müminlerin azaptan istisna edilmesi bu şekilde de anlaşılabilir. İnkârcıları ise acı veren bir azap beklemektedir.

2.2.1. Azap

İnşikâk suresinde yer alan "فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ" "Öyle ise sen onlara elem dolu bir azabı müjdele!" (İnşikâk 84/24) ayeti, müşrikleri ahirette büyük bir azabın beklediğine işaret etmektedir. Bu azabın meydana geleceği yer ise cehennemdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş yedi ayetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan ziyade kâfirlerin, zalimlerin, münafıkların, gerçeğe boyun eğmeyenlerin, dünyada şeytanı dost edinenlerin, Allah'a ortak koşanların azap görecekleri ve ebedi olarak kalacakları yer olarak tasvir edilir. Söz konusu ayetlerin birçoğunda cehennem lafzı "mesvâ, me'vâ" şeklinde mekana işaret edilerek veya "azâb-ü cehennem, nâr-ü cehennem" terkipleriyle kullanılmıştır.[281] Bununla beraber Kur'ân'da cehennemi ifade eden birçok lafız bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; "alevi ve ısı derecesi yüksek ateş" anlamına gelen cahîm (Mâide 5/10), "yukarıdan aşağıya düşmek" anlamana gelen hâviye (Kâria 101/9-11), "kırmak, ufalayıp tahrip etmek" anlamına gelen hutame (Hümeze 104/4-7), "halis ateş" anlamına gelen lezâ (Meâric 70/15-16), "tutuşturmak, alevlendirmek" anlamına

[279] İsmail Durmuş, "İltifât", *DİA,* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/152.
[280] İbni Aşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 16/70-71.
[281] Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/227.

gelen saîr (Nisâ 3/10), "şiddetli bir ısı ile kavurmak" anlamına gelen sakar (Müddesir 74/28-29) lafızlarıdır.

Müşrikleri ve onların akibetlerini konu edinen ayetler incelendiğinde *azâb* (عَذَاب) lafzı önem arzetmektedir. Nitekim Kur'ân, müşriklerle mücadele ederken sık sık bu lafzı kullanarak hem onları terbiye etmeyi murat etmiş, hem de onlara ahiretteki durumları hakkında haberler vermiştir. Yine Kur'ân, cehennemdeki azabın şiddet ve dehşetine dikkat çekmek için bu lafzı bir takım sıfatlarla vasıflayarak, nitelik ve niceliği hakkında bazı ipuçları vermiştir. Büyük bir azap (Bakara 2/7), azabın en kötüsü (Bakara 2/49), azabın en şiddetlisi (Bakara 2/75), alçaltıcı azap (2/90), cehennem azabı (bakara 2/26), şiddetli azap (Âli İmrân 3/4), yakıcı azap (Ali İmrân 3/181), sürekli bir azap (Mâide 5/37), kuşatıcı bir günün azabı (Hûd 11/84), kısır bir günün azabı (Hac 22/55), sert bir azap (İbrahim 14/17) gibi terkipler Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde yer almaktadır. İnşikâk suresinde ise bu kullanım "elem veren azap" şeklindedir.

Kur'ân'da azabın, farklı sıfatlarla vasıflandırılmasının diğer bir yönü ise suç ve ceza dengesini gözetmektir. Nasıl ki cennet ehli, amellerinin karşılığında derece derece mükafatlandırılacağı gibi cehennem ehli de dünyada işlediği fiillere göre azap görecektir. Dolayısıyla suçun durumuna göre bir azap ifadesi benimsenmiştir.[282]

Bütüncül bir şekilde bakıldığında Kur'ân, bir yandan müşrikleri azap ile tehdit ederken diğer yandan bu azabın çeşitliliği hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Kur'ân'ın verdiği bu bilgiler ışığında cehennem ehline verilecek cezanın, fiziki ve psikolojik boyutta olacağı söylenebilir. Bu noktada alevli ateş (Nîsâ 4/10), cehennemdeki azabın fiziki boyuta işaret eden en önemli unsurlarından biridir. İlgili ayetlerin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, yakıtı insanlar ve yanma özelliği bulunan taşlar olan (Bakara 2/24) bu ateş; alevlenen, vücudu saran, bedeni pişirip parçalayan, sönmeye yüz tuttukça tekrar tutuşturulan ve iç organlara kadar nüfuz eden bir ateştir.[283] Bununla beraber bazı ayetler bahsi geçen bu ateşin kıvılcımlarının saray büyüklüğünde olduğunu, şekil olarak ise kızıl develere benzediği ifade etmektedir (Mürselât 77/32-33). Ateşin zikredilen tüm özellikleri dikkate

[282] Osman Alpaslan, *Fahreddîn Râzî'ye Göre İlâhî Azap,* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 108.
[283] Suat Kelkitli, *Kur'an'da Azap Kavramı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 142.

alındığında, insan vücudu gibi narin bir cismin, böyle bir şeyle ölmeden ve tükenmeden azap görmesinin tasavvuru bile dehşet vericidir.[284]

Kur'ân, bizlere bu azabın gerçekleşeceği yer olan cehennemin fiziki yapısı hakkında da bir takım bilgiler vermektedir. Buna göre cehennem ehli olan kâfir ve âsilerin kalacakları yer, bir hapishaneneye benzetilmiştir (İsrâ, 17/8). Bu yeraltı hapishanesi, birçok tabakalara bölünmüştür (Nisâ, 4/145). Bu mekânın, her biri belirli bir gruba ayrılmış olmak üzere, yedi kapısı vardır (Hicr, 15/44). Buranın bekçileri, çok sert olan meleklerdir (Tahrîm, 66/6; Müddessir, 74/30-31). Uzaktan bakıldığında homurtusu ve uğuldaması duyulmaktadır (Furkân 25/12).

Cehennemde suçlulara muamele de sert bir şekilde olacaktır. Günahkârlar kıskıvrak olarak (Furkân 25/13; Fecr 89/26), boyunlarında bukağılar olduğu halde (Ra'd 13/5; Nûr 24/33), alınlarından ve ayaklarından tutulup (Rahmân 55/41), uzun zincirlere vurularak (Mü'min 40/71; Hâkka, 69/32), itilip kakılarak (Tûr 51/13), yüz üstü sürüklenirler (İsrâ 17/97; Furkân 25/34) ve yüz üstü ateşe (Neml 27/90), hem de sıkışık bir yere (Furkân 25/13) atılırlar. Sıkıntı ve acı sebebiyle kendilerinden geçecek olan suçlular, kaçmaya teşebbüs ettikleri her seferde demirden kamçılarla dövülerek ateşin ortasına itilirler (Hac 22/9; Secde 32/20). Ateşten bir döşeğe yatırılıp, yine ateşten örtülere bürünürler (Â'raf 7/41) ve ateş tarafından tamamen kuşatılırlar (Kehf 18/29). Bu öylesine bir alevdir ki, onların yüzlerini bürüyecek (İbrahim 14/50; Mü'minun, 23/104), derilerini ve parmaklarını söküp alacak, istisnasız olarak her yeri yakacak (Meâric 70/16), kasıp kavuracak (Müddessir, 74/28), kömüre çevirecektir (Müddessir 74/29).

Cehennem ateşinin etkisi bu kadarla da kalmayacaktır. Ruhları ve gönülleri saracaktır (Hümeze, 104/7). Bu kimseler cezanın hafifletilmesi (Mü'minun, 23/107; Nisâ, 4/145) veya bu işin artık bitirilmesi dileğiyle feryat edecekler (Fâtır, 35/37), fakat bu çabalar boşuna olacak, bitmeyen bir azap içinde derileri yenilenecek (Nisâ, 4/56), tekrar feci inilti ve solumalarla başbaşa kalacaklardır. Derken kaynar suya sürülecekler (Mü'min, 40/71-72; Râhmân, 55/48), tepelerinden kaynar sular dökülecektir (Hac, 22/19-20; Dûhân, 44/48).

Fiziki azabın devamı olarak Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde cehennem ehlinin açlık ve susuzluklarını hiçbir şeyle gideremeyeceklerinden (Nebe 78/24; A'lâ 87/5),

[284] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/89-90.

onların su istekleri geri çevrileceğinden (A'raf 7/50), zakkum yiyeceklerinden (Saffât 37/62–66), kaynar (Saffât 37/67) ve bağırsakları parçalayan irin (Hâkka 69/36) ve boğazdan geçmeyen irinli su içeceklerinden de (İbrahim 14/16–17) bahsedilmektedir.

Kur'ân, cehennem azabının dünyadakinden farklı olarak ebedi olacağına da işaret etmektedir. Nitekim dünyada herhangi bir yaralanma, baş ağrısı vb. acı veren durumlarda, birtakım müdahaleler veya bazı ilaçlarlar vasıtasıyla bu acı, tedavi edilebilmektedir. Kanser gibi hastalıkların veya ölümcül olan yaralanmaların verdiği acı ve kedere karşı bile insan bedeni zamanla bu acıya alışmakta ve duyarsız hale gelmektedir. Alışmasa dahi ölümle birlikte bu acı ve keder son bulabilmektedir. Fakat cehennemde böyle bir durum söz konusu değildir.[285] "Öldürülmezler ki ölsünler." (Fatır 35/36) ayeti cehennem azabının daimi olduğuna işaret etmektedir.

Cehennem azabının bir diğer çeşidi ise psikolojik azaptır. Bu azap şekli de şuçlunun ruhunu derin bir şekilde etkileyecektir. Şöyle ki fiziki azaba maruz kalmış şuçlular sürekli bir çıkış kapısı arayacaklar ve Allah'tan bu azabı kendilerinden kaldırmasını isteyeceklerdir. Buna karşılık Kur'ân'da, Allah'ın onlarla konuşmayacağı (Âl-i İmrân 3/77) ve yüzlerine bakmayacağı ifade edilmektedir. (Bakara, 2/174). Bunula beraber taptıkları putlar da onları yalnız bırakacaktır (En'âm 6/94). Böylece onlar unutulacak (Ankebut 29/23) ve Allah'ın rahmetinden de ümit keseceklerdir (A'raf 7/51). Dolayısıyla cehennem ehlinin maruz kaldığı bu durum onlarda hayal kırıklığı meydana getirecek ve sonsuz bir azapla karşı karşıya gelmenin pişmanlığını ve mahcubiyetini yaşayacaklardır.[286]

Yunus suresinin 27'inci ayetinin tefsirinde Elmalılı, kötü işler yapmış olanları bir zilletin kaplayacağını, sadece yüzlerini değil her taraflarını saran bir rezillik içerisinde olacaklarını bildirmektedir. Onları Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir güç olmadığı gibi, onlar için ne bir dost ne de bir yardımcı olacaktır. Hatta onlar öyle hor ve hakir olacaklardır ki kimse onlar hakkında Allah'a kurtuluş ricasında bile bulunmayacaktır. Onların yüzü, umutsuzluktan, acıdan, utanç ve rezillikten kapkara kesilecektir.[287]

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere, müşriklerin dünyada iken yalanladıkları (Mutaffifîn 83/17) ve alaylı bir şekilde acele olarak istedikleri azap (Ankebût 29/53),

[285] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/5492.
[286] Alpaslan, *Fahreddîn Râzî'ye Göre İlâhî Azap*, 112.
[287] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/45.

genel olarak elem, keder, eziyet gibi manaları ifade etmektedir. Gerek fiziki gerek psikolojik olarak bir canlının tahammül sınırlarını zorlayan bu azap, ahirette, dur durak bilmeden devam edecektir. Bir şuçluya nasıl muamele edilmesi gerekiyorsa müşriklere de o şekilde muamele edilecek ve hiçbir istekleri kabul edilmeyecektir. Buna karşılık inananlar, cennete girecek ve sonsuz nimetlerle mükafatlandırılacaklardır.

2.2.2. Mükafat

İnşikâk suresinde yer alan "اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ" "Ancak iman edip de sâlih ameller işleyenler başka. Onlar için, bitmez tükenmez bir mükâfat vardır." (İnşikâk 84/25) ayeti dünyada ilahi emre uyup Allah'ı razı etmek için gayret eden kimselerin, ahirette tükenmeyen nimetlerle mükafatlandırılacağını ifade etmektedir. Bu kimselerin ahiretteki ebedi kalacağı yer ise cennettir.

Cennet, "örtmek, gizlemek" anlamındaki "C-N-N" kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe"[288] manasına gelmektedir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.[289] Dolayısıyla İslâm terminolojisinde, ebedî saadetle ilgili vaatler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir.[290] Bununla beraber Kur'ân'da cennet lafzı için farklı isimler kullanılmıştır. Bunlardan en önemlileri; cennetü'n-naîm (Mâide 5/65), cennât-ü adn (Tevbe /972), cennât-ü firdevs (Kehf 18/107), dârü's-selâm (Enâm 6/127), dârü'l-mukâme (ebedî ikamet edilecek yurt) (Fâtır 35/35), dârü'l-âhire (âhiret yurdu) (Bakara 2/94), âkıbetü'd-dâr (Enâm 5/135), ukbe'd-dâr (dâr-ı dünyanın sonu) (Ra'd 13/22) isimleridir.

Cennette maddi ve manevi iki türlü nimetten bahsetmek mümkündür. İnşikak suresi ve Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde zikri geçen alan "bitmez tükenmez mükâfat", "Allah'ın dilediğini hesapsız rızıklandırır" (Bakara 2/212), "büyük bir ikram" (Şûrâ 42/22), "devamlı nimet" (Tevbe 9/21) gibi ifadeler ahiretteki maddi nimetlere işaret

[288] İsfahânî, "cnn", 203.
[289] M. Süreyya Şahin, "Cennet", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/374.
[290] Bekir Topalaoğlu, "Cennet", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/376.

etmektedir. Bunlar ise tıpkı dünyadaki gibi yiyecekler, içecekler, giyecekler, eş ve hizmetçiler, köşk ve saraylar, nehirler vb. gibi nimetlerdir.

Kur'ân'da, cennet meyvelerinin çeşitli ve bol bol olduğundan (Tûr 52/22), dünyadaki gibi iklim farklılıklarından dolayı kesinti[291] ve engellemeye (Vâkiâ 56/33) uğramayacağından bahsedilmektedir. Söz konusu meyvelerin çift çift olacağı (Rahman 55/68) ve dileyenin bu nimetlere kolay bir şekilde ulaşacağı (Hakka 69/23) ifade edilmektedir.

Dünyada yemekle beraber arzu edilen olgulardan en önemlisi içeceklerdir. Kur'ân'ın indiği coğrafya da dikkate alındığında, inanları teşvik etmek için, cennette türlü türlü içeceklerin mevcudiyetinden bahsedilmiştir. Bu içecekler dünyadakilerden farklı özelliklere sahiptir. Tatlılık ve lezzet bakımından en üst seviyededir. Ne kadar içilirse içilsin karında herhangi rahatsızlığa sebep olmaz. Dünyadaki içecekler gibi idrara dönüşmez. Misk kokan tere dönüşür ve sahibini de bu şekilde temizler.[292]

Cennette, farklı içeceklerden meydana gelen su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmaklarından (Muhammed 47/15) bahsedilmektedir. Elmalılı cennette zikredilen bu dört nehre ait özellikleri, dünyadaki su, süt, şarap ve bala kıyaslayarak açıklamaktadır: Cennetliklere verilen sudan ırmaklarda, dünyadaki gibi bozulma, bayatlama, kokma gibi kötü özellikler meydana gelmeyecektir. Onlara verilen sütten ırmaklar, dünyadaki sütler gibi kokmayacak, ekşimeyecek ve kesilmeyecektir. Onlara verilen şaraptan ırmaklar, dünyadaki gibi sarhoş etmeyecek, aklı örtmeyecek, günahı ve vebali olmayacaktır. Yine onlara verilen baldan ırmaklar, saf ve süzme olacaktır. İçerisinde mumu ve posası olmayacaktır. Tüm bunlar Allah'ın razı olduğu ve bağışladığı kullarına ikramı olacaktır.[293]

Kur'an'da cennet sularının çeşitliliği kapsamında; *Kevser* (Kevser 108/1), *nehir/enhâr* (Nisâ 4/57; Bakara 2/25), *ayn/uyûn* (Hıcr 15/45; Sâffât 37/45), *meskûb* (Vâkıa 56/31), kâfûr (İnsân, 76/5), zencebîl (İnsân 76/17), selsebîl (İnsân 76/18), *tesnîm* (Mutaffifin 83/27), *meîn* (Vâkıa 56/18; Mülk 67/30) ve *şerâb* (Nahl 16/10) isimlerini saymak mümkündür. Bu suların vasıfları ise; *rahîk* (Mutaffifin 83/25), *dihâk* (Nebe' 78/34), *lezzet* (Saffât 37/46), *hamr* (Muhammed 47/15), *feccera* (Yâsîn

[291] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve takâiku't-te'vîl,* 3/423.
[292] Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver,* 8/274.
[293] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 7/374.

36/34), *tecrî* (Bakara 2/25) ve *neddâhatân* (Rahmân 55/66) kelimeleri ile ifade edilmektedir.[294]

Cennetteki bir diğer nimet ise giyinme hususundadır. Nitekim insan nefsi daima güzel giyinmeyi arzulamaktadır. Yoksulluk, hayat şartları, dini hükümler gibi sebepler dünyada iken insanın bu arzusuna ket vurabilmektedir. Cennette kişinin dilediği her şey olacağı için böyle bir engelleme söz konusu değildir. Dahası güzel giyinmenin bir tamamlayıcısı olan takılar, süsler ve aksesuarlarda cennette vaat edilen unsurlar arasındadır.[295]

Allah Kur'ân'da, "Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır…" (Rahmân 55/76) âyetiyle, cennet ehlinin elbiselerinin ince ve kalın ipeklerden olacağını bildirmiştir. Elbiselerin yeşil renkte olması hakkında ise farklı yorumlar yapılmıştır. Âlûsî'ye göre yeşil renk, renklerin en güzelidir. Nefis diğer renklere kıyasla yeşil ile daha çok mutlu olur. Su, yeşil renk ve güzel yüz hüznü gideren unsurlardandır. Bununla beraber ayette yeşil renk temsilen söylenmiştir. Çünkü cennette nefislerin ve gözlerin arzuladığı şeyler olacaktır. Dolayısıyla onların giyecekleri sadece yeşil renkle sınırlı değildir.[296] Yine onlar altın (Kehf 18/31), gümüş (İnsân 76/21) ve inciden (Hac 22/23) bileziklerle süsleneceklerdir.

Cennette insana verilecek nimetlerden bir diğeri ise eşler ve hizmetçilerdir. Nitekim Allah insanı erkek ve kadın olmak üzere iki eş olarak yaratmıştır (Hucurât 49/13). İnsan da bu fıtrata binaen, dünyada iken, kendisiyle mutlu olmayı arzu ettiği kişilerle evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı murat etmiştir. İnsanın bu istek ve arzusu ahirette de var olacaktır. Dolayısıyla Kur'ân'da cennet ehlinin, atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber (Ra'd 13/23), sevinç ve mutluluk içinde cennete (Zuhruf 43/70) girecekleri ve eşleriyle birlikte gölgelerde, koltuklara yaslanarak (Ankebût 36/56) keyif sürecekleri bildirilmiştir. Yine Kur'anda cennet hizmetçileri için "gılman" ve "vildan" ifadeleri kullanılmıştır. Bu hizmetçilerin ölümsüz (Vâkıa 56/17), sedefler içinde gizlenmiş inci gibi (Tûr 52/74) ve genç (İnsan 76/19) olduklarından bahsedilmektedir. Bu hizmetçiler, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş

[294] Bu konuda bk. İlhami Günay, "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 14/3, (2014), 111-126.
[295] Süleyman Kaplan, *Fahreddin Râzî'nin Tefsîr-İ Kebîr'inde Cennet Cehennem Tasvirleri*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 56.
[296] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/270-271.

sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar (Vâkıa 56/18-21).

Kur'ân'da cennetliklerin maddi nimetlerin yanı sıra birtakım manevi nimetlerle de müjdelendiği ifade edilmektedir. Buna göre cennette, dünyadaki gibi insanı sıkıntıya sokan korku ve üzüntü gibi olumsuz hasletler bulunmayacaktır. Çünkü insana doğar doğmaz verilen en önemli duygulardan biri korkudur. İnsanın kendi beyninde oluşturduğu keder ve üzüntü zamanla yerini korkuya bırakmaktadır. Bu ise insan için istenilmeyen bir durumdur. Halbuki insanın ana gayesi dünya mutlu ve huzurlu bir hayata sahip olmaktır. Mümin kimse ise hem bu dünyada hemde ahirette mutlu olmayı hedefler ve yaşantısını buna göre düzenler.[297] Dolayısıyla "Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz." (A'râf 7/49) ayetinde müjdelen korku ve üzüntüden uzak olma durumu, müminin bu gayretinin karşılığıdır.

Müminlere müjdelenen bir diğer manevi nimet ise Allah'ın mümin kullarından razı olacağıdır. Kur'ân'da Allah'ın kulundan razı olması, büyük kurtuluş (Mâide 5/119) olarak ifade edilmiş; böyle kulların iyilerle birlikte cennete gireceğinden (Fecr 89/29) bahsedilmiştir. Buna göre kulun, Allah'ın lütfu ve rızası ile kavuştuğu zaman dilimi, gönüllerin aradığı en büyük kavuşma zevkidir. Bu rızanın üzerinde ne bir istek ne de bir zevk tasavvur olabilir.[298] Bu da ancak cennette mümkün olacaktır.

Sonuç olarak zikri geçen ayetler İnşikak suresinde ifade edilen "bitmez, tükenmez nimetler" lafızlarını açıklar mahiyettedir. Buna göre müminler dünyadaki salih amellerine karşılık ahirette misliyle mükâfatlandırılacaklardır. Cennette ebedi olarak, sonsuz nimetlerle, korku ve üzüntü olmaksızın yaşayacaklardır. Bahsi geçen tüm bu güzellikler insanın kalbini okşamakta ve onu Allah'ın razı olacağı bir kul olma yolunda teşvik etmektedir. Şu da unutulmamalıdır ki tasvir edilen bu nimetlerin mahiyetini yalnız Allah bilmektedir. Kula düşen görev Allah'ın rızasına talip olmak ve bu doğrultuda bir hayat yaşamaktır.

Ahirette cennete ve cehenneme giden kulların karşılaşacakları muamele ve ebedi olarak yaşayacakları ortam anlattıklarımız doğrultusundadır. Buna göre

[297] Nurdoğan Türk, "Kur'ân Işığında Korku ve Etkileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 146.
[298] Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili,* 3/541.

cennetlikler bitmez tükenmez nimetler içinde sefa ve refah içinde yaşarken, cehennemlikler karşılaşacakları azap sebebiyle derin bir pişmanlık içende olacaktır. Bu noktada İnşikâk suresinde cehennemliklerin kimler olduğu ve onları bu sonuca götüren amillere değinilmiştir.

2.3. MÜŞRİKLER

Sözlükte "karışmak, ortak olmak" ve "ortaklık" anlamına gelen şirk kelimesi küfür demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerîk denir.[299] Kur'ân'da şirk ve şirk ile ilgili kavramlar birçok yerde geçmektedir. Buna karşılık Kur'an'da tevhid inancı da birçok âyette açıkça ifade edilmiştir. birçok ayette herhangi bir varlığın, O'nun ulûhiyyetine ortak koşulmaması (Lokmân 31/13), sadece O'na kulluk edilmesi ve O'ndan yardım istenmesi (Fâtiha 1/5) emredilmektedir. Bütün bu ayetlerin arka planı incelendiğinde müşriklerin Allah'a melekleri ve elleriyle yaptıkları putları ortak koştukları görülmektedir.[300]

Mekke'de inen sureler, tevhid, nübüvvet ve ahiret hususunda müşriklerle mücadeleyi esas aldığı için Mekkî surelerde müşriklere daha fazla yer verildiği görülmektedir. İnşikâk suresinde de durum böyledir. Surenin ilgili ayetleri bu kimselerin öncelikli olararak ahiretteki hallerine, daha sonra ise ahirette bu hale düşmelerine sebep olan dünyadaki yaşantılarına ve davranışlarına işaret etmektedir.

2.3.1. Müşriklerin Ahiretteki Durumları

İnşikâk suresinin 11. ve 12'nci ayetleride ifade edildiği üzere müşrikler, hesapları bittikten sonra ateşe atılıp, yardım dilerler. Bu ayetler onların ahiretteki durumlarına işaret etmektedir. Nitekim onlara defterleri arkalarından verildiğinde onları pişmanlık kaplayacaktır. Çünkü yalanladıkları kıyametin, hesabın gerçek olduğunu anladıkları gibi önceleri Allah'tan acele olarak istedikleri azabın varlığını da o an yakinen bileceklerdir. Kur'ân onların o günkü halinden, "elleri boyunlarına

[299] İbn Manzûr, "şrk" *Lisânü'l-Arab*, 5/94-95.
[300] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk" *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 39/195.

bağlanmış, çatılmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada, yok olup gitmeyi isterler" (Furkân 25/13) ayetiyle haber vermektedir. Onların bu isteklerine karşılık "Bugün bir kere yok olmayı istemeyin, birçok kere yok olmayı isteyin!" (Furkân 25/14) cevabı verilir. İbn Abbas onların bu durumunu mızraktaki dip demirinin tahta parçasını sıkmasına benzetmiştir. Yani o gün onlara her yer dar gelecektir. Yine onlar o günde elleri boyunlarına kelepçelenmiş vaziyettedir. Bir görüşe göre ise her bir kafirle şeytan aynı zincire bağlanmıştır.[301]

Müşrikeleri o gün derin bir pişmanlık saracaktır. "Keşke" lafzını birbiri ardınca tekrarlayacaklardır. Kitapları kendilerine verilince; "Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim. Keşke ölüm her şeyi bitirseydi." (Hakka 69/25-27) diyerek pişmanlıklarını ifade edeceklerdir.

Müşrikler, dünyada iken mal ve saltanatlarına güvenirler ve bunlarla övünürlerdi. Yine bunlarla İslam'a karşı topyekün mücadele ederlerdi. Rivayete göre Velîd b. Muğire (ö. 1/622) birgün Hz. Peygamberin vaazını dinleyerek İslam'a ısınmış Hz. Peygamber de onun iman edeceğine ümit bağlamıştı. Sonra müşriklerden biri ona, "Babalarının dinini nasıl bırakırsın? Çabuk dinine dön ve o dinde kalıcı ol. Bana şu kadar mal vermen karşılığında ahirette korktuğun herşeyi ben üstlenirim." deyince Velîd onunla anlaştı ve Müslüman olmaktan vazgeçti.[302] Görüldüğü üzere rivayet, müşriklerin ahiret inancı olmadığına ve ataların dinine önem verdiklerine işaret etmektedir. Fakat her ne olursa olsun hesap gününde hiçbir kimseye malı fayda saylamayacak, saltanatı yok olup gidecektir. (Hakka 69/28-29)

Kur'ân, İslam'a girdikten sonra arkadaşının baskısıyla dinden dönen Ukbe ibni Muayt (ö. 2/624) adında kimsenin[303] hesap gününde çaresizlik içinde olacağını ve ellerini ısırıp; "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim! Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir." (Furkân 25/27-29) diyeceğini haber vermektedir.

Bolluk ve darlığın bir imtihan olduğunu unutan, mirası hak gözetmeden yiyen, malı aşırı bir iştahla seven, yetime iyilikte bulunmayan, yoksulu doyurmayan,

[301] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/5025; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl",* 2/527.
[302] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/395.
[303] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl",* 2/534.

bunun yerine azgınlık edip fesat çıkaran müşrikler[304] hesap gününde: "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" (Fecr 89/24) diyerek dünya hayatını hatırlayacaktır. Çünkü bu hale düşmelerine neden olan hal ve hareketleri dünyada iken yapmışlardır.

2.3.2. Müşriklerin Dünyadaki Durumları

Müşriklerin ahirette bu hale düşmelerine etki eden faktörler İnşikâk suresinde şu şekilde zikredilmiştir:

اِنَّهُ كَانَ فِي اَهْلِهٖ مَسْرُورًا ﴿13﴾ اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿14﴾

13. Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi.

14. Çünkü o hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sanırdı. (İnşikâk 84/13-14)

İlgili ayetler, surenin nüzul sebebi ile beraber değerlendirildiğinde, ayetlerin Mekke'li müşriklerden bahsettiği açık bir gerçektir. Bu bağlamda ayetler, müşriklerin dünyada iken Hz. Peygambere ve Müslümanlara yönelik tavırlarına işaret etmektedir.

Müşrikler risalet yıllarında Hz. Peygamberle ve Müslümanlarla alay etmeyi adet haline getirmişlerdi. Ellerine geçen her fırsatta Hz. Peygamberi itibarsızlaştırmaya çalışarak Müslümanların akıllarını çelmeye çalışırlardı. Hz. Peygamber hakkında; "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı veya kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya!" (Furkân 25/7-8) diyerek onun nübüvveti ile alay ederlerdi. Sonra Müslümanlara dönüp onların büyülenmiş bir adama inandıklarını dile getirirlerdi (Furkân 25/8).

Müşrikler ahiret ile ilgili konularda da alaycı tavırlar sergilerdi. Şöyle ki Hz. Peygamber müminlere zaman zaman cenneti müjdelerdi. Müşrikler de kendilerine vaat edilen azabı Hz. Peygamberden acele olarak isterlerdi (Hac 22/47). Bazen de alay yollu olarak "Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver." (Sâd 38/16) gibi ifadeler kullanırlardı.[305]

[304] Kutub, *Fizılâli'l-Kur'ân*, 6/3906.
[305] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/147.

Müşrikler Hz. Peygambere olduğu gibi Müslümanlara karşı da bu alaycı tavırlarını sergilerlerdi. Nitekim müşriklerin önde gelenlerinden Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, As b. Vâil gibi kimseler fakir Müslümanlarla sürekli alay ederdi. Yine onlar kusur isnadı ve ayıplama kastıyla birbirlerine göz ucuyla müminleri işaret ederdi. Bir rivayete göre içlerinde Hz. Ali'nin (r.a.) bulunduğu Müslümanlardan bir gurup, müşriklerin yanına gelmişti. Münafıklar onlarla alay edip gülmüşler ve Hz. Ali'yi kastederek; "Şu dazlak kafalıyı görmüyor musunuz?" demişlerdi. Bunun üzerine ise "Müminler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı." (Mutaffifîn 83/30) ayeti inmiştir.[306]

Hz. Muhammed'in getirdiği İslam davasını ve Müslümanları alaya alarak küçümseyen bu kimselere "Mustehziûn (alay edenler)" denmektedir. Mustehziûn diye adlandırılan bu kişilerden bazıları şunlardır: Ebû Cehil, Velid b. Muğire el-Mahzûmî, Nubeyh b. Haccac, Münebbih b. Haccac, Âs b. Vâil es-Sehmî, Ubey b. Halef, Ukbe b. Ebû Muayt, Abdullah b. Ebi Umeyye, Utbe b Rebia', Uteybe b. Rebia', Ebû'l-Bahteri b. Hişam, Haris b. Amr, Mahreme b. Amr b. Nevfel, Mahreme b. Nevfel, Hişam b. Amr, Ebû Süfyan b. Harb, Sehl b. Amr, Umeyr b. Vehb b. Halef, Haris b. Kays, Adiy b. Kays, Amir b. Halid el-Cumâhî, Nadr b. Haris, Zem'a b. Esved, Mut'im b. Adiy, Kard b. Abdi Amr b. Nevfel, Ahnes b. Şerik, Huveytib b. Abdi'l-Uzza, Umeyye b. Halef.[307]

Zikri geçen bu kimseler ve diğer müşrikler ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı. (Vâkıa 83/30). İnşikâk suresinde geçen "çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi" ifadeleri müşriklerin bu hallerine işaret etmektedir. Yine ayetin tefsiri ile ilgili olarak Âlûsî şu ifadeleri kullanmıştır: "O müşrikler dünyada sevinçli ve şımarık kimselerdi. Ahireti aklına getirmezler ve akibetlerini düşünmezlerdi. Dünyada sahip olduğu malına ve haline önem vererek hüzünlenmezlerdi."[308]

---

[306] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/710.
[307] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şihate, (Beyrut: Müessetü't-târihi'l-Arabiyye, 2002), 1/549-550 akt. Ali Yılmaz, "Mekkeli Müşriklerin hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019/1), 85.
[308] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/81.

Esasen müşriklerin, İslam gelmeden önce, Allah'ı, "Allah" ismiyle tanıyıp inandıklarını, yapılan çalışmalar bizlere göstermektedir.[309] Bununla beraber ayetler ve ayetlere yapılan yorumlar müşriklerin ahireti tamamen inkâr ettiklerine işaret etmektedir. Onlara göre kıyamet, yeniden diriliş, hesap, amel defteri gibi kıyamet ve ahireti ifade eden kavramlar, müminlerle alay etmek için kullandıkları bir vasıta olmaktan ileri gidememiştir. Gerçek hayat sadece dünyada yaşadıkları hayattır. Onların bu düşüncelerini "Çünkü o hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sanırdı." (İnşikâk 84/14) ayeti açıkça ortaya koymaktadır.

Surenin devamında müşriklerin dünyadaki hal ve hareketlerinden şu ayetlerle haber verilmiştir:

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿20﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿21﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿22﴾

20. Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?

21. Onlara Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar.

22. Daha doğrusu, inkâr edenler (Kur'ân'ı) yalanlıyorlar. (İnşikak 84/20-22.)

Bu ayetlerin yemin ifade eden ayetlerden hemen sonra gelmesi, müşriklerin iman etmeme hususundaki inatlarını ve aşırılıklarını net olarak ortaya koymaktadır. Müşriklerin bu durumu, onları, Hz. Peygamberden akla hayale gelmeyen deliller istemelerine götürüyordu. Onlar iman etmemek için sürekli bahaneler uyduruyorlar ve Hz. Peygamberden, açma zahmetine bile katlanmaksızın içlerinde "falanca kuluma (Muhammed'e) uy!" emrinin yazılı olduğu sayfalar istiyorlardı (Müddesir 74/52). Bu sayfalar getirilmedikçe iman etmeyeceklerini beyan ediyorlardı. Yine onlar Hz. Peygamberin göğe çıkmasını (İsra 17/93), gökten onlara cehennemden kurtuluş belgelerini getirmesini, sabah kalktıklarında bu belgeleri başlarının ucunda görmek istediklerini, aksi takdirde göğe çıktığına dahi inanmayacaklarını söylüyorlardı.[310]

Mekke müşriklerinin bu şekilde davranmalarında onların, atalarından gördükleri adetlerinden vazgeçmek istememeleri, nübüvvet için Hz. Peygamberi layık görmemeleri, içinde bulundukları bolluk ve refahtan mahrum olma endişeleri, yine dînî ve ticari imtiyazlarını kaybetme korkuları, toplumdaki itibarlarını kaybetme

[309] Bu konuda bk., Mevlüt Güngör, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret inancı", *Dini Araştırmalar,* 8/23 (t.y.), 26.
[310] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/569.

endişeleri gibi sebeplere dayanarak Hz. Peygambere, dolayısıyla İslam'a iman etmedikleri görülmektedir.[311]

Suredeki ayetlerin temas ettiği bir diğer nokta ise müşriklerin Kur'ân okunduğu zaman takındıkları tavırdır. Onların bu durum karşısında secde etmedikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte gerek secde ile ilgili ayetin nüzul sebebini gerekse Kur'ân'ın konuyla ilgili diğer ayetleri incelediğimizde, müşriklerin Kur'ân okunduğunda değil secde etmek, onu inkar edip alay ettiklerini (Nisâ 4/140), Kur'ân'ı dinlememeyi emrettiklerini (Fussilet 41/26), ıslık çaldıklarını, yüksek sesle bağırdıklarını, şiir okuduklarını[312], ondan yüz çevirdiklerini (Müddesir 74/49) müşahede etmekteyiz. Kur'ân'da onların bu durumu, arslandan kaçan yaban eşeklere benzetilmiştir (Müddesir 74/50-51).

Müşriklere göre Kur'ân *esâtîru'l evvelîn* (öncekilere ait efsaneler) dir. Yani Hz. Peygamberin, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır (Furkân 25/5). Hz. Peygamber de kendine yazdırılıp okutulan ve iyice belleğine yerleştirilen bu masalları insanlara anlatmaktadır.[313]

Sonuç olarak müşriklerin, dünyada, gerek atalarından gördükleri dinden vazgeçmek istememeleri, gerek Hz. Peygamberi nübüvvete layık görmemeleri gerekse halk arasında güç ve imtiyazlarını kaybetme korkusuyla Hz. Peygambere ve iman edenlere karşı takındıkları tavırları, onların ahirette ebedi azabı tatmalarına zemin hazırlayacaktır. Onların sürekli olarak yalanladıkları hesap günü geldiğinde, yalanladıkları tüm şeylerin gerçek olduğunu anlayacaklardır. Bununla beraber onlar derin bir pişmanlık hissedecekler ve dünya hayatını arzulayacaklardır. Yaptıklarından pişman olacaklar ve kendilerine yaklaşan azaptan kurtulmak için toprak olmayı (Nebe 78/40) temenni edeceklerdir. Yine onlar, Allah'a tekrar dünyaya dönmek dua edeceklerdir.

2.4. ALLAH

Mekkî surelerde müşrikler, sert bir üslupla ikaz edilmektedir. Çünkü müşrikler ahiret hayatına inanmadıkları için, dünyadaki imtiyazları sebebiyle

[311] İsmail Pırlanta, "Müşriklerin Hz. Peygamber'e Karşı Takındıkları Tavırlar -Ebû Süfyân Örneği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER),* 13/13, (2018), 98.
[312] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/5847.
[313] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 2/526.

işledikleri zulüm ve aşırılıklardan sorumlu olmayacaklarını düşünüyorlardı. Yine bu bu düşünce onları kibre ve Allah'ı tanımamaya sevkediyordu. Bu noktada Kur'ân, onların bu düşüncelerinin yanlışlığını yüzlerine vurmaktadır. Nitekim Allah her şeyi görüp gözetmekte, açık ve gizli olan her şeyi bilmekte ve dünyada yapılan zerre miktarı iyilik veya kötülüğün karşılığını ahirette vereceğini haber vermektedir. Bu hususa İnşikâk suresinde şu ayetlerle temas edilmiştir:

بَلٰىۚ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهٖ بَصِيرًاۤ ﴿15﴾

15. Hayır! Sandığı gibi değil! Şüphesiz Rabbi onu görüyordu. (İnşikâk 84/15)

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَۚ ﴿23﴾

23. Hâlbuki Allah, içlerinde ne sakladıklarını çok iyi bilir. (İnşikâk 84/23)

Görüldüğü üzere surede, müşriklerin dünyadaki zulüm ve aşırılıklarına karşılık, Allah'ın görme ve bilme vasıflarına dikkat çekilmiştir.

Sözlükte "görmek, bilmek ve sezmek" anlamlarına gelen basîr kelimesi *basar* (بصر) kökünden türetilmiş bir sıfattır. Kur'ân'da elli bir ayette geçen bu kelime, kırk bir ayette Allah'ın sıfatlarından biri olarak kullanılmıştır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) Kur'ân'da basîr sıfatının "sezen", "gözüyle gören", "kesin delille gerçeği idrak eden" ve "ibret gözüyle bakan" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.[314]

İnşikâk suresinde Allah'ın görmesiyle; Allah'ın inkâr edeni, yarattığı günden yeniden dirilteceği güne kadar görmesi,[315] ecelinde yazan ahiretteki sıkıntılarını görmesi,[316] ne zaman dirilteceğini görmesi,[317] döneceği yeri görmesi[318] manaları kastedilmektedir. Fakat Râzî bu manaların hiçbirini kabul etmemiştir. Ona göre Allah'ın görmesinden maksat inkâr edenin yaptığı şeyleri bilip ona ahirette karşılığını vermesi anlamına gelmektedir. Benimsediği diğer bir görüş ise; Allah, müşriklerden meydana gelen küfür ve günahları bilmektedir. Onun hikmetinde bunları boş vermek, görmezden gelmek ve müşriğin yaptığı kötü amelin karşılığını

[314] Bekir Topaloğlu, "Basîr", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 5: 102.
[315] Mesud Ferra el-Beğavi, *Tefsîru'l-Beğavî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 4: 434.
[316] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6968.
[317] Mukatil, Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman, 3/467.
[318] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabihî li'z-Zeccâc*, (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2004), 5/236

vermemek yoktur. Dolayısıyla burada diğer kulları, günahtan engelleme manası vardır.[319]

Ayetin bir diğer yönü ise ceza ve mükâfat için yeniden dirilmenin hikmetine işaret etmesidir. Çünkü insanların rabbi iyilik yapanları da, kötülük yapanları da görüp, bilmektedir. Bozgunculuk yapanın yaptığı bozgunculukla kaybolup gitmesi, iyilik yapanın da iyiliğinin görülmemesi, karşılığının verilmemesi Allah'ın hikmetinden değildir. Bunun için Allah, ebedi hayatı, amel sahibinin durumuna göre karşılık vermek için yaratmıştır.[320]

Yine surenin Allah ile ilgili temas ettiği bir diğer vasıf, onun alîm olmasıdır. Alîm sözlükte, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak eden"[321] demektir. İlâhî bir sıfat olarak ise, Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi diye tanımlanabilir. Kur'ân'da Allah'ın bu sıfatı, alîm, habîr, vâsi', muhsî, hâfız gibi lafızlarla da ifade edilmektedir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim sıfatı, Allah'ın zaman ve mekân sınırı olmaksızın gizli açık, küçük büyük her şeyi bilmesi anlamına gelmektedir. Yine Kur'ân'da ilim kavramı, *alime* (عَلِمَ) fiilinin muhtelif sigaları, isim ve sıfat olarak (âlim, alîm, allâm, a'lem) şeklinde 380 yerde Allah'a nispet edilmiştir.[322] Surede Allah'ın ilim sıfatına işaret eden ve *alime* (عَلِمَ) fiilinin ism-i tafdîli olan *a'lemü* (اَعْلَمُ) lafzı, "en iyi bilen" manasına gelmektedir.

Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde olduğu gibi İnşikâk suresinde de Allah'ın bilme vasfına dikkat çekilmiştir. Bunun sebebi ise müşriklerin tevhid ilkesini özümseyememesi ve ahiret hakkındaki çarpık inançlarından dolayı Hz. Peygambere ve Müslümanlara olan hal ve hareketlerinde aşırıya gitmeleridir. Onların bu durumu bazen aşağılayarak, bazen de alay ederek zuhur etmektedir. Yine Hz. Peygamber ve Müslümanların yanında inanmış gibi görünüp ortaklarının yanına gittiğinde inanmadıklarını ifade ederek münafıklık yapmaları (Bakara 2/14), bu tezahürlerden biridir. Dolayısıyla Allah onların bu münafıklarını ve kötü amellerini en ince ayrıntısına kadar bilmektedir.

Surede ifade edilen Allah'ın bilme vasfı ve müşriklerin bu durumu hakkında; Allah'ın amel defterlerinde topladıkları kötülükleri ve nefisleri için biriktirdikleri

[319] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6968.
[320] İbn Aşûr, Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr, 30/201.
[321] İsfahânî, "alm", 580.
[322] Yusuf Şevki Yavuz, "İlim", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/108.

envai çeşit azapları bilmesi,[323] müşriklerin göğüslerinde Kur'ân'ın hak olduğunu gizlediklerini bilmesi, inkârcıların Kur'ân'ı yalanlamalarının arkasında kelimelerin tarif edemeyeceği birçok çirkinliğin bulunması, bilgileri olmaksızın inkârda inat etmeleri gibi yorumlar yapılmıştır. Yine Allah'ın bilmesi müşriklerin amellerinin karşılığını vermesinden kinaye yapılmıştır.[324]

Surede Allah lafzı ile alakalı olarak rab kavramı da geçmektedir. Nitekim Kur'ân'da ilahi bir isim olarak Allah lafzının akabinde sonra en çok kullanılan kelime rabdir. Ayetlerdeki konumlarının da ifade ettiği gibi bu ismin içerdiği merhamet, şefkat, geliştirerek yaşatma fonksiyonları (rubûbiyyet), koruma, gözetme, peygamberlerden inkâr edenlere kadar bütün canlıları ve evrendeki diğer varlıkları kuşatmaktadır.[325]

Bu itibarla rab kelimesi, surenin ikinci ve beşinci ayetinde gökyüzü ve yeryüzüne, altıncı ve on beşinci ayetinde ise insana izafe edilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, hem canlı ve şuurlu varlık olan insan hem de şuursuz ve cansız olan varlıklar olan yeryüzü ve gökyüzü daima kendilerini yaratıp şekil veren Allah'ın gözetimi ve idaresi altındadır. Başka bir deyişle bütün mevcudatın sahibi yaratıcı olan Allah'tır. Dolayısıyla sure bu noktaya işaret ederek gökyüzü ve yeryüzünün, efendileri olan Allah'ın hükmüne itaat halinde olduklarını ifade etmektedir. Yine insanın da dönüp dolaşıp varacağı yer rabbi olan Allah'tır.

Burada rab kelimesinin izafet ile kullanılması hususu üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü lafzatullah ile rab kelimesinin bir zamire veya isme izafe edilerek kullanılması arasında muhatabı etkileme açısından fark vardır. Şöyle ki, muhatap benliğiyle alakalı olan ve kendisini ilgilendiren şeylere daha çok ehemmiyet verir. Dolayısıyla kendisine doğrudan yapılan ifadeler onun üzerinde daha çok etki bırakır. Örnek verecek olursak; "Ey İnsanlar! Rabbinize kulluk edin" (Bakara 2/21) ile "Ey insanlar! Allah'a kulluk edin" ifadeleri muhatabı etkileme açısından farklıdır. Her iki ifadede de doğrudan insana hitap edilmiştir ancak ilk kullanım insana bir nevi aidiyet hissi verdiği için etki bakımından daha üst seviyededir.[326] İnşikâk suresinde rab kelimesinin insana izafe edildiği altıncı ve on beşinci ayetlerinde de durum böyledir. Her iki ayette de insana daha kuşatıcı bir şekilde hitap edilmekte ve

[323] Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* 3/621.
[324] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/84.
[325] Topaloğlu, "Rab", 34/372.
[326] Temizer, "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", 47.

yaratıcısına aidiyet hissiyatı verilmektedir. Bu da muhataba etki etme seviyesini arttırmıştır.

2.5. YEMİN

Yemin (kasem) sözlükte; payları ayırmak, bölmek, kuvvet, sağ taraf, ant manalarına gelmektedir.[327] Istılahta ise; yemin edenin yapmaya veya terk etmeye azmetmiş olduğu güçlü bir kararlılığın ifadesi[328], bir hakikati, bir hükmü ve iddiayı en büyük ve en mukaddes olan ve azabından korkulan bir zatın ismiyle pekiştirip sağlamlaştırmak[329] anlamlarına gelmektedir. Yeminin üç kısmı bulunur. Bunlar; "bâ" harfi cerri ile geçişli fiil, muksemun bih yani kendisi ile yemin edilen, muksemun aley yani kendisine yemin olunandır.[330] Bu kısımları Hakka suresinin şu ayetleriyle açıklamak mümkündür. Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır:

فَلَآ اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ ﴿38﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ ﴿39﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍۚ ﴿40﴾

Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki, o (Kur'an), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah'tan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. (Hakka 69/38-40) Ayette geçen *lâ ugsimü* "لَآ اُقْسِمُ بِ" lafzı yemin lafzıdır. Muksemun bih yani üzerine yemin edilen şey ise "görebildiklerinize ve göremediklerinize" ifadeleridir. Muksemun aleyh ise yani yeminin cevabı ise "O (Kur'ân), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah'tan alıp tebliğ ettiği) sözüdür" cümlesidir.

Bazen kasem fiili hazfedilip yerine "ba" ve "ta" harfleri ile yetinilir:[331]

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ

"(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun" (Leyl 92/1)

وَتَاللّٰهِ لَاَكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ

"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım." (Enbiyâ 21/57)

---

[327] İsfahânî, 670; Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 7/361.
[328] İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Raddi'l-Muhtâr ale'd-dürrü'l-muhtâr*, (İstanbul: y.y. 1984), 3:703.
[329] Aksekili Ahmet Hamdi, *Asr Suresi Tefsiri*, sadeleştiren Ertuğrul Özalp, (İstanbul: DİB Yayınları, 2014), 34.
[330] Mennâu'l Kattân, *Mebâhis fî ulûmu'l-Kur'ân,* 300.
[331] Mennâu'l Kattân, *Mebâhis Fî Ulûmu'l Kur'ân,* 300.

Kur'ân'da on yedisi sure başı[332] olmak üzere, çeşitli yerlerde yemin edilmiştir. Allah'ın yemin etmesi, söylediği sözlerin hakikat dışı olduğu anlamına gelmez. Zira yemin muhatabı ikna etmek için edilir. Bu takdirde kaynaklar yemini, Arap toplumlarında büyük yeri olması, tekit manası taşıması, üzerine yemin edilen varlığın değerini ve önemini göstermesi ve muhatabın dikkatini çekmesi gibi sebeplerden dolayı, Kur'ân'ın bir üslup olarak kullandığını ifade etmektedir.[333]

Diğer bir yönden yemin ayetleri, özellikle ahiret ve hesap mevzubahis olduğunda müminler için serinliği, ferahlığı, rahmeti ifade ederken müşrikler için de yıkıcı azabı ifade eder.[334] İnşikak suresinde de yeminden sonra müşrikler yakıcı bir azapla müjdelenirken müminler ardı arkası kesilmeyen nimetlerle müjdelenmiştir.

İnşikâk suresinin yemin ifade eden ayetleri şunlardır:

فَلَآ أُقْسِمُ بِالشَّفَقِۙ ﴿16﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَۙ ﴿17﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَۙ ﴿18﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍۜ ﴿19﴾

16. Yemin ederim şafağa,

17. Geceye ve içinde topladıklarına,

18. Dolunay hâlindeki aya ki,

19. Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz." (İnşikâk 84/16-19)

Ayette geçen *lâ ugsimü* "أُقْسِمُ بِ" lafzı, yemin lafzıdır. Şafak, gece ve içindekiler ve ay muksemun bihtir. İnsanların halden hale geçmesi ise muksemun aleyh yani yeminin cevabıdır. Ayeti yemin-cevap bağlantısında incelediğimizde hesap gününün kesin olarak gerçekleşme hususunun Allah tarafından teyit edildiğini görmekteyiz. Ayette yemin ve cevabı arasındaki uygunluktan söz etmek de mümkündür. Şöyle ki yemin cümlesinde gökyüzünde meydana gelecek değişiklerden bahsedilirken cevapta ise ahirette olacak değişiklerden bahsedilmektedir. Allah'ın dünyada böyle bir değişikliği yapmaya gücü yetiyorsa ahirette de gücünün yeteceğine delildir.[335]

İnşikâk suresinde ve Kur'ân'ın muhtelif yerlerindeki yeminler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki Allah, kendi zatına yemin ettiği gibi kendi zatı dışındaki varlıklara yani yaratılmışlara da yemin etmiştir. Bu ve buna benzer

[332] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 169.
[333] Demirci, *Tefsir Usulü*, 151.
[334] Kılıç, "Yemin Olsun ki", 20.
[335] Hayrettin Öztürk, "Abdülhamîd el-Ferâhî'nin 'Kur'ân'daki Yeminler' Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2013), 50.

ayetlerde muksemun bihin durumu alimler tarafından tartışma konusu olmuştur. Şöyle ki; İbn Hazm (ö. 456/1064) bahsi geçen yeminleri hurûf-û mukatta kabilinden sayıp Âli İmran suresinin 7'inci ayetinin işaret ettiği "müteşabihât" kapsamında değerlendirmiştir. Bazı kelamcılar muksemun bihin muzafun ileyhinin "Allah" lafzı olduğunu ve mahzuf olduğunu iddia etmişlerdir.[336]

Esasen kendisine yemin edilen varlıklar, yine Allah'a delalet etmektedir. Bu ayetler ya O'nun kelâmı olan Kur'ân gibi lafzî ayetlerdir veya ay, şafak güneş, gündüz, gece gibi insan hayatında hayati öneme sahip olan ve onu çevreleyen dış etkenlerdir ya da ömür, nefis gibi insana bitişik olan iç etkenlerdir. Bütün bunlar Allah'ın kevnî ayetleri olarak kabul edilir.[337] Yine Kur'ân surelerinde ve ayetlerinde zikredilen yeminlerin, belagatın ve konuşma sanatının gerekliliklerinden olan maslahatlar sebebiyle kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla yeminlerin siga ve şekillerinin farklı olması, manalarının ve sebeplerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.[338]

Diğer taraftan Mekkî ve Medeni sureler arasındaki üslup farklılığı yemin konusunda da kendini hissettirmektedir. Nitekim Mekke döneminde inen ayetlerdeki yeminler, daha vecizdir. Kendisine yemin edilen nesneler arka arkaya ve kafiyeli bir şekilde sıralanmıştır. Böylelikle muhatabın dikkati çekilmek istenmiştir. Bu dönemin ana konusu olan tevhid, nübüvvet ve ahiret inancına karşı müşriklerin ahlaki tutum ve davranışlarına paralel olarak ayetlerdeki kınama, tehdit ve azabın şiddeti de artmıştır.[339] Dolayısıyla yeminin peşisıra gelen cevaplar daha net ve etkili bir tarzda gelmiştir. Bu yönden bakıldığında İnşikâk suresinin ilgili ayetleri, Mekke döneminde inen surelerin üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Şöyle ki yeminden sonra gelen gerek cevap olsun gerekse cevaptan sonra gelen ayetler olsun Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlara karşı mevcut olan kötü ahlak ve davranışlarının olumsuz yönde giderek şiddetlendiği izlenimini vermektedir.

---

[336] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb,* 11/6969.
[337] Kutbettin Ekinci, "Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksadı Açısından Anlamak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 57/1 (2016), 87.
[338] Hamdi, *Asr Suresi Tefsiri*, 40-41.
[339] Mehmet Çalışkan, *Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 54.

2.6. SECDE

Kur'ân'ı Kerîm'in birçok yerinde Allah'a secde etmeye teşvik eden ayetler vardır. Bu ayetlerin bazılarında secde edenler övülmüş, bazılarında ise secde etmeyenler kınanmıştır. Yine konu ile alakalı ayetler incelendiğinde, kendilerine Kur'ân okunduğunda, ilahi hitabın ilk muhatapları olan peygamberlerin,[340] müminlerin[341] hatta ehl-i kitâbın[342] kibirlenmeksizin ve ağlayarak secde ettikleri görülmektedir. Bununla beraber meleklerin, hayvanların, bitkilerin, güneş, ay ve yıldızların da Allah'a secde ettikleri ifade edilmektedir.

Bu noktada secde kavramı, insanın saygısını ortaya koyabileceği en üst seviyeyi ifade etmektedir. Yine secde; bedenin ve rûhun birlikte yakarışıdır. İnsanın ayakta hissettiği varlık duygusunu, yerlere indirerek, gerçek varlık karşısında eridiğinin fiilî beyânıdır. İnsanın acizliğini ve hiçliğini kabullenişinin ifâdesidir.[343]

Kur'ânda ilahi mesajla sorumlu olmayan varlıkların da Allah'a secde ettikleri vurgulanmaktadır. Bu varlıklar arasında melekler (A'râf 7/206), hayvanlar (Nahl 16/49), bitkiler (Rahman 55/6), güneş, ay, yıldızlar ve dağlar (Hac 22/18) zikredilmektedir.

Tüm bunlara karşılık olarak Kur'ân, Allah'ın ayetlerine saygı gösterip secde etmek bir yana dursun; onları hafife alıp alay eden müşriklerin durumlarından da bahsetmektedir. İnşikâk suresinin 21'inci ayeti müşriklerin Kur'ân karşısında takındıkları tavırlarını ifade eden ayetlerinden biridir. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُوْنَ ﴿21﴾

"Onlara Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar." (İnşikâk 84/21)

Daha önce bahsi geçtiği üzere bu ayet, Hz. Peygamberin secde ayetini okuduktan sonra ashabıyla beraber secde ettiklerinde, müşriklerin alkış tutup ıslık çalmaları üzerine inmiştir. Aslında Araplar o zamanın belagat ve fesahat ehli

---

340 "İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yakub'un (İsrail'in) ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı." (Meryem 16/58)

341 "Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamd ederek tesbih edenler inanırlar." (Secde 32/15)

342 "Ona ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz, daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur'an kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar." (İsrâ 17/107)

343 Numan Çakır, "*Kur'an-ı Kerim'de Secde*", (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 145.

kimseleri idi. Kur'ân'ın ayetlerini dinlediklerinde Kur'ân'ın mucize olduğunu, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğru olduğunu, emirlerin ve nehiylerinde ona tabi olmanın gerekli olduğu bilmeleri gerekirdi.[344] Fakat her konuda Hz. Peygambere muhalefet etmek, onunla ve ashabıyla alay etmek müşriklerin adetlerindendi.

İnşikâk suresinde müşahede ettiğimiz müşriklerin bu tavrına Furkân suresinin 60'ıncı ayetinde de rastlamaktayız. Ayette, "Onlara, 'Rahman'a ibadet edin' dendiğinde onlar 'Rahman da nedir?' diyerek alay ederler. Bu onların ancak kinini arttırır." (Furkan 25/60) buyrulmaktadır. Ayette "Onlar" zamiri ile kastedilen müşriklerdir. Kendileri secde ile emrolundukları halde bu emir ile alay etmektedirler.

Kur'ân'ın birçok yerinde ifade edildiği gibi burada da zikri geçen ayetler müşriklerin inkarda inat ettiklerini, her daim Hz. Peygamber ve Müslümanlarla alay ettiklerini, dini emirleri hafife aldıklarını vurgulamaktadır. Oysa Secde suresinin 15'inci ayetinde "secdeye kapanmak" ile "kibirlenmeksizin" ifadesi aynı cümle kullanılmıştır. Buradan anlaşımaktadır ki kibrin karşılığı tevâzudur. Dolayısıyla gerek İnşikâk suresindeki gerekse diğer diğer surelerdeki secde ayetlerini okuyan veya dinleyen kimsenin, tevazu ile secde etmesi, hem ilahi emre uyması hem de secde etmekten yüz çevirenlere muhalefet etmesi açısından önem arz etmektedir.[345]

Bu noktada İnşikâk suresinde geçen secde ayetinin bir diğer yönü Ahkâmu'l-Kur'ân'a örnek teşkil etmesidir. Tefsir literatüründe sadece ahkam içeren ayetlere göre te'lif edilmiş eserler "Ahkâmu'l-Kur'ân" diye isimlendirilmiştir. Müfessirler bu tefsirlerde fukahanın ahkam ayetlerinden çıkardığı farklı neticelere işaret ederek bu ayetleri tefsir etmişlerdir.[346]

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) surede geçen secde ayetini, tilavet secdesinin vücûbiyetine delil getirmiştir. Cessas'ın (ö. 370/981) Ahkâmu'l-Kur'ân'ında ayetin tefsiri ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

> Bu ayet, tilaveti (müşrikler tarafından) işitildiği esnada secdeyi terk ettikleri için, Allah'ın onları azarlamasından dolayı, tilavet secdesinin vücûbiyetine delil olarak getirilmiştir. Bu ayetin zahiri, Kur'ân'nın diğer yerleri işitildiğinde de secde yapılacağının vücûbiyetini gerektirir. Ancak biz burada secde ifade eden ayetlerin dışındakilerini hususileştirdik. Biz lafzın umumiliğine binaen secde mevzularında

[344] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/6972.
[345] Çetin, "Tilavet Secdesi" 41/157.
[346] Bedreddin Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'ân", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 551.

kullandık. Şayet böyle olmasaydı Kur'ân ayetlerinin okunduğu bütün yerlerde secde etmek gerekirdi.[347]

Yine bu ayetle ilgili olarak Hz. Peygamberin azatlı kölesi Ebî Râfi'den (ö. 40/660 [?]) şu hadis zikredilmiştir: "Ebû Hureyre'nin arkasında yatsı namazı kılıyordum. O İnşikâk suresini okudu ve secde etti. Okuyuşu bitirince ben ona, "Ey Ebû Hureyre! Biz bu secde ayetinde secde etmiyoruz" dedim. O da cevaben, "Ben peygamberin arkasında iken o, bu ayeti okuduğunda secde ederdi. Ben de onunla birlikte secde ederdim" dedi.[348]

İnşikâk suresinde olduğu gibi muhtevası bakımından secde ile alakalı bazı ayetler okunduğunda da Hz. Peygamber hem secde etmiş hem de secde edilmesini buyurmuştur. Bu ayetlere secde ayetleri (azâimü's-sücûd) denilmiştir.[349] Dolayısıyla bu ayetlere muhatap olan kimsenin, gerek dini bir vecibeyi eda etmek gerekse Allah'a saygısını ifade etmek için secdeden kaçınmaması gerekmektedir.

[347] Ebî Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2007), 3:635.
[348] Ebî Bekr Muhammed b. Abdullah ibn-i Arab, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye 2008), 4: 370.
[349] Abdurrahman Çetin, "Tilavet Secdesi", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 157.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmamızda İnşikâk suresinin içerdiği kıyamet ve ahirete dair konuları Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele almak ve İnşikâk suresinin bu meselelerde yerini tespit etmek amacıyla surenin tarihsel ve metinsel analizini yaptık. Bu çerçevede öncelikle sureyi bütün yönleriyle tanıtmak istedik. Surenin tarihi arka planını irdeleyerek nüzul sebebi tespit edilmeye çalıştık. Buna göre Mekke döneminin ayırt edici özelliklerinden olan tevhid, nübüvvet ve ahirete dair meseleler hakkında müşriklerin Hz. Peygambere, Kur'ân'a ve müminlere karşı olan tavırlarının, surenin inmesine doğrudan etki ettiği gördük. Bu etkinin surenin üslubuna da yansıdığını tespit ettik. Bu noktada surede yemin, tekrar, tergib-terhib, istifham, idrab, ta'lîl gibi Kur'ân'ın kendine has anlatım metotlarının kullanıldığını fark ettik.

Surede geçen bazı önemli lafızlara yönelik olarak etimolojik araştırmalar yaptık ve tefsir literatüründe sure ile ilgili bölümleri taradık. Böylelikle günümüzdeki Kur'ân meallerinde, İnşikâk suresine verilen manaların isabetli olduğu sonucuna vardık. Yine uzayla ilgili çalışmaların günümüz meal ve tefsirlerinde bu manaları kısmen etkilediğini gördük.

Surenin edebi açıdan da zengin olduğu tespit ettik. Bu zenginliğin surenin başından sonuna kadar kendini hissettirdiğini gördük. Nitekim Kur'ân'ın indiği dönem göz önünde bulundurulduğunda Arap toplumu belagat ve fesahatta ileri seviyede idi. Böyle bir topluma dil üzerinden meydan okumak aynı zamanda onlara akli düzeyleri açısından da meydan okumak anlamına gelmekteydi. Bu meydan okumada başarıya ulaşabilmek için kullanılan dilin en üst seviyede olması gerekirdi. Dolayısıyla İnşikâk suresinde de istiâre, tıbâk, mukababele, kinaye, cinâs, tehekküm, seci gibi edebi sanatlar kullanılarak anlatım canlı tutulmuş dolayısıyla onlarla en üst düzeyde mücadele edilmiştir.

Surenin farklı okumalarını görmek için kıraat vecihlerine de değindik. Bunun neticesinde surede sahih kıraat farklılıklarının sınırlı sayıda olduğunu tespit ettik. Bahsi geçen bu kıraat farklılıkları ise ilgili ayetlerin anlamlandırılması hususunda çok fazla etki etmemiştir. Sadece لَتَرْكَبُنَّ kelimesinin diğer sahih okunuşlarında kastedilen mananın insan değil de gökyüzü olduğunu, dolayısıyla ayete "gökyüzünün halden hale uğratılacağı" anlamı verilmiştir.

Çalışmamızda sureyi içerdiği konular itibariyle başlıklar halinde sınıflandırdık. Buna göre surenin ana çatısını ahiret konusunun oluşturduğunu tespit ettik. Bu noktada konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla Kur'ân'da kıyamet ve ahiretle ilgili bölümleri taradık. Böylelikle surede geçen kıyamet ve ahiretle alakalı meydana gelecek olayların öncesi ve sonrasını tespit ederek ve bu olayları sıralamaya tabi tuttuk. Bu işlemler sonucunda sura üfleme ile başlayan kıyamet merhalelerinin Allah'ın emri ve nehyi ile sorumlu olan kimselerin cennet ve cehenneme sevkleri ve orada amellerinin karşılığını bulmalarıyla son bulacağını tespit ettik.

Surenin ana konusu olan kıyamet ve ahirete dair meselelerin daha iyi anlaşılması için gerek nüzul sırası gerekse Muhsahftaki sırasına göre surenin ilişkili olduğu diğer sureleri tespit edip ve bu ilişki yönlerine değindik. Buradan elde edilen bilgilerin, İnşikâk suresindeki bilgilerle birbirine paralel olduğunu, birbirini tamamladığını ve konu bütünlüğü oluşturduğunu tespit ettik. Buna göre İsrafil surede bahsi geçen göğün yarılmasından önce dünyada iken sura üfleyecektir. Bu üflemeyi gökte ve yerde meydana gelecek bir dizi olaylar takip edecektir. Bu iki bölgede yaşanacak olayların eş zamanlı veya az bir zaman farkıyla olması muhtemeldir. Fakat Kur'ân'ın muhtelif yerlerindeki bilgiler, bu olayların atmosferin dışından içeriye doğru olacağı izlenimini vermektedir.

Kur'ân'ın birçok yerinde kıyamet günü meydana gelecek devasa olaylar karşısında, insanın durumuna dikkat çekildiğini tespit ettik. Buna göre insanlar önce şaşırarak soru sormaya başlayacak, sonra ise kaçacak yer arayacaklardır. Bu durum dünyada yaşanan felaketler karşısında insanın normal olarak verdiği tepkiye eş değerdir. Fakat olayların korkunçluğu arttıkça insanlar da normalin dışında hareket etmeye başlayacaktır. Dolayısıyla o gün, insan vücudunda fizik yasalarının aksine bazı haller gözlemlenecektir. Sosyal yönden baktığımızda ise kıyamet günü tüm insanların kendisini meşgul eden bir derdi olacağını, kişinin dünyada iken sevip değer verdiği kimselerden kaçaçağını hatta kurtulmak için onları fidye olarak bile vereceğini görmekteyiz. Bu noktada surenin kıyameti anlatış biçimi de önem arzetmektedir. Özellikle kıyamet koptuktan sonra yaşanacak hadiseler insanın zihnini zorlamakta, kalbine korku salmakta ve aklını düşünmeye sevk etmektedir. Ayetlerin insana bu denli tesir etmesi, Kur'ân'ın bu olayları eşsiz anlatımıyla resmetmesinden kaynaklanmaktadır. Ayet sonlarındaki ses uyumu ise bu anlatıma canlılık kazandırmıştır.

Surede dikkat çeken hususlardan biri ise kulların hesaba çekilmesidir. Konu ile ilgili ayetleri Kur'ân perspektifinde ele aldığımızda, kıyamet günü uygulanacak adalet sistemini görmekteyiz. Buna göre insanlar diriltildikten sonra mahşerde toplanacak ve yargılama işlemi başlayacaktır. İnsan yargılanırken önce amel defteri önüne konulacak yani işlediği suçlar kendisine eksiksiz olarak bildirilecektir. Sonra ise insan kendisini savunacak ve şahitler dinlenecektir. Kişinin hesabı, dünyada iken yaptığı amellere paralel olarak zor veya kolay geçecektir. Bunun neticesinde ise o kul hakkında hüküm verilecektir. Dolayısıyla hiçbir kula yargılanmadan azap edilmeyecektir. Bu sistem beşeri hukuk sisteminin uygulanması hususunda da güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmamızda İnşikâk suresinde müşriklere, Mekkî surelerin genelinde olduğu gibi müminlerden daha fazla yer verildiğini tespit ettik. Bunun sebebi ise surenin, inkâr ve zorbalıkları sebebiyle onlarla mücadele etmek için inmiş olması düşünülebilir. Bu noktada mümin ile müşriklere karşı Kur'ân'ın üslubu da farklılık arzetmektedir. Şöyle ki inananlar mevzubahis olduğunda Kur'ân'ın üslubu yumuşak ve müjdeleyici iken inkârcılara karşı ise son derece sert ve azarlayıcıdır. Fakat surede müşriklere yönelik bu üslubun öncesinde onlara birtakım deliller sunmak suretiyle ikna dili de kullanılmıştır. Bu dil ise gerek yemin gerekse istifham gibi Kur'ân'ın kendine has üsluplarıyla desteklenmiştir.

Ahiret ile ilgili konularda genelde Kur'ân'ı Kerîm'in, özelde de İnşikâk suresinin vurgulamak istediği ana mesajın, dünyada salih amel işleyip Allah'ı razı etmeye çalışan kulların ahirette güven ve selamet içinde olacakları, Allah'a şirk koşan, küfürde ileri giden, yeryüzünde fesat çıkaranların ise sürekli korku ve endişe halinde olacakları sonucuna varılmıştır. Bu iki grubun kendine has zikredilen halleri ahiretin tüm aşamalarında katlanarak devam edecektir. Şöyle ki müminlerin hissettiği eman ve selamet duyguları sevince, mutluluğa; kâfirlerin korku ve endişe içindeki halleri ise pişmanlığa ve aşağılanmaya dönüşecektir.

Kâfirlerin ahirette bu duruma düşmelerinin sebebi onların dünyadaki hal ve hareketleridir. Esasında sureye Kur'ân perspektifinden baktığımızda müşriklerin çoğunluğunun ahiret inancının olmadığını, bir kısmının ise ahiret hayatı konusunda derin şüphelerinin olduğu anlamaktayız. Bu durum ise onları müminlerle alay etmeye götürmüştür. Bunun sonucunda ise onların Hz. Peygamberden sürekli olarak alaylı bir şekilde istedikleri azap, aşağılama yoluyla onlara müjdelenmiştir. Yine

müşriklerin Allah'ın var olduğuna inanmalarıyla beraber birtakım maddi olan ve olmayan çıkarlar sebebiyle onu inkar etmeleri, onları azaba sürükleyen diğer bir unsurdur.

Surede geçen secde ayeti de ahkâmu'l-Kur'ân açısından önem arzetmektedir. Biz bu tür eserleri taradığımızda İnşikâk suresinde geçen secde ilgili ayetin, Hanefi fâkihleri tarafından secdenin vucûbiyetine delil getirildiğini gördük.

Çalışmada klasik ve modern dönem müfessirlerinin sureyi ele alış biçimlerini de görme fırsatı bulduk. Buna göre klasik dönem müfessirlerden Razî ve Kurtûbî, modern dönem müfessirlerinden ise Alûsî ve İbn Aşur'un tefsirlerinin, diğer tefsirlere kıyasla sureyi veya konu ile ilgili ayetleri daha kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele aldığını gördük. Bu noktada klasik tefsirlerin karşısında modern tefsirlerin, surenin anlaşılmasına yönelik yeni bir açılım getirmediğini fark ettik.

Yine modern bilimin evrenin sonu ile ilgili ileri sürdüğü teori ve senaryoların, Kur'ân'da geçen kıyamet tasvirine kısmen uygunluk arzetmesine rağmen bir tahminden öteye gidemediğini anladık. Çünkü kıyamet gaybi konulardan olan ve kullara nispetle aniden kopacak olan bir belirsizlik halidir. Daha önce evrende böyle bir durum olmamış, gelecekte de sadece bir defa olacaktır. Dolayısıyla evrenin sonu ile ilgili teorilerin gerçekliğini kanıtlamak çok zor hatta imkânsızdır. Bu olgu da kıyametin bilgisinin sadece Allah katında olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. Hâşiyetü Reddu'l-Muhtâr ale'd-dürrü'l-Muhtâr, İstanbul: B.y., 1984.

Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, 1981.

Akkuş, Ali. *Tefsir Ve Tevil Açısından Tekvir Suresi (Konulu Tefsir Örneği)*. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Alpaslan, Osman. *Fahreddîn Râzî'ye Göre İlâhî Azap*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007. Erişim: 23 Mart 2020. http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/TEZLER_YOK_GOV_TR/Osman%20Alpaslan,%20Fahreddin%20R%C3%A2z%C3%AE%E2%80%99ye%20g%C3%B6re%20il%C3%A2h%C3%AE%20azap%20210329.pdf

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'lAzîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y..

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrut: Müessetü't-Târîh, t.y..

Ateş, Süleyman. *Kur'ân'ı Kerîm Tefsîri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz.* Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.

Bebek, Adil. "Sûr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/534. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed. İthâfü fuzalâi'l-beşer. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009.

el-Bikâî, İbrahîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fî tenâsübü'l-âyâti ve's-süver*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Beğavi, Mesud Ferra. *Tefsîru'l-Beğavî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâr Sader, 2001.

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y..

Bolelli, Nusrettin Belâgat. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Y.y, 1981.

Cârim, Ali. & Emîn, Mustafa. *el-Belâğâtül'-vâdıha*. Lübnan: Müessetü'l-Kütübi's-Segâfiyye, 2017.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.

Cevzî, Abrurrahmân b.Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 1987.

Cessâs, Ebî Bekr Muhammed b. Abdullah ibn-i Arab. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2008.

Cezâiri, Ebubekir Câbir. *Eyseru't-tefâsîr likelâmi'l-aliyyi'l-kebîr*. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.

Cezerî, Şemseddîn Ebu'l Hayr. en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.

Cezerî, Şemseddîn Ebu'l Hayr. Tahbîru't-teysîr fi'l-kıraâti'l aşr, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât. Ammân: Dâru'l-Furkân, 2000.

Cundioğlu, Dücane. *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 1998.

Çakır, Numan. *Kur'an-ı Kerim'de Secde*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çalışkan, Adem. "Üslûp Ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 29-52.

Çalışkan, Mehmet. *Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Çalışkan, Muhammed Selman. "Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki". *İslami İlimler Dergisi* 11/1 (Bahar 2016), 71.

Çelik, Hüseyin. "Kur'ân'da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 120. Erişim: 23 Mart 2020 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211772

Çetin, Abdurrahman. "Tilavet Secdesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/551. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Dalgın, Nihat. "Secde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/271. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/360. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi,* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 2015.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları 2018.

Derviş, Muhiddîn. *İ'rabu'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve beyânühü*. Beyrut: Dâr-u İbni Kesîr, 2009.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî. *İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbea Aşer*. thk. Şeyh Abdurrahim et-Tarhuni. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009.

Durmuş, İsmail. "İltifât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/152. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmail. "Tezat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/58. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd.* Beyrut: Müessetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, 2017.

Ebussuûd, Muhammed b. Mustafa el-Imadî el-Hanefî. *İrşadü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l Kerîm*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Ekinci, Kutbettin. "Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksadı Açısından Anlamak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 57/1 2016, 87.

Ferra, Ebî Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 2011.

Filizok, Rıza. *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

No:115, İzmir 2001.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-muhît.* Beyrut: Mektebet-ü Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti er-Risâle, 1987.

Gazzâlî, Muḥammed bin Aḥmed et-Tûsî. *Ölüm ve Ötesi*. çev. A. Fikri Yavuz. İstanbul: Vural Yayın Dağıtım, 1996.

Görmez, Mehmet. "Tergîb ve Terhîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/508. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Gül, Ali Rıza vd. (ed.). *Tefsir Usulü*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020.

Günay, İlhami. "Kur'an'da Cennet Hayatının Süreklilik ve Güzellik Kaynağı Olarak Su", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 14/3, (2014), 111-126. erişim: 1 Eylül 2020. http://isamveri.org/pdfdrg/D02420/2014_3/2014_3_GUNAYI.pdf

Güngör, Mevlüt. “Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret inancı”, *Dini Araştırmalar*, 8/23 t.y., 26. erişim: 23 Mart 2020. http://isamveri.org/pdfdrg/D01949/2005_23/2005_23_GUNGORM.pdf

Halebî, Ahmed b. Yusuf el-ma’rûfi bi’s-Semîni. *Ed-dürrü’l-masûn fî ulûmi’l-Kitâbi’l-meknûn*. thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Hattâr. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1993.

Hamdi, Aksekili Ahmet. *Asr Suresi Tefsiri*, sad. Ertuğrul Özalp, İstanbul: DİB Yayınları, 2014.

Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Müessesetü’r Risale, Y.y, 2001.

Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi’t-tefsîr*. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2010.

Kanik, İsa. “Kur’ân’ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1, 78-79. Nisan 2018. Erişim: 23 Mart 2020. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/465715

Karagöz, Mustafa. “Dilin İşlevleri Açısından Kur’an’ın Üslûbu”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 173. Eylül 2007. Erişim: 23 Mart 2020. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D02628%5C2007_9/2007_9_KARAGOZM.pdf

Karaman, Hayreddin vd.. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kattân, Mennâ‘ Halîl. *Mebâhis fî ulûmu’l-Kur’ân*. Riyâd: Mektebet-i Meârif lin-Neşri ve’t-Tevzî’, 2000.

Kayhan, Mustafa. “Kurân'da İdrab Üslûbu”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, Eylül 2017, 119. Erişim: 23 Mart 2020. https://docplayer.biz.tr/140719046-Yil-4-sayi-12-eylul-2017-s-kuran-da-idrab-uslubu-2-ozet.html

Kaplan, Süleyman. *Fahreddin Râzî'nin Tefsîr-İ Kebîr'inde Cennet Cehennem Tasvirleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kelkitli, Suat *Kur’an’da Azap Kavramı.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*. Suûd: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010.

İbn Kesîr,. *Ölüm ve Ötesi Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, t.y..

Kılavuz, Ahmet Saim. "Amel Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/20. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kılavuz, Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Kılıç, Sadık "Yemin Olsun ki", *İhtar Yayıncılık,* 17. Ekim 1996.

Kocabaş, Şakir. "Kur'an ve hadislerle kıyamet günü", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. Şubat 2001, 138. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254393

Kurtûbî, Ebî Abdullah Muhammed b. Hamdullah el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.

Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2004.

Kutub, Seyyid. *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*. 4. Baskı İstanbul: Hilal Yayınları, t.y..

Mahalli, Celâlu'd-dîn Muhammed b. Ahmed & es-Suyûtî, Celalu'd-Din Abdu'r-Rahman İbn-i Ebi Bekr. *Tefsîru'l-Celaleyn*. Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 2014.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

Maṭlûb, Aḥmed. *Muʿcemü'l-muṣtalaḥâti'l-belâġiyye ve teṭavvüruhâ*. Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyyetü'l -Mevsûʿât, 1427/2006.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Tevilatu'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.

Melerâğî, Ahmed Mustafa. *Ulûmu'l-belâğa*. Beyrut: b.y.y., 1984.

Mertoğlu, Suat. "Üslûbu'l Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/382. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Mevdûdî, Ebu'l-a'lâ. *Kıyamet Bilinci*. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017.

Mevdûdî, Ebu'l-a'lâ. *Tefhimu'l Kur'an.* İstanbul: İnsan yayınları, t.y.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kureyşî en-Neysabûrî. *Sahihu'l-Müslim*. İstanbul: Y.y, 1981.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrût: Dâr-u İbni Kesîr, 2018.

Okuyan, Mehmet. “Tekvîr Suresi Tefsiri”. *Youtube*. Erişim: 26 Mart 2020. https://www.youtube.com/watch?v=OO3uigHQPXM

Okuyan, Mehmet. *Kur’ân’a Göre Yedi Aşamada Ahiret*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018.

Öztürk, Hayrettin. “Abdülhamîd el-Ferâhî’nin “Kur’ân’daki Yeminler” Adlı Çalışması Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, 50. Erişim: 23 Mart 2020. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/188404

Öztürk, Mustafa. *Meal Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Pala, İskender & Durmuş, İsmail. “İstiâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/316. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Polat, Fehmi Ahmet. “Mekkî Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil”. *Kur’ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*. ed. Mesut Okumuş vd.. 149. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013. Erişim: 23 Mart 2020. http://kentarsivi.corum.bel.tr/wp-content/uploads/2018/01/Sempozyum-Kitabison.pdf

Pırlanta, İsmail. “Müşriklerin Hz. Peygamber’e Karşı Takındıkları Tavırlar -Ebû Süfyân Örneği”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BOZİFDER)*, 13/13, 2018, 98.

er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2005.

er-Râzi, Fahrüddin. *Nihâyetü’l-i’câz fî dirâyeti’l-i’câz*. thk. Bekrî Şeyh Emin. Beyrut: Dâru’l-ilm li’l Melâyin, 1985.

Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku's-sarfî*. Beyrut: Daru’n-Nehdati’l-Arabiyye, 2014.

Ruzibaki, Mehmet. “İslam Teolojisinde Haşir Kavramı”, *Sosyal bilimler Dergisi* 3/6-7 2015, 139. Erişim: 23 Mart 2020. https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/200/Ruzibaki.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’t-tefâsir*. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2015.

Sâbûnî, Nureddin. *Mâturîdiyye Âkâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Sâfî, Mahmut. *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru’r-Reşîd, t.y..

Sa’lebî, Muhammed b. İbrahîm. *el-Keşf ve’l-beyân fî tefsîru’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.

Sekkâkî, Ebu Yakup Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı". *Milel ve Nihal* 13/1, (2016), 109. Erişim: 23 Mart 2020. http://isamveri.org/pdfdrg/D03200/2016_1/2016_1_SOYLEMEZMM.pdf

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitâb*. nşr. Abdusselam Muhammed Harun. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.

Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/195. İstanbul: TDV Yayınları 2010.

Suyutî, Celaleddîn. *el-İtkân.* Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arab, 2010.

Şahin, M. Süreyya. "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/374. İstanbul: TDV Yayınları 1993.

Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şerîa.* Beyrut:B.y., 1994.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-E'lâmî li'l-Matbûât, 1997.

Taberi, Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, 2003.

Temizer, Aydın. "Kur'ân'da 'Rab' Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 43. Erişim Tarihi: 24 Mart 2020 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162831.

Topaloğlu, Bekir. "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/272. İstanbul: TDV Yayınları 2007.

Topaloğlu, Bekir. "Basîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/102. İstanbul: TDV Yayınları 1992.

Topaloğlu, Bekir. "Cehennem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Topalaoğlu, Bekir. "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/376. İstanbul: TDV Yayınları 1993.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/518. Ankara: TDV Yayınları 2002.

Toprak, Süleyman. "Haşir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Toprak, Süleyman. "Mîzân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/211. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Türk, Nurdoğan. “Kur'ân Işığında Korku ve Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 Haziran 2019, 146.

Ünverdi, Mustafa. “Yeniden Dirilişin Keyfiyeti Açısından Organ Nakli”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 2015, 53. Erişim: 23 Mart 2020. http://isamveri.org/pdfdrg/D03296/2015_1/2015_1_UNVERDIM.pdf

Yaşaroğlu, M. Kamil. “İnşikâk Suresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/343. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.), 22/108. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yazıcı, Ahmet & Kara, Mustafa. “Murselât Suresinde Tekrar Eden Âyetler Üzerinde Bağlam Etkisi”. Erişim: 23 Mart 2020. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1 Haziran, 2015, 180. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/86080

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. sad. Sıtkı Gülle. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.

Yaqoob, Luay Hatem. “Hocazade’de Haşrın Mahiyeti”, *Eskiyeni* / 35 Kasım 2017, 9. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/470118

Yeniçeri, Celal. *Uzay Ayetlerinin Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1995.

Yeniel, Necati & Karapınar, Hüseyin. *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınevi 1991.

Yılmaz, Ali. “Kur'ân-ı Kerim'de ‘Yevm/Gün’ Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, t.y, 144. Erişim: 27 Mart 2020. http://isamveri.org/pdfdrg/D00018/2001_16/2001_16_YILMAZA2.pdf

Yılmaz, Ali. “Mekkeli Müşriklerin hz. Muhammed’e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 2019/1, 85.

Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü’l-âyât ve’s-süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/569. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yüksel, Emrullah. “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/240. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. Meâni’l-Kur’ân ve i’rabihî li’z-Zeccâc. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2004.

Zemahşerî, İmam ebî Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, 2008.

Zürkanî, M. Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân*. Beyrut: Dâru'l-İhya et-Türâs el-Arab, 1911.